

NAMN OCH BYGD

TIDSKRIFT FÖR NORDISK
ORTNAMNSFORSKNING

103 · 2015

NAMN OCH TIDSKRIFT FÖR NORDISK ORTNAMNSFORSKNING BYGD

UTGIVEN AV KUNGL. GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN
FÖR SVENSK FOLKKULTUR

REDAKTÖRER
STAFFAN FRIDELL, EVA NYMAN, PER VIKSTRAND

REDAKTIONSRÅD
TERHI AINIALA, VIBEKE DALBERG, LARS-ERIK EDLUND, LENNART
ELMEVIK, LARS HULDÉN, BENT JØRGENSEN, STAFFAN NYSTRÖM,
TOM SCHMIDT, SVAVAR SIGMUNDSSON, INGE SÆRHEIM

With English summaries

Årg. 103 · 2015

KUNGL.
GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN
FÖR SVENSK FOLKKULTUR
UPPSALA

Distribution
SWEDISH SCIENCE PRESS
UPPSALA

Utgivet med bidrag från
Nordiska publiceringskommittén för humanistiska och
samhällsvetenskapliga tidskrifter

För bedömning av manuskript till uppsatser i Namn och bygd anlitas
vetenskapliga granskare utanför redaktionen

ISSN 0077-2704

© Respektive författare

Printed in Sweden 2015
Textgruppen i Uppsala AB

Innehåll

<i>Andersson, Thorsten</i> : Isl. <i>fjall</i> och <i>fell</i> i ortnamnsbelysning	93
— Nordiska bebyggelsenamn ur språklig synvinkel	9
<i>Eilersgaard Christensen, Lisbeth & Vikstrand, Per</i> : Ortnamn och bebyggelse. Upptaktsmöte med Nätverket för bebyggelsenamnsforskning den 5 maj 2014 i Uppsala	7
<i>Fridell, Staffan, Nyman, Eva & Vikstrand, Per</i> : Ny redaktion för Namn och bygd	5
<i>Jørgensen, Bent</i> : Retrospektion. Slutning om äldre bebyggelsesforhold på grundlag af yngre navnemateriale	35
<i>Nordisk namnforskning 2014</i>	103
<i>Schmidt, Tom</i> : De store stedsnavnklassene. En forskningsoversikt	53
<i>Strandberg, Svante & Wahlberg, Mats</i> : Eva Brylla 1/3 1944–27/3 2015	99

Smärre bidrag

<i>Andersson, Thorsten</i> : Goter, gitar, götar	125
<i>Elmevik, Lennart</i> : Till försvar för några tolkningsförslag	128
<i>Strandberg, Svante</i> : Tyven, ett sörmländskt sjönamn	131

Recensioner

<i>Albris, Sofie Laurine</i> : At bo, at benævne. Arkæologi og stednavne i jernalderens og vikingetidens landskab. Eksempler fra Sydsjælland (2014). Rec. av Frands Herschend	135
<i>Flurnamen, Straßennamen</i> . Jahrespreise 2006, 2007, 2008 der „Henning-Kaufmann-Stiftung zur Förderung der deutschen Namenforschung auf sprachgeschichtlicher Grundlage“. Hrsg. von Wolf-Armin Frhr. v. Reitzenstein. Mit Beiträgen von Dietz Bering, Friedhelm Debus, Peter Glasner, Karlheinz Hengst, Wolf-Armin Frhr. v. Reitzenstein, Eugen Nyffenegger, Markus Schlenker & Stefan Sonderegger (2011). Rec. av Svante Strandberg	137
<i>Flöer, Michael</i> : Die Ortsnamen des Hochsauerlandkreises (2013). Rec. av Stefan Mähl	144
— Die Ortsnamen des Kreises Olpe (2014). Rec. av Stefan Mähl	144
<i>Gamla Uppsala i ny belysning</i> . Red. av Olof Sundqvist & Per Vikstrand under medverkan av John Ljungkvist (2013). Rec. av Mats Wahlberg	138
<i>Handbok i norrøn filologi</i> . Red.: Odd Einar Haugen. 2. utg. (2013). Rec. av Eva Nyman	142
<i>Hoel, Kåre</i> : Bustadnavn i Østfold 13. Hvaler. Utg. av Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, ved Tom Schmidt (2014). Rec. av Kristina Neumüller	143
<i>Korsmeier, Claudia Maria</i> : Die Ortsnamen der Stadt Münster und des Kreises Warendorf (2011). Rec. av Stefan Mähl	144
<i>Larsson, Lars-Gunnar</i> : Grenzen und Gruppierungen im Umesamischen (2012). Rec. av Jussi Ylikoski	147
<i>Lundström, Ulf</i> : Bebyggelsenamnen i Bureå, Burträsk och Lövångers socknar i Skellefteå kommun jämte studier av huvudleder och nybyggesnamn (2015). Rec. av Inge Særheim	150
<i>Det medeltida Sverige 4. Småland 6. Ydre härad</i> . [Av] <i>Christian Lovén</i> (2015). Rec. av Staffan Fridell	153

<i>Methoden der Namenforschung</i> . Methodologie, Methodik und Praxis. Hrsg.: Arne Ziegler & Erika Windberger-Heidenkummer (2011). Rec. av Svante Strandberg	153
<i>Nübling, Damaris, Fahlbusch, Fabian & Heuser, Rita</i> : Namen. Eine Einführung in die Onomastik (2012). Rec. av Eva Nyman	156
<i>På sporet</i> . Festskrift til Bent Jørgensen på 70-årsdagen den 12. marts 2014. Red. af Birgit Eggert, Peder Gammeltoft & Rikke Steenholt Olesen (2014). Rec. av Per Vikstrand	159
<i>Skånes ortnamn</i> . Serie A. Bebyggelsenamn 23. Östra Göinge härad. Av <i>Claes Ringdahl</i> (2014). Rec. av Staffan Fridell	161
<i>Die Stadt und ihre Namen</i> 1. Festkolloquium 20 Jahre Gesellschaft für Namenkunde e.V. 1990–2010. Akten hrsg. von Dietlind Kremer & Dieter Kremer (2012). Rec. av Carina Johansson	163
— 2. 2. Tagung. Leipzig, 24. und 25. Mai 2013. Akten hrsg. von Dieter Kremer & Dietlind Kremer (2013). Rec. av Carina Johansson	163
<i>Stednavne i Roskilde Amt</i> . Roskilde. Køge. Sømme Herred. Volborg Herred. Tune Herred. Ramsø Herred. Udg. af Afdeling for Navneforskning ved <i>Bent Jørgensen</i> (2013). Rec. av Birgit Falck-Kjällquist	167
<i>Valtonen, Taarna</i> : Mielen laaksot/Mielen vuemieh/Miela vuomit/Mielä vyemeh/Miöl vue'm. Neljän saamen kielen paikannimien rakenne, sanasto ja rinnakkaisnimet vähemmistö-enemmistö-suhteiden kuvastajina (2014). Rec. av Björn Lundqvist	169
<i>Vikstrand, Per</i> : Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälارlandskapen (2013). Rec. av Bent Jørgensen	172
Författarna i denna årgång	177
Förkortningar	179

Ny redaktion för Namn och bygd

Från och med årgång 103 (2015) har Namn och bygd en ny redaktion. Den består av tre redaktörer: Staffan Fridell, Eva Nyman och Per Vikstrand. Att tidskriften på detta sätt leds av en trojka är inget nytt: bakom de tidigaste årgångarna av Namn och bygd stod en redaktion bestående av Anders Grape, Oskar Lundberg och Jöran Sahlgren.

Den nya redaktionens ambition är att Namn och bygd skall vara ett ledande organ för ortnamnsforskning i Norden och hålla högsta vetenskapliga klass. Publicering i Namn och bygd skall vara en kvalitetsstämpel. Tidskriften skall spegla ortnamnsforskningens utveckling i de nordiska länderna i full bredd men också kunna vara pådrivande och lyfta fram angelägna frågor eller forskningsområden. I klassisk ortnamnsforskning går etymologiska och semantiska överväganden hand i hand genom att den språkliga tolkningen sker i en kulturhistorisk kontext. Sådan forskning är därför till själva sin natur tvärvetenskaplig och förkroppsligar tidskriftens titel *Namn och bygd*. Idag blir det dock allt vanligare med undersökningar av modernare namnmateriel där den tolkande aspekten är underordnad. I stället används ortnamnen för att belysa olika språkliga, historiska eller kulturella frågor. Genom sådana undersökningar tar ortnamnsforskningen plats i en bredare humanistisk forskningsdiskussion, vilket är en positiv utveckling som Namn och bygd kommer att stödja.

En nyhet från och med förra årets årgång (102) är att tidskriften publiceras både i pappersformat och digitalt på Kungl. Gustav Adolfs Akademiens webbplats (www.kgaa.nu) inom ett halvår efter det att den tryckta utgåvan kommit. Den digitala publiceringen ökar dramatiskt tidskriftens tillgänglighet, och det är vår förhoppning att Namn och bygd därigenom skall nå en bredare läsekrets.

Från och med innevarande årgång kommer avdelningen Insänd litteratur att utgå. För namnlitteratur skriven i Norden vill vi hänvisa till den namnbibliografi som utarbetas av Nordiska samarbetskommittén för namnforskning (NORNA). Namnbibliografin finns på webbplatsen (<http://www.norna.org>).

Den allra första årgången av Namn och bygd, som kom 1913, inleddes med en programförklaring. Där framhålls att tidskriften skall fylla sin uppgift som centralorgan för den nordiska ortnamnsforskningen »dels genom att utgöra ett arkiv för originaluppsatser, större som smärre, dels genom att — i referat, översikter och granskningar — ägna annorstädes publicerade forskningsresultat all vederbörlig uppmärksamhet». Vi delar helt våra företrädares inställning på den punkten. Den granskande delen av tidskriften, som består av recensioner och årskrönikan Nordisk namnforskning, är en synnerligen viktig del. Debatter har

i tidskriftens historia periodvis varit framträdande, kanske dock i mindre grad under senare år. Vi kommer framgent att uppmuntra meningsutbyte. Detta kan ske såväl i längre uppsatser som i smärre bidrag.

Vi tackar Kungl. Gustav Adolfs Akademien för förtroendet att ansvara för Namn och bygd och hälsar alla gamla och nya läsare välkomna.

Staffan Fridell Eva Nyman Per Vikstrand

Ortnamn och bebyggelse

Upptaktsmöte med Nätverket för bebyggelsenamnsforskning den 5 maj 2014 i Uppsala

Den 5 maj 2014 hölls i Uppsala nätverksmötet Ortnamn och bebyggelse. Denna sammankomst utgjorde upptaktsmöte med Nätverket för bebyggelsenamnsforskning (NBF). Syftet med nätverket är att skapa en mötesplats för forskare som från olika håll intresserar sig för bebyggelsenamn och bebyggelseutveckling under järnålder och medeltid i norra Europa. Ett nyckelord är landskapshistoria. Det är intresset för landskapets historia som binder oss samman, även om vi i vår forskning har tyngdpunkten i olika källmaterial.

Tidigare utgjorde forskningen om bebyggelsenamn huvudfåran inom nordisk namnforskning. Så är det inte längre. Bebyggelsenamnsforskningen är i dag en av flera inriktningar inom en alltmer diversifierad onomastik och det finns därmed ett tydligt behov av att samla de forskare i olika delar av Norden som intresserar sig för ämnet.

Till upptaktsmötet hade vi bjudit in tre erfarna seniorforskare som ägnat stora delar av sina liv åt bebyggelsenamnsforskning: Thorsten Andersson, Bent Jørgensen och Tom Schmidt. Syftet var att de i föredragsform skulle kunna dela med sig av sina erfarenheter och ge sin syn på ämnets framtid. Därtill hölls tre kortare presentationer av pågående forskningsprojekt av Lennart Hagåsen, Jesper Hansen och Frands Herschend. De tre förstnämnda bidragen publiceras här i NoB 103.

Lisbeth Eilersgaard Christensen Per Vikstrand

Nordiska bebyggelsenamn ur språklig synvinkel

Av Thorsten Andersson

Namn och bygd 103 (2015), 9–34.

Thorsten Andersson, Scandinavian Onomastics, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: Scandinavian settlement names from a linguistic point of view.

Abstract

Settlement names have long been a focus of Scandinavian place-name research, and considerable advances have been made. Nevertheless, our understanding of the structure of old Scandinavian settlement names does not go very deep. Here the linguistic aspects of this interdisciplinary problem are explored, in sections dealing with *bygdenamn* (names of naturally formed settlement areas), settlement-name geography, settlement names arising from field names, and settlement names arising from nature names.

Keywords: Scandinavia, names of naturally formed settlement areas, *bygdenamn*, settlement-name geography, settlement names from field names, settlement names from nature names, Germanic place-name elements, Scandinavian place-name elements.

Bebyggelsenamnen har länge stått i centrum för nordisk ortnamnsforskning, och stora framsteg har gjorts. Trots detta är vår kännedom om gammal nordisk bebyggelsenamnsstruktur inte särskilt djupgående. Genom Per Vikstrands arbete *Järnålderns bebyggelsenamn* (2013 a) har diskussionen lyfts upp på en högre nivå. Hans tvärvetenskapliga analys innebär ett genombrott i bebyggelsehistorisk forskning. Den skapar en ny bas för fortsatt studium av nordiska bebyggelsenamn. Särskilt viktig är Vikstrands distinktion mellan namn på boplatser och namn på ett större område, ett resursområde med flera boplatser, för vilket han använder termen *domän* (Vikstrand 2013 a s. 15 ff.).

Mitt personliga intresse för bebyggelsenamn är inriktat på namnens språkliga sida. Att bedöma själva bebyggelsens historia, sådan den kan belysas från arkeologiskt och kulturgeografiskt håll, faller utanför min kompetens. De rent språkliga vittnesbörderna intar emellertid en central plats vid bedömningen av nordisk bebyggelsehistoria. Detta kommer till uttryck på olika plan, som jag här skall försöka belysa. Framställningen är, liksom Vikstrands nämnda arbete, koncentrerad på de gamla, förhistoriska och tidigmedeltida bebyggelsenamnen.

Bygdenamn

För att belysa nordisk bebyggelsehistoria är inte bara gård- och bynamn viktiga utan också bygdenamn. Vid sidan av gård- och bynamn med punktuell refe-

rens, vilka alltså syftar på platser, står bygdenamn med territoriell referens, vilka alltså syftar på större områden. Nordisk bygdenamnsstruktur är ett ämne som ropar på analys. Tills vidare får vi nöja oss med en kort översikt av mig i det nätbaserade läromedlet *Namn och namnforskning*, med Staffan Nyström som huvudredaktör (Th. Andersson 2013, vartill här generellt hänvisas).

Gård- och bybebyggelsen är knuten till bygder, naturligt framvuxna bebyggelsegrupperingar med kommunikativ samhörighet. Bygderna kan vara naturligt givna av topografin, t.ex. en dalgång eller en höjtplatå, men kan också ha mera diffusa gränser. Bygderna utgör den grund som större bebyggelseenheter har byggts upp av, landskap och i nästa steg riksbildningar. Bygder av lämplig storlek har också, helt följdriktigt, i stor utsträckning apterats till socknar och härad/hundaren, alltså till distrikt i samhällsorganisationen.

Bygdenamn är ofta sammansatta med ord för 'bygd' som efterled, t.ex. *bo*, *bygd*, *gränd* (avledning av *granne*, med betydelsen 'grannelag'), *härad* i ordets äldre betydelse samt även *hem/heim*, som normalt har punktuell referens men som undantagsvis också kan ha territoriell syftning, till och med avseende ett stort område, så i namnet *Trondheim* med folkslagsbeteckningen *trönder* som förled, alltså 'tröndernas bygd/land' (NSL s. 463). Förlederna i namn med bygdebetecknande efterled är av varierande slag. De kan utgöras av naturnamn, t.ex. i sockennamnen *Delsbo* 'bygden vid sjön Dellen' i Hälsingland och *Amnehärad* 'bygden vid ån Am(p)n' i Västergötland (SOL s. 22, 59 f.). Det är också vanligt att namn på vikar och sjöar direkt har övergått till bygdenamn, t.ex. *Hardanger* och *Sogn* i Norge (NSL s. 196, 414 s.n. Sogn 1), *Alsen* och *Tjust* i Sverige (SOL s. 21, 226 s.n. Norra Tjusts härad, Fridell 2011). Namn av detta slag ger inga upplysningar om social struktur. Socialt irrelevanta är likaså väderstrecsrelaterade namn som *Sunnerbo*, *Västbo* och *Östbo*, namnen på de tre huvuddelarna av det småländska »landet» Finnveden. Andra bygdenamn är däremot socialt sett av betydande intresse.

Samlingsplatser spelar en central roll i samhällslivet alltifrån förhistorisk tid. Namn på samlingsplatser ligger som bekant ofta till grund för primära härads- och hundaresnamn, med samlingsplatsnamnet i genitiv eller – enligt gammal sed – ersatt av en inbyggarbeteckning i genitiv pluralis, t.ex. fsv. *Akers/Akerbo hundare*, *Akerbo hæradh* (SOL s. 377 f. s.n. Åkerbo härad, Åkers härad). Bakom härads- och hundaresnamn av denna struktur kan vi ofta ana äldre bygdegrupperingar. Undantagsvis förekommer det också att ett namn på en samlingsplats direkt kan övergå till bygdenamn. Så är uppenbarligen fallet med fsv. *Andbyrdh* och *Iunaker* (SOL s. 109 s.n. Handbörds härad, 158 s.n. Jönåkers härad; jfr SOL s. 361 s.n. Vista härad).

Bygder relateras inte sällan, direkt eller via inbyggarbeteckning, till en gård, som därmed får tillskrivas karaktär av huvudgård i bygden. Sådana exempel är det medeltida *Hiälla/Hiello grænd*, namn på en bygd i Västergötland med

Hjällö som huvudgård (SOSk 7 s. 30, Lundahl 1961 s. 241 f., Wahlberg 1996 s. 184, 195), och *Hohultagränden*, namn på en bygd i Småland kring gården Hohult, som i dag bär namnet *Storagård* (Wahlberg 1996 s. 183). Det senare exemplet är av speciellt intresse, eftersom *Hohultagränden* har en medeltida motsvarighet i fsv. *Hohultavadhi(n)*, med som efterled fsv. *vadhi* m., en gammal slätterterm, här brukad som bygdebeteckning. Förled är en till gårdnamnet *Hohult* bildad inbyggARBeteckning. (Th. Andersson 2010 b s. 115 f.) Av samma typ som *Hohultavadhi(n)* är fsv. *Lidhulta vadhi*, likaså i Småland, med en till bynamnet *Lidhult* bildad inbyggARBeteckning som förled (Th. Andersson 2010 b s. 116 ff.).

I exempel som *Hohultagränden* och fsv. *Hohultavadhi(n)* fungerar inbyggARBeteckningen i förleden som genitiv av gårdnamnet (se strax ovan). InbyggARBeteckningar som förled i bygdenamn kan också syfta på större personkollektiv, så i det ovannämnda *Trondheim* 'tröndernas land' och i flera norrländska sockennamn på *-rå*, vilket kan återges med 'bygd', t.ex. i Ångermanland *Nordingrå* till fsv. *nordhungar* 'de som bor i norr' och *Vibyggerå* till fsv. *vidhbyggjar* 'skogsbor' (Th. Andersson 1984, 2010 a s. 39 ff.). Kollektiva benämningar på folket i en bygd kan också direkt övergå till bygdenamn, t.ex. *Folk* i Norge, *Kind* i Sverige (Th. Andersson 2008 s. 7 ff.). I anslutning till *nordhungar* skall nämnas att ortnamn på *-unge* i flera fall inte som de flesta *-inge/-unge*-namn betecknar en ensamgård eller by utan ibland också syftar på bygder, så i sockennamnen *Almunge* i Uppland och *Hamrånge* (fsv. *Hambrunge*) i Gästrikland (Th. Andersson under utg. a). Här skall tilläggas att Per Vikstrand (2013 a s. 45 ff.) problematiserar *-inge*-namnens syftning i så måtto att de också kan avse en folkgrupps resursområde eller domän (jfr Th. Andersson under utg. a).

Mot den kollektiva innebörden i namn som *Nordingrå* och *Vibyggerå* kontrasterar bygdenamn, som språkligt sett är knutna till enskilda individer. Ett exempel är ett annat sockennamn på *-rå* i Ångermanland, nämligen *Gudmundrå*, med mansnamnet *Gudmund* som förled, ett av de sällsynta exempel, där en bygdehövdning tycks skymta (Th. Andersson 1984 s. 13, 2010 a s. 39).

Med den här betygade motsättningen mellan kollektiv och individ i bygdenamn tangerar vi frågan om social struktur i förhistoriska bygder, en fråga som i stort sett är försummad i forskningen (jfr Th. Andersson 1984 s. 9, 12 f., 1986 s. 117 ff., 1999 s. 437, 2010 a s. 39 ff.). Med exemplen på bygdenamn, som är knutna till en gård eller by, aktualiseras vidare en fråga som står centralt i dagens arkeologiska och kulturgeografiska forskning, nämligen den om olika dignitet hos gårdarna i en bygd, med storgårdar/huvudgårdar och underlydande gårdar (jfr Vikstrand 2013 a s. 21 ff.).

En närmare analys av nordisk bygdenamnsstruktur ter sig angelägen vid studiet av nordisk bebyggelsehistoria. Den är ett desideratum av högsta dignitet,

antingen i form av en samlad nordisk undersökning eller flera sådana med mera begränsad målsättning, avseende ett land eller en landsdel.

Bebyggelsenamnsgeografi

Nordisk bebyggelsenamnsgeografi är liksom studiet av bygdenamn en starkt eftersatt forskningsgren. För Sveriges del finns ingen större undersökning efter Jöran Sahlgrens för sin tid banbrytande studie från 1920, *Forntida svenska kulturprovinser och kulturvägar* (omtryckt 1964), med dess indelning i kulturområden eller kulturprovinser i Sverige: det dansk-svenska kulturområdet, det norsk-svenska kulturområdet och det östsvenska kulturområdet. För de andra nordiska länderna finns överhuvudtaget inte någon sammanfattande bebyggelsenamnsgeografisk framställning, men vissa nationella särdrag låter sig naturligtvis fastställas (jfr t.ex. Akselberg 2013 s. 21 ff.). Ur ett nordiskt perspektiv kommenteras Sahlgrens framställning av Ola Stemshaug (2002 s. 142).

Sahlgrens studie från 1920 förebådas av en uppsats 1919, *Svenska ortnamn och svensk bebyggelsehistoria* (med ett avsnitt om *-lösa*-namnen, s. 96–108), och kompletteras av en mera utförlig diskussion av enskilda ortnamnselement 1925. Någon samlad fortsättning på Sahlgrens pionjärarbete har inte framlagts, men en rad monografier över enskilda namntyper har presenterats, huvudsakligen i den av Gustav Adolfs Akademien utgivna serien *Studier till en svensk ortnamnsatlas*, vilkas resultat nu skall sammanfattas i den av nämnda akademi utgivna *Atlas över svensk folkkultur*, del 3, *Dialekter och ortnamn* (under utg.). Det rör sig här emellertid, liksom i de till grund liggande undersökningarna, om presentation av de enskilda namnelementen, så också i det i Sveriges nationalatlas ingående bandet *Språken i Sverige* (2010). En sammanfattande analys av nordisk bebyggelsenamnsgeografi saknas alltså allttjämt. En sådan framstår, liksom en analys av bygdenamnsstrukturen, som ett desideratum av högsta dignitet.

En analys av detta slag måste i dag sättas in i ett germanskt sammanhang (jfr principiellt Th. Andersson 2002 s. 102 ff.). Norden är med andra ord att betrakta som en del av det forna Germania. Det visar sig då, som väntat, att det finns både överensstämmelser och skillnader. Typiskt nordiska bland de gamla ortnamnselementen är *-by*, *-lösa*, *-toft/-tomt*. Detta konstaterande tillåter naturligtvis ingen närmare tidfastning av dessa namnelement. För namn bildade med det av allt att döma särnordiska ordet *by* bör man enligt Harald Björvand (hos Schmidt 2000 s. 50) »kunne sette en bakre grense for alderen ved år 0». Såsom Per Vikstrand (2013 a s. 32) framhåller, är det emellertid inget som hindrar att särnordiska ord länge kan ha funnits till inom en nordlig gren av urgermanskan (se vidare Vikstrand 2013 a s. 32 ff.).

Ett gemensamt germanskt ortnamnselement är *-hem/-heim*. Detta är välbetygat på nordiskt och västgermanskt område (på kontinenten och i England), och det kan mycket väl vara samgermanskt; den östgermanska ortnamnsskatten har vi ju inget grepp om. Ett nordiskt-västgermanskt samband uppvisar enligt vanlig mening också *-statt/-stätten* på kontinenten, *-stead* i England och nord. *-staðir* plur. (sv. *-sta[d]* etc.) i Norden, uppfattat som bildning till *stad* 'plats, ställe' (varom senast Per Vikstrand i SOKa 7 s. 42 ff., 2013 a s. 55 ff., Lennart Hagåsen i SOHä 2:2 s. 15 ff.). Också detta namnelement kan mycket väl vara samgermanskt (jfr Hellberg 1958 s. 76).

Allmänt germansk spridning har ty. *-ingen* plur. med motsvarigheter i andra germanska språk. Detta namnelement, germ. **-ingōz/*-ungōz*, är välkänt både i västgermanskan och i gotiskan och burgundiskan och vidare betygat i fsv. *-unga* (Th. Andersson under utg. a). I Norden är emellertid som bekant en annan form förhärskande, den neutrala *-ia*-avledningen, *-inge/-unge*, germ. **-ingia/*-ungia-*, och också denna har en vidare germansk spridning, dock mera begränsad än den plurala varianten (*-ingen* etc.). Den neutrala bildningstypen, som i Norden täcker delar av Svealand och Götaland och vidare Danmark, utbreder sig därtill över ett betydande västgermanskt område på kontinenten, Schleswig-Holstein, Niedersachsen och Thüringen, och vidare utefter Nordsjökusten med fortsättning i England (Th. Andersson 2012 b s. 226, 2012 c s. 145, under utg. a). Det är här alltså inte fråga om ett allmänt nordiskt-västgermanskt samband utan om ett mera begränsat nordvästgermanskt sådant, omfattande (delar av) Norden, nordvästra Tyskland, Nordsjökusten och England. En liknande utbredning visar ortnamnselementet *tun* 'inhägnad mark'. Det är vanligt i nordiska namn, på både väst- och östnordiskt område, och ligger i Sverige till grund för det speciella namnelementet *tuna* (plur.). Utanför Norden är i första hand att nämna eng. *-ton*, det vanligaste elementet i engelska bebyggelsenamn. *Tun* är dessutom betygat i bebyggelse- och ägonamn på nordvästtyskt område och vidare utefter Nordsjökusten till norra Frankrike. (Th. Andersson under utg. b med hänv.) För **-ingia/*-ungia-* och *tun* exkluderas utanför Norden således fornhögtyskan. På det nordvästgermanska området har rått en naturlig gemenskap med havet som sammanhållande element. Just till detta nordiska och nordsjögermanska område hör också ordet – eller snarare orden – *viking*, äldst i betydelsen 'sjöröveri' (fem.) och 'sjörövare' (mask.), termer med direkt koppling till sjön (Th. Andersson 2007 a s. 10 f., 2007 b).¹

Också andra nordiska ortnamnselement har sin motsvarighet på västgermanskt område, särskilt på kontinenten. Hit hör *ryd*-namnen i Norden med paralleller på kontinenten; Staffan Fridell (1992 s. 203 ff.) avvisar med all rätt

¹ Till frågan om nordvästgermansk toponymisk samhörighet jfr Nicolaisen 1995, Hough 2010.

tanken på lån till Norden från kontinenten, en idé som hävdats av Jöran Sahlgren (1925 s. 142 ff., 1964 s. 273 ff.). De götäländska *hester*-namnen är att sammanhålla med kontinentala namn, bildade till ty. *Heister* osv. Också för *hester* har lån från kontinenten antagits (Ekenvall 1942 s. 182 ff., 190 ff.), men även *hester*-namnen skall av allt att döma betraktas som en del av ett germanskt utbredningsområde, ett begränsat sådant, på kontinenten med typisk nordsjögermansk utbredning: nordvästra Tyskland, Nederländerna, Belgien och – genom lån – med fortsättning på nordfranskt område (SOL s. 125, Th. Andersson 2005 s. 358, Nyman under utg. b). De sydsandinaviska ortnamnen på nord. *-lev/-löv* hänger otvivelaktigt samman med de nordtyska *-leben*-namnen; det rör sig här om en ortnamnstyp med begränsad utbredning i Norden och på kontinenten. Frågan om lån av ortnamnselement åt det ena eller andra hållet kommer ibland upp. Lån av *ryd* från kontinenten tillbakavisas som sagt av Staffan Fridell. Beträffande *-lev* och *-leben* har påverkan i båda riktningarna föreslagits, dock utan övertygande argument. För närvarande är det svårt att komma längre än till att konstatera att ett samband uppenbarligen föreligger. Det vore inte tilltalande att se de båda utbredningsområdena som oberoende av varandra. (Th. Andersson 2003 s. 289, 2005 s. 356, 2012 b s. 226 f.)

Frågan om lån kontra gemensamt ursprung präglar diskussionen om det nordiska ortnamnselementet *torp*. Det är en vanlig uppfattning att den välkända medeltida betydelsen 'utflyttargård' har lånats till Norden från kontinenten.² Det är enligt min mening emellertid klart att det i Norden också finns ortnamn, som innehåller *torp* i en äldre, ägobetecknande betydelse. Detta låter sig säkrast påvisas i periferin. Efter Lars Hellberg (1954 s. 109 f., 131 ff., 175 f.) brukar anföras de båda sockennamnen *Ljustorp* och *Torp* i Medelpad. Spår av ett sådant äldre skikt antas föreligga också i andra delar av Skandinavien. Hellberg (a.a. s. 110 ff., särsk. 135 ff., 176 ff.) anför för Sveriges del flera namn i Mälardalskapen och vidare i Närke och Östergötland, vilka enligt hans mening kan hänföras till ett äldre namnskikt (för Södermanland se vidare Nyström 2009 s. 118 ff.). Äldre *torp*-namn, som alltså inte syftar på utflyttargårdar eller andra nybyggen, kan av allt att döma konstateras också i Norge (Johannessen 2003, Schmidt 2009). Mot denna bakgrund ter det sig sannolikt att sådana skall kunna påvisas eller göras sannolika också i Götaland (inte bara Östergötland) och i Danmark. Det är därför en viktig uppgift att också här studera *torp*-namnen ur kronologisk synvinkel. Michael Lerche Nielsen räknar för Danmark med två olika *torp*-namnsskikt, ett äldre där *torp* avser »en selvstændig gårdanlægge-

² Enligt Staffan Fridell (2010) är *torp* sannolikt »ett gemensamt germanskt ord som i flera olika områden och vid olika tider oberoende har använts som ortnamnselement». I en tidigare framställning (Fridell 2002 s. 755) håller han möjligheten av inflytande från kontinenten öppen. – Ur betydelsen 'utflyttargård (till en modergård)' kan en allmännare betydelse 'nybygge' härledas (Hellberg 1954 s. 182 f.).

se» och ett yngre med »specialbetydningen 'utflytterbebyggelse'» (Lerche Nielsen 2014 s. 187; se vidare dens. 2001 s. 196, 2003 s. 189).

De här framlagda synpunkterna innebär nu inte att en klar gräns alltid kan dras mellan två *torp*-namnsskikt. En äldre typ kan ju ha varit produktiv under lång tid framöver (jfr härtill Sandnes 1977 s. 67, Schmidt 2009 s. 100). Det viktiga är distinktionen mellan två typer av *torp*-namn, dels en typ som innehåller *torp* 'utflyttargård; nybygge', dels en äldre typ.

Diskussionen om olika skikt av *torp*-namn bör alltså föras vidare. *Torp* kan inte schablonmässigt tolkas som 'utflyttargård; nybygge'. Den kronologiska diskussionen, som från principiell synpunkt dryftas av Staffan Nyström (2009 s. 121 f.), leder över till frågan om etymologin av namnelementet *torp*, en fråga som jag har behandlat i annat sammanhang (Th. Andersson 2011 s. 19 ff.; denna framställning förbises i OGB 19:1, 2013, s. XXIX).

Lite mer komplicerat är det att sätta in *-vin*-namnen i ett germanskt sammanhang. Till grund ligger ett ord för 'bete(smärk)', belagt i got. *winja* f. (Köbler 1989 s. 636) och fht. *winne* f., det senare glosserat med lat. *pastus* 'bete' och bl.a. ingående i sammansättningen *winnimānōd/-mānōth* m. 'månaden maj' (Trier 1963 s. 109 f., Schützeichel 2006 s. 419, Ahd. u. As. Gl. 11 s. 288 s.v. *wunna*, *wunnimānōd*). Got. *winja* återger grek. *βομή* f., som betyder dels 'pasturage', dels 'food from pasturing', dvs. både 'bete, betesmark' och 'bete, foder' (Liddell & Scott 1940 s. 1178, Trier 1963 s. 74, 109, 110 n. 3). Ordet är belagt en gång i den gotiska bibeln, i Johannes evangelium (Joh 10, 9), nämligen – i bildlig användning – i liknelsen om fåren och den gode herden (Die gotische Bibel 1 s. 51, 2 s. 175). I den nuvarande svenska bibelöversättningen (Nya testamentet 1981 s. 253) lyder det aktuella stället så: »Jag är grunden. Den som går in genom mig skall bli räddad. Han skall gå in och han skall gå ut, och han skall finna bete.»

Fht. *winne* ingår i enstaka ortnamn, både som förled och som simplex och efterled (Förstemann 1916 sp. 1374 f. s.v. *winja*, Bach 1953 § 322, 367), var-till kommer talrika namn, bildade till avledningen *winithi* n. 'Weideland' (Förstemann 1916 sp. 1375 ff., Bach 1953 § 231 1 a, 337, 367; se också Trier 1963 s. 110). Mot *winne* svarande ortnamnselement förekommer också på andra håll inom det västgermanska språkområdet. Särskilt vanligt är det i Nederländerna (Gallée 1893 s. 360, Förstemann 1916 sp. 1374 s.v. *winja*, de Vries 1962 s. 191 s.v. *winne*, Hessmann 1980). Som ortnamnselement är också feng. **winn* belagt, som förled och en gång även som efterled (Ekwall 1928 s. 460 f. s.n. Wimborne, 1941 s. 72, 1960 s. 524, Smith 1956 s. 269). Motsvarigheten till *vin* ingår alltså i den västgermanska ortnamnsskatten, men den har normalt inte – som efterled – blivit typbildande; en ansats därtill föreligger kanske i Nederländerna, vilket dock skulle kräva närmare undersökning (jfr Jansson 1951 s. 107).

Etymologin av *vin*, got. *winja* etc. är omstridd (Elmevik 2002–03, 2010 b), men ett antaget samband med ty. *Wonne* ’lust, glädje’, fht. *wunnia*, *wunna* f. (Schützeichel 2006 s. 428), ter sig övertygande.³ Diskussionen om ett sådant samband synes ha blivit vilseledd av Julius Pokorny (1959 s. 1147). Han återger fht. *wunnia* med ’Lust, Wonne’ och tillägger: »mhd. *wunne* ‚Weideplatz‘, nur in der Formel *wunne und weide* Ersatz für das alte *winne*». Denna Pokornys inskränkning är missvisande. *Wonne* är väl betygat i betydelsen ’bete’.

Jost Trier (1963 s. 79 ff.,⁴ 109 ff., 1981 s. 171 ff.) påvisar den nära samhörigheten mellan fht. *winne* och fht. *wunnia*, *wunna*, mht. *wunne*, *wünne*, två avljudsformer till samma indoeuropeiska rot (se närmare nedan). Båda orden syftar på bete, betesmark. Fht. *wunna* glosseras liksom fht. *winne* med lat. *pastus* ’bete’ (Ahd. u. As. Gl. 11 s. 288), och mht. *wunnemiete* f. betyder ’Weidepacht’ (Lexer 1878 s. 996). Medan *winne* är sparsamt belagt som ortnamns-element, är *Wonne*, åtminstone regionalt, i denna funktion väl betygat på kontinentalgermanskt område, både som förled och som simplex och efterled (Förstemann 1916 sp. 1441 f. s.v. *wunna*, Jellinghaus 1923 s. 172, Bach 1953 § 362, 367, Burghardt 1960, Hansen-Ostfalen 1962, de Vries 1962 s. 193 s.n. *Wonnewetering*, Geiger 1963 s. 223). Några närmare studier över *Wonne* som ortnamns-element på tyskt språkområde föreligger inte, men mlt. *wunne* (Schiller & Lübben 1880 s. 789) har i varje fall på nordtyskt område – liksom *vin* i Norden – blivit typbildande (Burghardt a.a., Hansen-Ostfalen a.a.). Det rör sig här om bildningar som är bevarade som ägonamn, alltså uppenbarligen om ett yngre namnskikt. Liksom *winne* har också *wunnia* sin motsvarighet i engelska ortnamn. Feng. *wynn*, välkänt i betydelsen ’joy, rapture, pleasure, deligth, gladness’ (Clark Hall 1962 s. 426), ingår i betydelsen ’betesmark’ som förled i ortnamn (Ekwall 1941 s. 72, 1960 s. 524 s.v. **winn*, Smith 1956 s. 269 s.v. **winn*¹; jfr Trier 1963 s. 98 ff.).

Såsom Trier visar, syftar *Wonne* primärt på löv i skottskogsbruk, dels på djurens bete, dels på lövtäkt till vinterfoder. De båda begreppen bete och skörd griper in i varandra. Trier (1963 s. 79 ff.) startar sin studie med det av Pokorny anförda medelhögtyska uttrycket *wunne und weide* (se ovan), vid jordtransaktioner vanligt förekommande i pertinensformeln (Trier 1963 s. 79 f., 1981 s. 171). Denna kombination, *Wonne und Weide*, har uppfattats som »tautologische Reihung stabender Wörter, zwischen denen kein oder kaum ein inhaltlicher Unterschied bestehe» (Trier 1963 s. 80). De båda orden syftar emellertid på olika slags bete. Det kan Trier (s. 81) klart belägga med citat från en auktoritet på området från slutet av 1500-talet, Matthaeus Roth:

³ Framställningen om *vin* bygger på resultaten av en serie specialseminarier om *-vin*-namnen vid dåvarande Seminariet för nordisk ortnamnsforskning vid Uppsala universitet, ledd av mig läsaren 1983–84 och 1984–85. Jfr Peterson 2012 s. 62 n. 54.

⁴ Kap. 5. *wunne* i Trier 1963 (s. 79–98) är tidigare publicerat (Trier 1959).

Erstlichen wunn vnnnd waydt belangende ist so vil, das ainer fueg vnnnd macht hatt die nutzung von der waydt, das ist vom bodem vff das gras. Wunn ist das Laub an den beumben vnnnd hegken zu gebrauchten.

Weide syftar alltså på gräs, *Wonne* på löv från träd och häckar. (Se också Trier 1981 s. 171 f.) Med schweiziskt material underbyggs distinktionen mellan *Weide* och *Wonne* av Anni Waldmeier-Brockmann (1941 s. 14 ff.; se härtill Trier 1963 s. 80 n. 3, 98).

Syftningen på löv i ordet *Wonne* kommer bl.a. till uttryck i sammansättningen fht. *wunnimānōdl-mānōth* 'maj' (Schützeichel 2006 s. 428, Ahd. u. As. Gl. 11 s. 288 f.), vilket i Triers lite utförliga, retoriskt hållna framställning uttrycks på detta sätt (1963 s. 97):

Der *wunnimanoth* ist der Monat, in welchem die Möglichkeit der Laubweide und die Aussicht auf künftiges Laubschneiteln sich wieder auftun, weil die junge *wunne* allenthalben den Bäumen, Büschen, Hecken entspießt.

Kluge & Seebold (2011 s. 995) ansluter sig till denna historiska förklaring av *Wonnemonat* och tillägger: »später umgedeutet auf die moderne Bedeutung von *Wonne*» (se härtill också Etymologisches Wörterbuch des Deutschen s. 1580).

Här må också erinras om en bekant kärleksdikt av Heinrich Heine (1945 s. 72):

Im wunderschönen Monat Mai,
Als alle Knospen sprangen,
Da ist in meinem Herzen
Die Liebe aufgegangen.

I Triers resonemang intar självfallet begreppet löväng en framträdande plats (Trier 1963 s. 92, 1981 s. 175), varvid det alltså handlar om en kombination av löv och gräs som bete, löv och hö som foder. Här kan erinras om att Lars Hellberg (1967 s. 369 ff.), som argumenterar för att ortnamnelementet *by* ursprungligen varit ägobetecknande, hävdar att *by* på östnordiskt område från början har avsett just lövängsmark (se särskilt s. 417 ff. med n. 265* s. 529; jfr Vikstrand 2013 a s. 36 f.). Löväng innebär då ängs- och (efter slåttern) betesmark, begrepp som liksom ifråga om *Wonne* (strax ovan) också i detta fall griper in i varandra.

När det gäller got. *winja* och ortnamnelementet *vin* är den ursprungliga syftningen inte lika gripbar som för fht. *wunnia*. Trier (1963 s. 109) ställer frågan: »Welcher Art Weide? Laub oder Gras?» Det endast en gång belagda got. *winja* ger ingen ledning. Trier (a.st.) konstaterar om *winja*-belägget:

Es ist die Hauptstelle, von der die Entwicklung des Begriffs der Seelenweide (auch Seelenwonne genannt) ausgeht. Aber das verschafft uns keine Kenntnis von der genaueren Art der durch *winja* bezeichneten Weide.

Det huvudsakligen nordiska ordet *vin* ger inte heller något besked på den här punkten (ibid.). Trier anför fht. *winnimānōd* 'maj' som parallell till *wunnimānōd*, och eftersom det senare ordet kan förknippas med lövsprickning och »Laubweide», finner han detta tala för att varianten *winnimānōd* haft samma ursprungliga syftning (Trier 1963 s. 110). Särskilt tar Trier (1963 s. 110, 1981 s. 175) emellertid fasta på det bekanta lövängsbruket. Härefter ligger att löv och gräs inte utesluter utan snarare kompletterar varandra. Vi kommer här in på ett problem, som egentligen inte är av språklig utan snarare av jordbruksteknisk art. Det hör närmast hemma i en agrarhistorisk diskussion. Både när det gäller bete och vinterfoder, tänker vi åtminstone för senare tider i första hand på gräs. Mlt. *wunne* återges i den medellågtyska ordboken av Schiller & Lübben (1880 s. 789) med 'zum Graswuchs bestimmtes Land', och Albert Hansen-Ostfalen (1962) anför flera exempel på *Grasewunne* o.d. som tyska ägonamn. Vi får av allt att döma räkna med en förskjutning i den reala syftningen av *vin* och *Wonne* (jfr Trier 1963 s. 1 f. om »Übergang vom Laubheu zum Grasheu», här alltså med syftning inte på bete utan på skörd).

Wonne och *vin* har brukat hänföras till en indoeuropeisk rot **uen-* 'streben', i perfektiv betydelse 'erreichen, gewinnen, siegen', till vilken också verben fvn. *vinna* 'arbeta', ty. *gewinnen* räknas (Pokorny 1959 s. 1146 f.). På senare tid har emellertid för *Wonne* antagits en annan rot, ie. **uenH-* 'liebgewinnen' (Elmevik 2002–03 s. 125 med hänv.). LIV (s. 680 f., 682 f.) ansätter två indoeuropeiska rötter, **uen-* 'überwältigen, gewinnen' (i stort svarande mot 'streben') och **uenH-* 'liebgewinnen'. Detta särhållande har lett till att en tidigare tanke att för *vin* utgå från betydelsen 'arbeta' (Hovda 1976 sp. 77) har återupptagits (Elmevik 2002–03, 2010 b). Det finns här ingen anledning att gå närmare in på denna komplicerade fråga, som särskilt med tanke på Jost Triers utredning knappast kan anses färdigdiskuterad. För diskussionen om *vin* räcker det till en början att sammanhålla det med *Wonne*, med betydelsen 'bete(smärk)' som förenande semantisk komponent.

Vi kan alltså konstatera två germanska avljudsformer, som båda avser bete, betesmark, dels en *-i*-form, dels en *-u*-form. I Norden förekommer endast *-i*-formen, nord. *vin*. Den har sin motsvarighet i det gotiska hapaxbelägget *winja* och på västgermanskt område både i fht. *winne* och i ortnamn på kontinenten och i England. Formen med *-u* är begränsad till västgermanskan, med reservation för att vår kännedom om östgermanskt språk är så knapphändig. Denna *-u*-form, fht. *wunnia* etc., är främst knuten till kontinenten men också betygad i England. Med konkret syftning på betesmark är den dock i England endast sparsamt belagd, liksom *-i*-varianten bara känd genom ortnamn. I stort avtecknar sig alltså ett mönster med samgermansk spridning av *-i*-varianten och därtill med västgermansk utbredning av *-u*-varianten. Ortnamnstyper har utbildats i Norden med *-vin*-namnen (med en

eventuell motsvarande ansats i Nederländerna) och på kontinenten med *-wunne*-namnen.

Betydelsen 'bete(smärk)' kan inte gärna antas vara sekundär till den abstrakta betydelse som dagens *Wonne* uppvisar (jfr Trier 1963 s. 96 med n. 57 och för *vin* Olsen 1926 s. 164, 1939 s. 29, Magnússon 1989 s. 1138, Elmevik 2010 b). Denna betydelse synes fastmer kunna betraktas som sekundär till betydelsen 'Laubweide'. Detta utreds närmare av Trier (1963 kap. 5. *wunne*, 1981 s. 171 ff.). Kluge & Seebold (2011 s. 995) uttrycker det så: »Für das Substantiv [*Wonne*] wäre also auszugehen von 'Laubweide, junger Laubzweig', danach 'Begehren, Lust' (nach der Begierde, mit der Tiere junges Laub fressen).» Med en sådan förklaring krävs för *Wonne* och *vin* inget andragande av en rot med betydelsen 'liebgewinnen' (se ovan). Kluge & Seebold (a.st.) antyder en komplikation ifråga om indoeuropeisk rottillhörighet,⁵ men för vår del räcker det att konstatera att *vin* och *Wonne* har gemensamt ursprung. Båda orden har – i ett första steg – en grundläggande betydelse 'bete(smärk)', och för *Wonne* är – i ett andra steg – sambandet med lövbete och lövtäkt klart gripbart.

Vi får alltså sammanhålla nord. *vin* och ty. *Wonne*. De båda orden låter sig då föras tillbaka på indoeuropeiska avljudsformer (här rekonstruerade utifrån roten **uen-*): ie. **ueniā* resp. **uñjā* > germ. **winjō* resp. **wunjō*.⁶ De avljudande orden har i germanskan länge levat vid sidan av varandra. I engelskan är *-i*-formen bara betygad i ortnamn, på kontinenten är *-i*-formen på retur och undanträngs av *-u*-formen. I Norden är endast *-i*-formen känd. Den är praktiskt taget bara styrkt i ortnamn och har som ortnamnselement tidigt dött ut. Det är typiskt för Island att ordet *vin* f. i nyisländskan har återupplivats i betydelserna 'Græsgang, Eng' och 'Oase' (Blöndal 1920–24 s. 945).

Med den här presenterade uppfattningen kan också *-vin*-namnen sättas in i ett germanskt sammanhang. Elementet *vin* har motsvarigheter på västgermanskt område, men det har som ägobeteckning på kontinenten sin naturliga motsvarighet i ett avljudande ord, ty. *Wonne*. De båda ordens samhörighet får ses som en fast punkt i den etymologiska bedömningen. Sambandet mellan *vin* och *Wonne* leder så långt tillbaka i tiden att det spelar en underordnad roll för nordisk bebyggelsehistoria. Det viktigaste synes vara att båda orden betygar den viktiga roll som ängs- och betesmarker har spelat för den germanska bosättningen.

⁵ Kluge & Seebold (a.st.) framhåller: »Die Darlegungen [Triers] sind an sich überzeugend» men tillägger: »doch ist auffällig, dass heth. *wen-*, *went-* 'beschlafen' (falls zugehörig) schon früh eine Weiterentwicklung der übertragenen Bedeutung zeigen würde». Det hettitiska ordet behöver inte välla några svårigheter; det kan hänföras till roten **uen-* i betydelsen 'gewinnen' m.m. (Gotö 1987 s. 285 n. 664; jfr LIV s. 682 med n. 2).

⁶ I den i n. 3 nämnda seminarierieserien dryftades frågan hur nära *vin* och *Wonne* hör ihop. Det övervägdes om de rent av härrör ur samma paradigm, alltså är former av ett och samma ord. Den frågan vill nu Lennart Elmevik (2014 a s. 218 f.) snarast besvara med ja.

Bebyggelsenamn ur ägonamn

Bland de nämnda bebyggelsenamnselementen finns några som bildar primära bebyggelsenamn. Till dessa hör entydigt *hem/heim*. Detta namnelement har normalt punktuell referens men kan också avse större områden, så i det norska landskapsnamnet *Trondheim* 'tröndernas land' (se avsnitt Bygdenamn). Också i svenska namn räknar man ibland med ett bygdebetecknande *hem*, en uppfattning som Per Vikstrand (2013 a s. 38 ff.) i anslutning till Stefan Brink (1991 s. 75 f.) problematiserar, i det att en större areal utsträckning också kan tolkas som en bebyggelses resursområde, dess domän.

Den ursprungliga syftningen av namnelementet *by* (no. också *bø*) är omstridd. Lars Hellberg hävdar som redan nämnts (se föreg. avsnitt) att *by* äldst varit ägobetecknande. Hans energiska argumentation för denna uppfattning har inte närmare granskats i den fortsatta forskningen (jfr Th. Andersson 1997 b s. 26, Schmidt 2000 s. 50 ff., SOL s. 52). Tom Schmidt (2000 kap. 1) redogör i en utförlig forskningshistorik för diskussionen om ordet och ortnamnselementet *by/bø*, och han sammanfattar koncist de slutsatser som han anser sig kunna dra utifrån sin undersökning om hithörande norska namn med personnamnsförled (a.a. kap. 6). Schmidt utesluter inte möjligheten att *by/bø* i ortnamn, liksom i appellativ funktion på norska Vestlandet och på Färöarna, kan avse ägor men kommer till följande slutsats (s. 562): »Det må likevel være hevet over enhver tvil at det er betydningen 'gård' som foreligger i det store flertall av norske *by/bø*-navn». Senast har betydelsen av ortnamnselementet *by* diskuterats av Per Vikstrand (2013 a s. 31 ff.). Han är öppen för tanken att *by* äldst kan ha syftat på ägor (se härtill också s. 120), men vad avser *-by*-namn i Mälardalskapen stannar han ändå för grundbetydelsen 'boplats', i ett äldre skikt med möjlig territoriell syftning, alltså betecknande en domän (s. 37). Åtminstone i yngre namn syftar *by* otvivelaktigt på bebyggelse.

Vad *-sta(d)*-namnen ursprungligen har denoterat framstår som ovisst. Utifrån betydelsen 'plats, ställe' kan det vara fråga både om bebyggelse och om ägor. Hittillsvarande forskning ger inget entydigt svar. Primärt bebyggelsebetecknande är *torp* i betydelsen 'utflyttargård; nybygge' (se föreg. avsnitt). Den till inbyggarebeteckningar på germ. **-ingōz/*-ungōz* bildade *-ia*-avledningen, germ. **-ingia/*-ungia-*, kan sekundärt ha utvecklat sig till ett suffix för primär bebyggelsenamnsbildning (Th. Andersson 2004 s. 17, 22, 2006 a s. 5, under utg. a).

De flesta av våra gamla nordiska bebyggelsenamnselement avser emellertid inte från början bebyggelse utan ägor av olika slag, t.ex. *hester* 'skottskog' (Nyman 2006 s. 39, 48 f., under utg. b), *ryd* 'röjning, öppen plats/mark' (SOL s. 261), ägobetecknande *torp*, *vin* 'bete(smärk)', *åker*, normalt i betydelsen 'åker', väl endast mera sällan i en äldre betydelse 'bete' (SOL s. 377, DST s. 18

s.v. ager). Vid sidan av *hester* kan nämnas att också det skogsbetecknande *hult* i ortnamn antagligen delvis syftar på skottskog (Th. Andersson 1997 a, SOL s. 134, Nyman under utg. b), vilket står i bästa överensstämmelse med etymologin av ordet (ty. *Holz*) (Trier 1952 s. 43 ff., Kluge & Seebold 2011 s. 423).⁷ I vad mån namnelementen *by* och *stad* från början kan ha avsett ägor kräver närmare undersökning.

På ägorna ifråga har anlagts nybyggen, som har övertagit ägans namn. Det kan gälla ägor inom en gårds eller bys areal eller också ägor anlagda på allmänningsmark (jfr Hellberg 1950 s. 145, Ståhl 1952 s. 229). En bebyggelsehistorisk kärnfråga är denna: Vart har de ägor hört som sekundärt har gett upphov till bebyggelsenamn, med bibehållet ägonamn? En äldre modergård kan finnas kvar i omgivningen men kan också vara försvunnen. Simplex *Åker* och *åker* som efterled är vanliga i gård- och bynamn. Det rör sig om åkermark (eller i mycket gamla namn kanske betesmark), som normalt har hört till en äldre bebyggelse och sedan gett upphov till sekundär bebyggelse. Det skall vidare beaktas att namnelementet *åker* även kan ha sakral innebörd och avse gemensamma samlingsplatser för kult, vilka alltså inte är knutna till bebyggelse, annat än att de pekar på en jordbrukande befolkning. En äga kan också gemensamt ha disponerats av flera bebyggelser, vilket t.ex. ofta gäller för ägonamn från nyare tiden med *säter* 'utmarsäng, skogsäng' som efterled (Hedblom 1945 s. 156, Vikstrand 2013 a s. 69, 74, Nyman under utg. c). Frågorna hopar sig för den bebyggelsehistoriska analysen.

Det är sällsynt att moderbebyggelsens namn anges i primärt ägobetecknande bebyggelsenamn. I de allra flesta fall kan vi på språklig väg inte komma åt moderbebyggelsen. Gårdarnas läge kan vara till hjälp. Gunnstein Akselberg (2013 s. 25 f.) anför från Voss i Norge flera exempel på *-vin*-gårdar som enligt hans bedömning låter sig hänföras till en centralt belägen modergård. Men i allmänhet krävs för sådana studier nog hjälp från arkeologiskt och kulturgeografiskt håll.

När det gäller namnelement som avser ängs- eller betesmark tillkommer en komplikation. Namn på *-vin* som *Kälvene* och *Söne* i Västergötland har från början avsett inhägnader för kalvar resp. sugor, hagar som hört till någon äldre bebyggelse och som senare blivit bebyggda. Men *vin* betecknar inte alltid bete för tamdjur. Ett säkert exempel på annan syftning föreligger i häradsnamnet *Gäsene*, också i Västergötland. Här är det fråga om bete för vildgäss på en sankäng, som bör ha varit Hudene mader vid Nossan. Området kring sankängen har fått namn av denna och blivit till ett namn på bygden kring vildgässens

⁷ Vi kan här bortse från att vissa ortnamnelement av här avsedd karaktär sekundärt kan ha kommit att tjäna till bildning av primära bebyggelsenamn. Det har t.ex. diskuterats om *vin* vid ortnamnsbildning kan ha haft betydelsen 'gård' (Jansson 1951 s. 390 f. under jämförelse med s. 422, Ståhl 1952 s. 229). Jfr härtill principiellt Benson 1972, Th. Andersson 1973 s. 146, Pamp 1973 s. 63 f.

bete, och denna bygd har sedan apterats till häradsdistrikt (Fr. Andersson 1936, Th. Andersson 1988 s. 19 f., SOL s. 102). *Gäsene* är alltså från början inte ett ägonamn utan ett naturnamn, och detta kan inte gärna vara det enda ursprungliga naturnamnet bland *-vin*-namnen. Detta leder därmed till följande fråga: I hur hög grad utgörs *-vin*-namnen av naturnamn (jfr Hellberg 1960 s. 99)? Här krävs fortsatt undersökning, med mål att pröva proportionerna mellan ursprungliga ägo- och naturnamn bland *-vin*-namnen, i den mån en tydlig distinktion kan göras mellan dessa båda namnkategorier (jfr Th. Andersson 1988 s. 19 f., Widmark 1999 s. 39). En bebyggelsegenetisk studie av *-vin*-namnen är ett desideratum för fortsatt forskning.⁸

Liknande problematik som här anförs för ortnamnselementet *vin* råder för ett annat av de gamla nordiska ortnamnselementen, nämligen det typiskt nordiska *-lösa*. Etymologin av detta namnelement är omdiskuterad, men efter inlägg av Lennart Elmevik (1971, 2000, 2002, 2010 a) betraktas i dag ett samband med adjektivet och substantivet *ljus* och en ursprunglig betydelse 'ljusning, glänta' som den mest sannolika förklaringen (SOL s. 204, DSt s. 189), och det är rimligt att i den bebyggelsehistoriska diskussionen utgå från en sådan grundbetydelse. Därmed är inte sagt att denna etymologi är att betrakta som slutgiltig; för att komma närmare en sådan krävs en systematisk analys av namntypen i dess helhet, vilket framhålls av Elmevik (1971 s. 35 f., 2002 s. 41) och också stöds av Gun Widmark (2001 s. 26).

Förekomsten av ett ord med betydelsen 'ljusning, glänta' i bebyggelsenamn kan förstås på olika sätt. Bengt Pamp (1988 s. 27) tänker sig »syftning på utglesning i lövskog i samband med äldre fast bosättning». Efterleden *-lösa* finge då antas syfta på röjning som ett led i anläggandet av en gård (jfr Elmevik 2000 s. 83, 2002 s. 38). Det är emellertid osannolikt att man genomgående kan utgå från den ansatta grundbetydelsen 'ljusning, glänta' i de talrika *-lösa*-namnen. I allmänhet räknar man i dessa också med sekundärt utvecklade betydelser. SOL (s. 204) ansätter som betydelse 'ljusning (i skog), glänta, äng' e.d., och DSt (s. 189) har en liknande betydelseuppgift, 'lysning, åbning, mark el. eng'. Något utförligare är Per Vikstrand (i SOKa 7 s. 40, 2013 a s. 24). Namnelementet bör enligt hans mening utifrån en grundbetydelse 'ljusning (i skog), glänta' e.d. »ha syftat på utglesningar eller röjningar i skogsmark, senare mer allmänt på ägomark, sannolikt främst ängsmark» (SOKa 7 s. 40). Här skall nämnas att Sahlgren (1919 s. 102 ff.), som sammanställer *-lösa* med *löt* (med grundbetydelsen 'sluttning'), tänker sig 'äng, fält, betesmark' som den dominerande betydelsen

⁸ Valter Jansson (1951 s. 105) nämner att *vin* förekommer i »naturnamn» på Orkney- och Shetlandsöarna. Därmed avses icke-bebyggelsenamn, dvs. i det här fallet snarast ägonamn. På liknande sätt kan det hos Brage (800-talet) belagda *Viney* som poetiskt namn på Själland förstås. Jfr Valter Jansson (1951 s. 392): *Viney* »tyder på att *vin* varit någon slags naturbeteckning». Här skall tilläggas att *Vinland* i Nordamerika otvivelaktigt innehåller fvn. *vin* n. 'vin': fvn. *Vinland* (Th. Andersson 2006 b).

i ortnamn (s. 105 f.). En betydelseutveckling av här antytt slag, från 'glänta' till 'äng', 'betesmark', är ingalunda given. Den framstår lätt som vag, oskarp i konturen och i motsvarande grad som osäker (jfr Widmark 1999 s. 26), men vi kan konstatera att *-lösa* synes ha varit i bruk som ägobeteckning. Förlederna bör kunna hjälpa oss ett steg vidare. I Möre i Småland tilldrar sig två *-lösa*-namn intresse, by- och sockennamnet *Förlösa* och det ursprungliga bynamnet *Vassmolösa*. Det förra namnet behandlas av Per Vikstrand (1993 s. 47 ff.). Förleden i *Förlösa* (i förlöso sokn 1355 avskr.) är av allt att döma ordet *före*, som kan syfta på sankäng eller vadställe. *Vassmolösa* (Wasmarlösa 1384) är bildat till dialektordet *vassmar* 'grunt vatten, vari vass växer' (SOL s. 344). I SOL-artikeln konstateras att *-lösa* överhuvudtaget »i Möre ofta tycks ha syftat på sankängar». De båda småländska *-lösa*-namnen kan jämföras med ett par skånska namn. *Ramlösa* (aff Ramløesæ 1499), ett gammalt bynamn, nu namn på en stadsdel i Helsingborg, är såtillvida jämförbart med namnen i Möre som namnet pekar på fuktig mark; förled är det skånska dialektordet *ramm* 'fuktig äng' (SOL s. 250). På motsatt markbeskaffenhet pekar by- och sockennamnet *Harlösa* (de Harthløse 1100-t:s senare del eller 1200-t:s förra del), som troligen innehåller »adjektivet fda. *harth* 'hård' med syftning på styv jordmån» (SOL s. 111). På liknande jordmån syftar förleden, adjektivet *torr*, i by- och sockennamnet *Torrlösa* (ecclesie Thorløse 1285 avskr.; SOL s. 323).

De här anförda namnen från Småland och Skåne talar för att *-lösa* i dem avser ängsmark, dels sidvallsäng, dels hårdvallsäng.⁹ Detta utgör en god bas för fortsatt studium av namntypen.

Enligt det här förda resonemanget är *-lösa*-namnen i första hand att se som ägonamn, och det är då viktigt att påpeka att namnelementet i Danmark också är belagt just i ägonamn (Aakjær 1922 s. 15 f., Sahlgren 1925 s. 118, 1964 s. 246, SOL s. 204). Namngeografiskt är det av intresse att konstatera att de båda ägonamnselementen *-vin* och *-lösa* i Sverige uppvisar nästan komplementär distribution (se kartor i Språken i Sverige s. 85 f.). Detta kan tala för att de betecknat liknande ägor (Th. Andersson 1995 s. 16 f., 2003 s. 289, Elmevik 2002 s. 40 f.).

En betydelse 'glänta' kan emellertid också syfta på öppna platser i form av sankängar, mader (som i *Gäsene*) eller på öppna platser, som uppkommit genom röjning (jfr Fridell 1992 s. 243 ff., Vikstrand 2013 a s. 24). Namn på *-lösa* kan alltså liksom *-vin*-namn också vara ursprungliga naturnamn (jfr Hellberg 1960 s. 99).

En bebyggelsehistorisk analys av *-lösa*-namnen är komplicerad. Ett systematiskt studium av förlederna bör emellertid kunna leda till säkrare slutsatser

⁹ Stort tack till Berit Sandnes, Trondheim, och Per Vikstrand, Uppsala, som fäst min uppmärksamhet på *-lösa*-namnen i Skåne och Möre.

än de härovan antydda. Det bör påpekas att personnamn aldrig förekommer i *-lösa*-namn i Danmark, som betraktas som centrum för namntypen, och att de är sällsynta i namn i Sverige (SOL s. 204, DSt s. 189).

För en närmare bedömning av *-lösa*-namnens bebyggelsehistoriska ställning synes främst ett studium av de danska namnen vara av betydelse. Kristian Hald (1965 s. 70 f.) är inne på denna fråga, dock utan att komma till någon säker slutsats. Han framhåller att namnen på *-løse* i Merløse Herred på Själland uppfyller nästan hela häradet och enligt hans mening därför inte gärna kan ha »Relation til et bestemt Naturforhold» (s. 71). I stället framhåller Hald (a.st.):

De maa have en bestemt social eller kulturel Baggrund, og vi tør vistnok gaa ud fra, at de er knyttet til et landbrugsteknisk Begreb og i saa Fald et meget fundamentalt. Løse kan betyde »Ager« eller »Indhegning« eller for den Sags Skyld ogsaa »Græsgang«.

Samtidigt hävdar Hald att *-løse*-enheterna i häradet »maa være de ældste eksisterende Landsbyer» och vidare att de

ikke kan være sekundære i Forhold til andre Bebyggelser. De er ikke Udflytterbyer eller Udmarker eller Græsgange til andre Landsbyer, da de ikke forudsætter nogen eldre Landsbybebyggelse.

I detta resonemang föreligger en viss motsägelse. Ägor som åkrar, beten, inhägnader existerar ju inte fristående utan är normalt knutna till någon bebyggelse. Det skall nämnas att det i Merløse Herred finns två *-inge*-namn och ett *-lev*-namn, låt vara perifert belägna (Hald 1965 s. 71; se härtill också Widmark 1999 s. 38 ff.). Halds framställning manar i själva verket till fortsatt bebyggelsehistoriskt studium.¹⁰ Tills vidare framstår de nordiska *-lösa*-namnens bebyggelsehistoriska förankring som högst oviss. För att komma vidare krävs liksom för namnelementets etymologi en systematisk analys av *-lösa*-namnen.

Nära anknytning till diskussionen om bebyggelsenamn uppkomna ur ägonamn har ortnamnsförlederna *Tå-* och *Tä-*. Om de syftar på by- eller fågator, finge namn med dessa förleder, t.ex. Jarlabankes *Täby* i Uppland, tänkas avse nybyggen (med *by* i betydelsen 'gård') vid en äldre, okänd bebyggelses *tä* (Th. Andersson 2011 s. 22). Efter dessa linjer tolkar Carl Ivar Ståhle (1946 s. 482) bynamnet *Täby* i Täby socken i Närke: »troligen utflyttning från Dyringe [i Mosjö socken] till dess *tä* eller bygata».¹¹ Motsvarande tolkning föreslår Gösta Franzén (1937 s. 223 ff., i SOÖg 4 s. 79) för bynamnet *Tåby* i Tåby socken i Östergötland (1937 s. 224): »Gården, som enligt vad ägofiguren utvisar upp-

¹⁰ En förfrågan till Kristian Hald (brev 1.12.1983) med önskemål om precisering av hur han föreställde sig den koncentrerade förekomsten av *-lösa*-namnen i Merløse Herred förblev obesvarad.

¹¹ Detta *Täby* kan vara sekundärt. Namnet skrivs 1415 (*i Tæbo sokn*); den häri ingående inbyggartebeteckningen kan vara bildad till ordet *tä* eller till ett namn fsv. **Tæ* (SOL s. 332). Jfr Vikstrand 2013 a s. 36.

kommit genom utflyttning från Ljunga, har fått sitt namn av läget vid moderbyns *tå*.» Här skall tilläggas att Franzén (1937 s. 224) som betydelse av ordet *tå* efter bl.a. Rietz (1867 s. 770 s.v. *tå* 1) anger 'smal väg mellan gärdesgårdar, (inhägnad) betesmark intill en by el. gård' m.m. (se också SAOB T 3520 f.).

Frågan om förlederna *Tå*- och *Tä*- tas upp av Per Vikstrand (2013 a s. 122) i anslutning till diskussion om Täby i Vänge socken i Uppland. Vikstrand konstaterar att detta Täby förhållandevis säkert kan dateras till (sen) förromersk järnålder och fortsätter:

Mot den bakgrunden vore det värdefullt med en diskussion av betydelsen av förledens *tä* – uppenbarligen måste det vara en mycket ålderdomlig betydelse som här föreligger. Man kan inte utesluta att namnen [dvs. *Täby*-namnen] hör samman med hägnadssystem från äldre järnålder.

Därmed är ett viktigt problem ställt. Det som föresvävar Vikstrand är av allt att döma att *Tä*- (och *Tå*-) i ortnamn inte behöver ha den vanliga syftningen på en bygata utan mera allmänt kan avse en väg mellan hägnader (jfr sv. dial. *tå* 'smal väg mellan gärdesgårdar'; se ovan; jfr vidare om *Tå* Vikstrand 2013 b s. 93).¹²

För att bedöma det av Vikstrand ställda problemet krävs en systematisk tvärvetenskaplig undersökning av namngruppen *Tåby/Täby*. Det ligger inget egendomligt i att ortnamn kan bevara en äldre betydelse än den i de medeltida källorna vanliga. Här kan jämföras med naturnamnselementet *ed* med grundbetydelsen 'gång'. Detta uppträder i ortnamn i en betydelse 'ställe där man kan eller måste gå', syftande dels på ett övergångsställe över smalt land mellan vatten eller på ett vad över ett vattendrag, dels på en sträcka förbi en eller flera forsar (SOL s. 63, 83 s.n. Fullerö [Ärentuna socken], Nyman under utg. a). Genom ortnamn kan emellertid en äldre allmän betydelse 'väg' konstateras (SOL s. 63).¹³ På motsvarande sätt kan *tå/tä* tänkas ha olika betydelse i ortnamn, som hör till skilda kronologiska skikt.

Bebyggelsenamn som går tillbaka på ägonamn spelar alltså en central roll för rekonstruktionen av bebyggelsens utveckling. Gårdar och deras ägor hör intimt ihop. Mera lös förbindelse med bebyggelse har namn som avser andra näringsfång än jordbruk, av vilka de viktigaste är jakt och fiske. Sådana namn är inte i samma grad som agrara ägonamn knutna till en viss bebyggelse. Namn som *Alvastra* och *Vadstena*, två gamla östgötska bebyggelsenamn, avser säkerligen – genom efter- resp. förled – fiskeplatser (Th. Andersson 2012 a s. 32 ff.), men

¹² Det bör påpekas att för fsv. *ta* n. också anges en allmän betydelse 'väg, gata' (Schlyter 1877 s. 632 s.v. *ta* 1). Viktiga är två ord som förekommer i Gotalagen: fsv. *tafaster* 'belägen vid väg' och *talaut* f. 'jord (eg. betesmark) belägen vid väg' (Schlyter 1877 s. 632, 639). Beträffande den ursprungliga betydelsen av *tå/tä* jfr Elmevik 1998 s. 26.

¹³ I det småländska bygdenamnet *Finnveden*, i runristningar omkr. år 1000 (**ᚠ**) *finhiṽi* (ack.), (**ᚠ**) *finaiṽi* (dat.), har *ed* i betydelsen 'väg' antagits ingå, vilket dock uppenbarligen är felaktigt. Efterleden i *Finnveden* är säkerligen inte *ed* utan *hed* (Th. Andersson 2009 s. 30 f., Nyman under utg. a).

dessa behöver inte exklusivt ha hört till någon enskild gård utan kan ha varit tillgängliga för en rad brukare. Dessa kom rimligen från flera gårdar i bygden. Virkestäkter kunde likaså betjäna större kollektiv. En allmänningsskog i Västergötland kallas i en av bilagorna till handskriften med Äldre Västgöotalagen för *skipuidæ · holt* (Äldre Västgöotalagen 1 s. 197, 2 s. 180). Detta namn, med betydelsen 'skogen där man hämtar virke till fartyg', är i förkortad form bevarat i by- och sockennamnet *Skepphult* (SOL s. 278). Med de här sist anförda exemplen har vi närmast oss och rentav överskridit gränsen till naturnamnen.

Går vi tillräckligt långt tillbaka i tiden, kan vi komma nära själva koloniseringskedet, så i namnet *Finnveden* (se n. 13), vars förled säkerligen avser ett samlarfolk, jägare och fiskare (SOL s. 74, Th. Andersson 2009 s. 30 ff.). Namn på dessa invånarens visten kan vi inte komma åt, och exempel som *Alvastra*, *Vadstena*, fsv. *Skipvidhaholt* spelar vid försök till bebyggelsehistorisk rekonstruktion en helt underordnad roll. Av fundamental vikt är däremot den långa raden av ursprungligen agrara ägonamn i vårt bestånd av bebyggelsenamn. Dessa ägonamns relation till tidigare bebyggelse är grundläggande för studiet av äldre nordisk bebyggelsehistoria.

Bebyggelsenamn ur naturnamn

Vid diskussionen om bebyggelsenamn är frågan om namnens ursprungliga status central.

De primära bebyggelsenamnen utgör en ringa andel av våra gamla nordiska bebyggelsenamn. Till den gruppen hör som sagt namn på *-hem/-heim* och i ovisst omfattning namn på *-by*, *-torp* och kanske *-sta(d)*. Suffixkombinationen germ. **-ingia-* kan ha utvecklats till något så enastående som ett suffix för primär bebyggelsenamnsbildning.

En huvuddel av våra bebyggelsenamn är ursprungliga ägonamn. Exempel på sådana från äldre tid lämnas i tidigare avsnitt. Bland yngre bebyggelsenamns-element finns en rad ord för ägor av skilda slag, t.ex. *bråte*, *bränna*, *hage*, *löt*, *mark*, *sved*, *säter*. Vissa yngre namnelement kan åsyfta såväl bebyggelse som ägor, t.ex. *bol*, *böle* (SOL s. 42, 56).

Namn på anläggningar, t.ex. sammansättningar med *bro*, *spång* som efterled, utgör ett begränsat inslag bland både äldre och yngre bebyggelsenamn. (Om termen *anläggningsnamn* se Th. Andersson 2012 c s. 144.)

När det gäller yngre bebyggelsenamn, som går tillbaka på ägonamn, finns ofta goda chanser att komma åt till vilken bebyggelse de ifrågavarande ägorna har hört. För äldre namn är det däremot i allmänhet svårt att rekonstruera ursprunglig tillhörighet för de ägor som blivit bebyggda och vilkas namn därmed övergått till sekundära bebyggelsenamn. Moderbebyggelsenarnas namn utgår i

allmänhet från äldre naturnamn, den vid sidan av ägonamn viktigaste basen för gamla bebyggelsenamn. Det är på dessa naturnamn som intresset koncentreras. Grunden till gammalt nordiskt bebyggelsenamnskick utgör, språkligt sett, forna naturnamn. Det är de forna naturnamnen – och deras etymologi – som står i centrum för ett tvärvetenskapligt studium av den nordiska bebyggelsens framväxt, och dessa namn har sina rötter i urnordisk, i urgermansk och i viss utsträckning till och med i förgermansk tid. Vi kommer i våra bebyggelsehistoriska studier alltså till sist tillbaka till de gamla naturnamnen i vårt bebyggelsenamnskick.

Det är en angelägen uppgift för nordisk ortnamnsforskning att få ett grepp om de gamla bebyggelsenamnen, såväl bygdenamn som by- och gårdnamn. Uppgiften är tvärvetenskaplig, men utgångspunkt bildar själva namnen. De språkliga vittnesbörden är således av central betydelse. Min framställning syftar till att belysa denna sida av problematiken. Därmed utkristalliserar sig flera angelägna forskningsuppgifter. Till dessa hör nordisk bygdenamnsstruktur, nordisk bebyggelsenamnsgeografi, bebyggelsegenetiska studier av bebyggelsenamnen på *-vin* och *-lösa*, betydelsen av förleden i *Tåby-/Täby*-namnen. Mycket arbete återstår i utforskandet av gammal nordisk bebyggelsenamnsstruktur.¹⁴

Litteratur

- Aakjær, Svend, 1922: *Løser og Løkker*. I: *Danske Studier*. S. 10–39.
- Ahd. u. As. Gl. 11 = *Althochdeutscher und Altsächsischer Glossenwortschatz*. Hrsg.: Rudolf Schützeichel. Bearbeitet unter Mitwirkung von zahlreichen Wissenschaftlern des Inlandes und des Auslandes. 11. 2004. Tübingen.
- Akselberg, Gunnstein, 2013: *Særtrekk ved gardsnamn i ein norsk kystkommune. Døme frå Fjell kommune vest for Bergen*. I: *Nøvn i strandamentanini/Navne i kystkulturen*. Forelæsninger fra det 41. NORNA-symposium i Tórshavn 2.–4. juni 2011. Red.: Tina K. Jakobsen, Kristin Magnussen, Anfinnur Johansen & Eivind Weyhe. Uppsala. (NORNA-rapporter 89.) S. 17–34.
- Andersson, Fritz, 1936: *Till Gäsene härads bebyggelsehistoria*. I: *NoB* 24. S. 208–214.

¹⁴ Denna uppsats framfördes (med viss förkortning) på symposiet *Ortnamn och bebyggelse* i maj 2014 (se ovan Lisbeth Eilersgaard Christensens och Per Vikstrands bidrag). Manuskript inlämnades i september 2014 till den nya redaktionen för *NoB* (fr.o.m. årg. 103, 2015). Vissa synpunkter, senare framförda av Lennart Elmevik i två bidrag i *NoB* 102 (2014, utg. 2015), har relevans för min framställning härövan, nämligen dels ett bidrag om ortnamnelementen *-vin* och *-lösa* (Elmevik 2014 a), dels ett bidrag om ortnamnelementet *-sta(d)* (Elmevik 2014 b). Elmeviks bidrag innehåller dels upprepning av tidigare framförda synpunkter, dels helt nya förslag. Beträffande *-vin* och *-lösa* framförs den radikala idén att båda dessa element skall ha varit primärt bebyggelsebetecknande; för *-vin* ansätts en ursprunglig betydelse 'bosättning (gård) på röjd mark' (Elmevik 2014 a s. 218 f.). Med denna syn skulle got. *winja* 'bete(smärk)', som av gammalt betraktas som en fast punkt i den etymologiska diskussionen, uppvisa en sekundär betydelse.

- Andersson, Thorsten, 1973: Nordisk namnforskning 1972 4. Litteraturkrönika 5. Sverige. I: NoB 61. S. 144–147.
- 1984: Norrländska sockennamn på *-rå*. I: Florilegium Nordicum. En bukett nordiska språk- och namnstudier tillägnade Sigurd Fries den 22 april 1984. Utg. av Lars-Erik Edlund, Claes Börje Hagervall, Birger Liljestrand (red.) & Evert Melefors. Umeå. (Acta Universitatis Umensis. Umeå studies in the humanities 61.) S. 5–17.
- 1986: Personnamn i distrikts- och bygdenamn. I: Personnamn i stadnamn. Artikksamling från NORNAs tolfte symposium i Trondheim 14.–16. maj 1984. Red. av Jørn Sandnes & Ola Stemshaug. Trondheim. (NORNA-rapporter 33.) S. 111–125.
- 1988: Skölvne. I: Ingemar Olsson 25 augusti 1988. Red.: Jan Einarsson & Barbro Söderberg. Stockholm. (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet 28.) S. 15–22.
- 1995: Nordische und kontinentalgermanische Orts- und Personennamenstruktur in alter Zeit. I: Nordwestgermanisch. Hrsg. von Edith Marold & Christiane Zimmermann. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 13.) S. 1–39.
- 1997 a: Bo i Barkabodhahult. I: NoB 85. S. 129–131.
- 1997 b: Lars Hellbergs författarskap. I: Ortsnamn i språk och samhälle. Hyllningskrift till Lars Hellberg. Red. av Svante Strandberg. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica 22.) S. 21–36.
- 1999: Herred. I: RGA 14. S. 435–440.
- 2002: Nordische Ortsnamen aus germanischer Perspektive. I: Onoma 37. S. 95–120.
- 2003: Orts- und Hofnamen II. Skandinavien. I: RGA 22. S. 281–295.
- 2004: Die Suffixbildungen in der altgermanischen Toponymie. I: Suffixbildungen in alten Ortsnamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 14.–16. Mai 2004. Hrsg. von Thorsten Andersson & Eva Nyman. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 88.) S. 13–26.
- 2005: Siedlungsnamen § 3. Skandinavische S. I: RGA 28. S. 353–364.
- 2006 a: De germanska *-ingi*-namnen. I: NoB 94. S. 5–13.
- 2006 b: Vínland. I: RGA 32. S. 431–434.
- 2007 a: Rus’ und Wikinger. I: ANF 122. S. 5–13.
- 2007 b: Wikinger. Sprachlich. I: RGA 35. S. 687–697.
- 2008: Folk – fylki, kind – *kindi. I: Namn från land och stad. Hyllningskrift till Mats Wahlberg 25 maj 2008. Red. av Eva Brylla & Svante Strandberg. Uppsala. (Namn och samhälle 21.) S. 7–16.
- 2009: Altgermanische Ethnika. I: NoB 97. S. 5–39.
- 2010 a: Folk i Norden. I: Thule. Kungl. Skytteanska samfundets årsbok. S. 33–44.
- 2010 b: *Vad* och *vade*. Svensk slätter-, rågångs- och arealterminologi. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 110.)
- 2011: Etymologins ställning inom namnforskningen – en överblick. I: Etymologiens plats i navneforskningen. Rapport fra NORNAs 39. symposium i Halden 11.–13. mai 2010. Red. av Ole-Jørgen Johannessen & Tom Schmidt. Uppsala. (NORNA-rapporter 87.) S. 9–29.
- 2012 a: Alsta, Alvastra, Ostra. I: NoB 100. S. 27–59.
- 2012 b: Der nordgermanische Sprachzweig. I: Altertumskunde – Altertumswissenschaft – Kulturwissenschaft. Erträge und Perspektiven nach 40 Jahren Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Hrsg. von Heinrich Beck, Dieter Geuenich & Heiko Steuer. Berlin–Boston. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 77.) S. 215–244.

- 2012 c : Onomastik – Überlegungen im Anschluss an eine neue Einführung. I: SAS 30. S. 123–160.
- 2013: Bygdenamn. I: Namn och namnforskning. Ett levande läromedel om ortnamn, personnamn och andra namn. Red. av Staffan Nyström (huvudred.), Eva Brylla, Märit Frändén, Mats Wahlberg & Per Vikstrand. Version 1 (2013-02-19). Pdf. Uppsala. <http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?searchId=2&pid=diva2:606610>. S. 67–71.
- under utg. a: Namn på *-inge*. I: Atlas över svensk folkkultur 3 (se detta).
- under utg. b: Namn på *-tuna*. I: Atlas över svensk folkkultur 3 (se detta).
- Atlas över svensk folkkultur 3. Dialekter och ortnamn. Utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur och Svenska litteratursällskapet i Finland. Huvudred.: Lars-Erik Edlund. Under utg. Uppsala.
- Bach, Adolf, 1953: Die deutschen Ortsnamen 1. Einleitung. Zur Laut- und Formenlehre, zur Satzfügung, Wortbildung und -bedeutung der deutschen Ortsnamen. Heidelberg. (Adolf Bach: Deutsche Namenkunde 2:1.)
- Benson, Sven, 1972: Namngivning och namntypologi. I: SOÅ. S. 34–40.
- Blöndal, Sigfús, 1920–24: Íslensk-dönsk orðabók/Islandsk-dansk Ordbog. Reykjavík.
- Brink, Stefan, 1991: Iakttagelser rörande namnen på *-hem* i Sverige. I: Heidersskrift til Nils Hallan på 65-årsdagen 13. desember 1991. Red. av Gulbrand Alhaug, Kristoffer Kruken & Helge Salvesen. Oslo. S. 66–80.
- Burghardt, Werner, 1960: Der Flurname Wone, Waune, Wuhne. I: Niederdeutsches Wort 1. S. 77–79.
- Clark Hall, John R., 1962: A concise Anglo-Saxon dictionary. 4th ed. with a supplement by Herbert D. Meritt. Cambridge.
- Ekenvall, Verner, 1942: De svenska ortnamnen på hester. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 10. Studier till en svensk ortnamnsatlas 1.)
- Ekwall, Eilert, 1928: English river-names. Oxford.
- 1941: Nordiska ord belysta av engelska ortnamn. I: Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 3. S. 28–73.
- 1960: The concise Oxford dictionary of English place-names. 4th ed. Oxford.
- Elmevik, Lennart, 1971: Nyare undersökningar av de svenska ortnamnen på *-lösa*. En kritisk översikt. I: NoB 59. S. 15–36.
- 1998: Det småländska sockennamnet *Drev*. I: SOÅ. S. 25–28.
- 2000: Om ortnamnselementen *-sta(d)* och *-lösa*. I: NoB 88. S. 69–87.
- 2002: Om ortnamnselementet *-lösa* än en gång. I: NoB 90. S. 37–43.
- 2002–03: Das nordische Ortsnamenelement *vin* ‘Weide’ und die indogermanischen Wurzeln **uen-*, **uenH-*. I: Orientalia Suecana 51–52. S. 125–128.
- 2010 a: Ortnamn på *-lösa*. I: Språken i Sverige (se detta). S. 85.
- 2010 b: Ortnamn på *-vin*. I: Språken i Sverige (se detta). S. 86.
- 2014 a: Några tankar om ortnamnselementen *-vin* och *-lösa*. I: NoB 102. S. 217–220.
- 2014 b: Vad betyder ortnamnselementet *-stad*? Ett inlägg i en lång debatt. I: NoB 102. S. 41–49.
- Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. Erarbeitet unter der Leitung von Wolfgang Pfeifer. 3. Aufl. 1997. München.
- Franzén, Gösta, 1937: Vikbolandets by- och gårdnamn 1. Uppsala. (Nomina Germanica 1.)
- Fridell, Staffan, 1992: Ortnamn på *-ryd* i Småland. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 60. Studier till en svensk ortnamnsatlas 15.)
- 2002: The development of place-names from Ancient Nordic to Old Nordic. I: The

- Nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages. Ed. by Oskar Bandle (main editor) & al. 1. Berlin–New York. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22:1.) S. 753–761.
- 2010: Ortnamn på -torp. I: Språken i Sverige (se detta). S. 90.
- 2011: Kring namnet *Tjust*. I: Etymologiens plass i navneforskningen. Rapport fra NORNAs 39. symposium i Halden 11.–13. mai 2010. Red. av Ole-Jørgen Johannessen & Tom Schmidt. Uppsala. (NORNA-rapporter 87.) S. 143–151.
- Förstemann, Ernst, 1916: Altdeutsches namenbuch 2. Orts- und sonstige geographische namen (völker-, länder-, siedlungs-, gewässer-, gebirgs-, berg-, wald-, flurnamen u. dgl.) 2. 3., völlig neu bearbeitete, um 100 jahre (1100–1200) erweiterte aufl., hrsg. von Hermann Jellinghaus. Bonn.
- Gallée, J. H., 1893: Sommige Geldersche plaatsnamen. I: Nomina geographica Neerlandica 3. S. 311–368.
- Geiger, Theodora, 1963: Die ältesten Gewässernamen-Schichten im Gebiet des Hoch- und Oberrheins. I: BNF 14. S. 213–229.
- Die gotische Bibel. Hrsg. von Wilhelm Streitberg †. 1. Der gotische Text und seine griechische Vorlage. Mit Einleitung, Lesarten und Quellennachweisen sowie den kleineren Denkmälern als Anhang. Mit einem Nachtrag von Piergiuseppe Scardigli. 7. Aufl. – 2. Gotisch-griechisch-deutsches Wörterbuch (um zwei neue Wörter ergänzt von Piergiuseppe Scardigli). 6. Aufl. 2000. Heidelberg. (Germanistische Bibliothek 3–4.)
- Gotō, Toshifumi, 1987: Die „I. Präsensklasse“ im Vedischen. Untersuchung der vollstufigen thematischen Wurzelpresentia. Wien. (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte 489. Veröffentlichungen der Kommission für Linguistik und Kommunikationsforschung 18.)
- Hald, Kristian, 1965: Vore Stednavne. 2. reviderede og forøgede Udg. København.
- Hansen-Ostfalen, Albert, 1962: Der Proteus »Wonne« in ostfälischen Flurnamen. I: Niederdeutsches Jahrbuch 85. S. 47–62.
- Hedblom, Folke, 1945: De svenska ortnamnen på säter. En namngeografisk undersökning. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 18. Studier till en svensk ortnamnsatlas 2.)
- Heine, Heinrich, 1945: Poesie und Prosa. Ausgewählt und eingeleitet von Adolf Grabowsky. Zürich. (Meister der schönen Literatur.)
- Hellberg, Lars, 1950: Inbyggarnamn på -karlar i svenska ortnamn 1. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 21:1. Studier till en svensk ortnamnsatlas 6.)
- 1954: Studier i de nordiska *torp*-namnens kronologi. I: NoB 42. S. 106–186.
- 1958: De gotländska ortnamnen på *-städe* och *-städar*. En inledande studie över elementet *-stadir* och ortnamnens pluralitet. I: NoB 46. S. 1–114.
- 1960: Plural form i äldre nordiskt ortnamnsskick. Uppsala. (Uppsala universitets årskrift 1960:1.)
- 1967: Kumlabygdens ortnamn och äldre bebyggelse. Kumla. (Kumlabygden. Forn-tid – nutid – framtid 3.)
- Hessmann, Pierre, 1980: Rec. av Möller, Reinhold: Niedersächsische Siedlungsnamen und Flurnamen in Zeugnissen vor dem Jahre 1200. Eingliedrige Namen (1979). I: BNF NF 15. S. 439 f.
- Hough, Carole, 2010: Toponymicon and lexicon in north-west Europe: ‘Ever-changing connection’. Cambridge. (E. C. Quiggin memorial lectures 12.)
- Hovda, Per, 1976: Vin II. I: KL 20. Sp. 77–85.

- Jansson, Valter, 1951: Nordiska vin-namn. En ortnamnstyp och dess historia. Uppsala–København. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 24. Studier till en svensk ortnamnsatlas 8.)
- Jellinghaus, H., 1923: Die westfälischen Ortsnamen nach ihren Grundwörtern. 3. vermehrte Ausg. Osnabrück.
- Johannessen, Ole-Jørgen, 2003: *Torp* og *-torp* i norske gårdsnavn vest for Oslofjorden. I: Nordiske *torp*-navne. Rapport fra NORNA 31. symposium i Jaruplund 25.–28. april 2002. Red. af Peder Gammeltoft & Bent Jørgensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 76.) S. 121–154.
- Kluge, Friedrich & Seebold, Elmar, 2011: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 25., durchgesehene und erweiterte Aufl. Berlin–Boston.
- Köbler, Gerhard, 1989: Gotisches Wörterbuch. Leiden–New York–København–Köln.
- Lerche Nielsen, Michael, 2001: Om dateringen af danske stednavne på *-torp*. I: *Namn i en föränderlig värld. Rapport från den tolfte nordiska namnforskarkongressen, Tavastehus 13–17 juni 1998*. Red.: Gunilla Harling-Kranck. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 631. Studier i nordisk filologi 78.) S. 186–198.
- 2003: Sognekriteriets betydning for vurderingen af *torp*-navnenes alder. I: *Nordiske *torp*-navne. Rapport fra NORNA 31. symposium i Jaruplund 25.–28. april 2002*. Red. af Peder Gammeltoft & Bent Jørgensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 76.) S. 177–202.
- 2014: Starup. Et jysk stednavn med historisk og arkæologisk potentiale. I: *Kuml*. S. 187–204.
- Lexner, Matthias, 1878: *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch. Zugleich als Supplement und alphabetischer Index zum Mittelhochdeutschen Wörterbuche von Benecke–Müller–Zarncke*. 3. Leipzig.
- Liddell, Henry George & Scott, Robert, 1940: *A Greek-English lexicon. A new (9th) ed. Revised and augmented throughout by Henry Stuart Jones with the assistance of Roderick McKenzie and with the co-operation of many scholars*. 2. Oxford.
- LIV. *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen. Unter Leitung von Helmut Rix und der Mitarbeit vieler anderer bearbeitet von Martin Kümmel, Thomas Zehnder, Reiner Lipp & Brigitte Schirmer*. 2., erweiterte und verbesserte Aufl. bearbeitet von Martin Kümmel & Helmut Rix. 2001. Wiesbaden.
- Lundahl, Ivar, 1961: *Det medeltida Västergötland*. Uppsala–København. (Nomina Germanica 12.)
- Magnússon, Ásgeir Blöndal, 1989: *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík.
- Nicolaisen, W. F. H., 1995: Is there a northwest Germanic toponymy [!; för: toponymy]? Some thoughts and a proposal. I: *Nordwestgermanisch*. Hrsg. von Edith Marold & Christiane Zimmermann. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 13.) S. 103–114.
- Nya testamentet. Bibelkommissionens utg. 1981. 1981. Älvsjö.
- Nyman, Eva, 2006: Förleder i svenska ortnamn på *-hester/-hestra* och på *-säter/-sätra*. En jämförelse. I: *NoB* 94. S. 35–52.
- under utg. a: *Namn på -ed, -bor och -drag*. I: *Atlas över svensk folkkultur 3* (se detta).
- under utg. b: *Namn på -hester*. I: *Atlas över svensk folkkultur 3* (se detta).
- under utg. c: *Namn på -säter*. I: *Atlas över svensk folkkultur 3* (se detta).
- Nyström, Staffan, 2009: *Torp*-namn i Sverige. Några tankar om kronologi och distribution. I: *Torp som ortnamn och bebyggelse. Konferensrapport. Tvärvetenskaplig*

- torp-konferens, Malmö, 25–27 april 2007. Red.: Peder Dam, Peder Gammeltoft, Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen, Bo Nissen Knudsen & Ola Svensson. Lund. (Skrifter utg. av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 11.) S. 107–123.
- Olsen, Magnus, 1926: Ættegård og helligdom. Norske stedsnavn sosialt og religionshistorisk belyst. Oslo ... (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. A. Forelesninger 9a.)
- 1939: Norge. I: Stedsnavn. Utg. av Magnus Olsen. Stockholm–Oslo–København. (NK 5.) S. 4–52.
- Pamp, Bengt, 1973: Kring ortnamnens grammatik. I: NoB 61. S. 55–82.
- 1988: Ortnamnen i Sverige. 5 uppl. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Ser. B 2.)
- Peterson, Lena, 2012: »En **brisi** vas **lina** sunn, en **lini** vas **unar** sunn ... En þa **barlaf** ...». Etymologiska studier över fyra personnamn på Malsta- och Sunnanåstenarna i Hälsingland. Stockholm. (Runica et mediævalia. Opuscula 15.)
- Pokorny, Julius, 1959: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 1. Bern–München.
- Rietz, Johan Ernst, 1867: Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmoge-språket. Malmö–Köpenhamn–Leipzig–London.
- Sahlgren, Jöran, 1919: Svenska ortnamn och svensk bebyggelsehistoria. I: NoB 7. S. 81–108.
- 1920: Forntida svenska kulturprovinser och kulturvägar. I: Rig 3. S. 153–167. (Omtryck i: Sahlgren 1964. S. 216–234.)
- 1925: Hälsingborgstraktens ortnamn. I: Hälsingborgs historia. Efter uppdrag av stadsfullmäktige i Hälsingborg utg. av därtill utsedde kommitterade under red. av L. M. Bååth. 1. Forntiden och den äldre medeltiden. Hälsingborg. S. 107–155. (Omtryck i: Sahlgren 1964. S. 235–288.)
- 1964: Valda ortnamnsstudier (Opuscula toponymica selecta). Uppsala–København. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 43.)
- Sandnes, Jørn, 1977: Navn og bygd i et sørøstnorsk grenselandskap. En studie over torp-gårder og øde-legging i Østfold. I: NoB 65. S. 57–70.
- Schiller, Karl & Lübben, August, 1880: Mittelniederdeutsches Wörterbuch 5. Bremen.
- Schlyter, C. J., 1877: Ordbok till samlingen af Sveriges gamla lagar. Lund. (Samling af Sveriges gamla lagar 13.)
- Schmidt, Tom, 2000: Norske gårdsnavn på *-by* og *-bø* med personnavnforledd 1. Oslo. (Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo. Acta humaniora 87:1.)
- 2009: Navneleddet *torp* i Østfold. I: Torp som ortnamn och bebyggelse. Konferensrapport. Tvärvetenskaplig torp-konferens, Malmö, 25–27 april 2007. Red.: Peder Dam, Peder Gammeltoft, Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen, Bo Nissen Knudsen & Ola Svensson. Lund. (Skrifter utg. av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 11.) S. 87–105.
- Schützeichel, Rudolf, 2006: Althochdeutsches Wörterbuch. 6. Aufl., überarbeitet und um die Glossen erweitert. Tübingen.
- Smith, A. H., 1956: English place-name elements 2. Cambridge. (English place-name society 26.)
- Språken i Sverige. Temaredaktörer: Östen Dahl & Lars-Erik Edlund. Temavård: Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien. 2010. Stockholm. (Sveriges nationalatlas.)
- Stemshaug, Ola, 2002: Namnegransking og kulturhistorie. I: SaoS. S. 138–145. (Ingår i blocket Akademien granskar ..., s. 113–147.)

- Ståhl, Harry, 1952: Rec. av Jansson 1951. I: ANF 67. S. 227–232.
- Ståhle, Carl Ivar, 1946: Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 16. Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.)
- Trier, Jost, 1952: Holz. Etymologien aus dem Niederwald. Münster–Köln. (Münstersche Forschungen 6.)
- 1959: Wonne. I: Sprache, Schlüssel zur Welt. Festschrift für Leo Weisgerber. Hrsg. von Helmut Gipper. Düsseldorf. S. 229–244.
- 1963: Venus. Etymologien um das Futterlaub. Köln–Graz. (Münstersche Forschungen 15.)
- 1981: Wege der Etymologie. Nach der hinterlassenen Druckvorlage mit einem Nachwort hrsg. von Hans Schwarz. Berlin. (Philologische Studien und Quellen 101.)
- Wahlberg, Mats, 1996: *Kyrkgränden* och *Pinngränden*. Namn på byklungor och sockendelar. I: Från götarna till Norens kor. Hyllningsskrift till Lennart Elmevik på 60-årsdagen 2 februari 1996. Red. av Eva Brylla, Svante Strandberg & Mats Wahlberg. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. B. Meddelanden 11.) S. 181–199.
- Waldmeier-Brockmann, Anni, 1941: Sammelwirtschaft in den Schweizer Alpen. Eine ethnographische Studie. Diss. Zürich. Basel.
- Widmark, Gun, 1999: *Normlösa, rättlösa* och den lösa jorden. Till tolkningen av ortnamnselementet *-lösa*. I: NoB 87. S. 25–42.
- 2001: Forskningens framsteg – apropå *-lösa*. I: NoB 89. S. 21–27.
- Vikstrand, Per, 1993: Kristnandet och sockenbildningen i Möre belysta av ortnamnen. I: Möres kristnande. Red.: Henrik Williams. Uppsala. (Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 2.) S. 29–83.
- 2013 a: Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälardalskapen. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala. Ser. B 13.)
- 2013 b: Norrbo hundares två tingsplatser. I: NoB 101. S. 89–101.
- de Vries, Jan, 1962: *Woordenboek der noord- en zuidnederlandse plaatsnamen*. Utrecht–Antwerpen. (Aula-boeken.)
- Äldre Västgötalagen = Äldre Västgötalagen och dess bilagor i Cod. Holm. B 59. Utg. av Föreningen för västgötalitteratur genom Per-Axel Wiktorsson. 1–2. 2011. Skara. (Skara stiftshistoriska sällskskaps skriftserie 60:1–2.)

Summary

Scandinavian settlement names from a linguistic point of view

By Thorsten Andersson

Settlement names have long been a focus of Scandinavian place-name research, and considerable advances have been made. Nevertheless, our understanding of the structure of old Scandinavian settlement names does not go very deep. The problem is an interdisciplinary one. Linguistic evidence has a key part to play in an assessment of Scandinavian settlement history, alongside the evidence from archaeology and cultural geography. The present essay seeks to illustrate this.

It begins by highlighting the significance of *bygdenamn* – names given to naturally formed settlement areas, occupied by groups that perceive themselves as communities – in the context of settlement history. Following a presentation of this name category, the author expresses a wish to see an analysis of the structure of such names in Scandinavia. He also calls for a renewed study of Scandinavian settlement-name geography. The need for a Germanic perspective in this context is stressed. Some name elements are confined to Scandinavia, but most have a wider Germanic distribution. The present account focuses on the latter.

One section of the article is devoted to settlement names arising from field names. A key question here is which settlements the fields concerned belonged to before they secondarily gave rise to settlement names retaining a field name. Regarding the elements *-vin* and *-lösa*, it is pointed out that they can also form part of nature (or feature) names, not just field names.

The last section, on settlement names arising from nature names, highlights how, in a study of settlement history, we ultimately come back to the old nature names in our stock of settlement names.

Finally, a number of areas for further research are identified: analysis of the structure of Scandinavian *bygdenamn* and of Scandinavian settlement-name geography, and studies of settlement names in *-vin* and *-lösa* from the point of view of the genesis of settlements.

Retrospektion

Slutning om ældre bebyggelsesforhold på grundlag af yngre navnemateriale

Av Bent Jørgensen

Namn och bygd 103 (2015), 35–51.

Bent Jørgensen, Name Research Section, Department of Scandinavian Research, University of Copenhagen: Retrospection. Conclusions about early settlement conditions based on more recent place-name material.

Abstract

On the basis of the surviving place-name evidence, this article attempts to draw conclusions about settlement conditions preceding the earliest records of the names. Particular attention is paid to Danish names in *-lev*, and a closer study is made of various names that have barely been recognised in written records.

Keywords: place-names, potential to draw inferences, examination of the oldest surviving place-name evidence.

Retrospektion – tilbageseen – spiller vel ikke den mest centrale rolle som term inden for navneforskningen. Men som fagligt begreb har ønsket om at se om bag den ældste overlevering altid spillet en aktiv rolle i navneforskningen, når den beskæftigede sig med det ældre navnestof. Den almindeligste tilgang til begrebet har gået under betegnelsen datering. De to tilgange er ikke ens. Datering har som ambition at fiksere et bestemt tidspunkt i fortiden, tilblivelsestidspunktet, mens retrospektionen har det videre perspektiv at følge det enkelte navn og det samlede navnemiljø fra den kendte overlevering tilbage til dateringsgrænsen.

Forbindelsen mellem retrospektion og navneforskning knyttedes særligt tæt under udviklingen af Det nordiske Ødegårdsprojekt i første halvdel af 1970'erne. Det var ganske vist et middelalderprojekt, men det havde store ambitioner om at forstå bebyggelsens forudsætninger ved at prøve at se tilbage fra det kendte og ind i det ukendte. Selvom Netværket for bebyggelsesnavneforskning ikke har samme udgangspunkt, er der dog mange sammenfaldende interesser, og der kan være god mening i så vidt muligt at sammenfatte feltets muligheder og perspektiver. Et sådant overgribende syn på retrospektion med navneforskning som udgangspunkt fik Det nordiske Ødegårdsprojekt aldrig etableret.

Den simple form for retrospektion kunne f.eks. bestå i, at man stiller sig midt i Knud den Helliges gavebrev fra 21. maj 1085. Dette brev indeholder i alt 36 forskellige stednavne, 17 i Skåne og 19 på Sjælland. I opregningen er (*in*) *Upaccri australi* og (*In*) *altero Upaccri* (DD 1:2 nr. 21 s. 49 f., afskr. begyndelsen af 12. årh.), der modsvarer de nuværende *Lilla Uppåkra* henholdsvis *Stora Uppåkra* i Uppåkra sogn, Bara herred, kun talt som ét navn, selvom det drejer sig om to nabolandsbyer, jfr. nedenfor. Stednavnene i diplommet befinder sig på to niveauer, idet en del kun tjener til lokalisering af de landsbynavne, som det er diplomets primære hensigt at dokumentere, også herom nedenfor. Diplommet har været genstand for forskellige forskeres bedømmelse. Vigtigst i navneforskningsmæssig sammenhæng er Kristian Halds artikel Knud den Helliges Gavebrev (Hald 1952), der bedømmer den skriftlige form af det danske navnestof i diplommet ved en sammenligning mellem de forskellige kendte afskrifter af brevet. Det forholder sig nemlig sådan, at brevet selv ikke længere findes. Det antages at være gået tabt ved Stockholm slots brand i 1697. Et radikalt syn på brevet datering fremførtes med energi af Sigurd Kroon (1989). Hans argumentation har dog ikke vundet nogen særlig accept, og Knud den Helliges gavebrev anses således stadig generelt for at indeholde den ældst kendte danske diplomtekst og for at være fra 1085.

Gavebrevet indeholder navne på 26 i diplomets forstand primære bebyggelser, idet de mulige bebyggelsesnavne, der indgår i de formelt sekundære herredsnavne, i første omgang er ladt ude af betragtning. Af disse er ét usammen-sat, *Lund*, mens de øvrige fremtræder i den velkendte toleddede sammensætningsform med et artsangivende led sidst. De 25 toleddede navne fordeler sig således efter efterled: på *-by* 6 (jfr. dog ndf.), på *-sted* 4, på *-høj* 3, på *-lev* 2, på *-hem* 2, på *-ager*, *-borg*, *-lynge*, *-rød*, *-sø*, *-torp*, *-ved* og *-væ* hver 1. Udvalget er bredt, men det samlede antal navne samtidig så lille, at det ikke giver særlig mening i sin helhed at konfrontere de forskellige navnelede indbyrdes vægtfordeling med senere og nu kendte forhold i Skåne og på Sjælland. Dog kan der være en pointe i at mærke sig, at der kun optræder et enkelt *-torp*-navn, *Tollerup*, i Oppe Sundby sogn i Nordsjælland. I betragtning af hvor dominerende *-torp*-navne senere fremtræder både på Sjælland og i Skåne, kulminerende med 43 % af bebyggelsesnavnene i Dragsholm Len i Nordvestsjælland i matriklen 1688 (Hald 1965 s. 137), er dette påfaldende. De der er tilhængere af at lægge udmøntningen af *-torp*-navne ret sent, kunne hente et argument her. Det kan diskuteres, om efterledet *-by* i gavebrevets *Lumaby* (DD 1:2 nr. 21 s. 51, afskr. begyndelsen af 12. årh.), nuværende *Lomma*, sogn, Bara herred, skal betragtes som et epexegetisk led. Oprindeligt toleddet status tilsiges af den næstældst overleverede form *Lumby* med dateringen [1134–66]¹ i Lund domkirkes ældre

¹ Klammerne angiver, at dateringen ikke fremgår af kilden men er indvundet indirekte.

gavebog (LDLV s. 199). Selvom der ikke er nogen direkte indholdsmæssig forbindelse mellem de to kildesteder, og de – så vidt jeg kan bedømme – er skrevet af hver sin skriver, hører de dog begge hjemme i skrivermiljøet ved domkirken i Lund. Ingen senere kendte middelalderlige former af navnet *Lomma*, hvoraf den næste er dateret til 1255, viser tegn på forekomst af efterleddet *-by*. Nogle 1600-talsformer, hvori *by* (*bye*, *byy*) forekommer, pointerer byen over for sognet, og *-by* skal her snarest bedømmes som en appellativisk beskrivelse uden for navnet (SkO A 2 s. 211). Konteksten i gavebrevet 21/5 1085 og i LDLV giver ikke holdepunkt for en tilsvarende bedømmelse, men det er muligt, at de to ældste belæg er de sidste udløbere af en ældre, mere labil tilstand. Hvis dette er rigtigt, skulle der gerne kunne findes andre tilsvarende gamle eksempler på, at *-by* eller andre bebyggelsesbetegnende efterled optræder fakultativt, men det ser stort set ikke ud til at være tilfældet. »Stort set« dækker over, at der er en sammenhæng mellem sidsteleddet i Knud den Helliges gavebrevs *Winnin-gavve* (DD 1:2 nr. 21 s. 50, afskr. begyndelsen af 12. årh.) og navnet på den nu forsvundne bebyggelse *Visby* i Vindinge sogn, Tune herred med den ældste skriveform 13/8 1257 *Wesby* (DS 26 s. 214). Sammensætningsformens *-s-fuge* indicerer, som allerede anført af Hald (1965 s. 106), at *-by* er en sekundær tilføjelse, jfr. om navnet DS 26 s. 214 f. Herudover er *-by*/fravær af *-by* forgæves eftersøgt i diplomaterialet frem til 1250.

Selvom materialet som anført er for beskedent, til at det giver mening at beregne fordelingen i forhold til de involverede områders senere konstaterbare normalfordeling, er det dog værd at bemærke, at den så karakteristiske blanding af bebyggelsesnavne med bebyggelsesbetegnende efterled og bebyggelsesnavne med naturbetegnende efterled er til stede som i nutiden. Det gælder også, når man medinddrager de navne, der indgår i fem af de seks sjællandske herredsnavne, nemlig herrederne *Ramsø*, *Sømme*, *Tune*, *Lynge* og *Jørlunde*. Tre af disse er med sikkerhed naturnavne (*Ramsø*, *Lynge* og *Jørlunde*). *Tune* udgøres af et ord, der snarest oprindeligt har betegnet en artefakt i tilknytning til bebyggelse og dernæst muligvis også i det østlige Danmark ligesom i det sydlige Sverige er videreført med en eller anden mere teknisk/kulturel/religiøs betydning. *Sømme* rummer efter min opfattelse navnet på en bebyggelse, som har ligget i den centrale del af det nuværende Roskilde, og som er et oprindeligt bebyggelsesnavn sammensat med subst. *hem*, og som derved er helt identisk med en række danske bebyggelsesnavne, der i nutiden skrives *Sem*, *Semb*, *Seem*, *Siem*, *Siim*, jfr. DS 26 s. 85 f. Det sjette navn, *Horns herred*, indeholder et gammelt navn på (en del af) halvøen mellem Roskilde Fjord og Isefjord.

Selve lokaliseringsværket i Knud den Helliges gavebrev har været genstand for en del opmærksomhed med relation til mulighederne for retrospektion. Næmlig spørgsmålet om herredsinddeling over for bygdeinddeling af territoriet, og spørgsmålet om ordet *herreds* oprindelige betydning og dermed om

dets oprindelige tilknytning til den retslige inddeling. Diskussionen førtes over en årrække i 1970'erne og 1980'erne, fortættet i bidragene *Danska häradsnamn*. Olika typer i formellt hånseende (Andersson 1982), Bygd og herred og bygdeherred (Dalberg & Kousgård Sørensen 1984) og *Danska bygde- och häradsnamn* (Andersson 1984), alle i NoB. Der er ingen tvivl om, at forholdene i Skåne i Knud den Helliges gavebrev er anderledes end på Sjælland. På Sjælland er det normen, at en bebyggelse er beskrevet ved beliggenhed i en mere omfattende enhed; kun *Brøndby (-øster el. -vester)* og *Smørum minore*, dvs. 'lille' (nu *Smørumnedre*) er ikke nærmere beliggenhedsbeskrevet. I Skåne er kun to lokaliteter nærmere beliggenhedsbeskrevet, begge ved henføring til navnet på et område (henholdsvis *Geri* og *Guthisbo*, begge forudgået af præp. *a* 'på'). De to navne har nær sproglig forbindelse med de senere herredsnavne *Gärds härad* og *Göinge härad*. Andersson (1984 s. 98) anfører i den forbindelse: »Från språklig synpunkt kan de skånska namnen utomordentligt väl ha fungerat som häradsnamn en avsevärd tid, innan namnformer med *hærath* uppträder«. Udsagnet er vendt mod Dalberg & Kousgård Sørensen (1984 s. 77), der giver udtryk for den mere agnostiske bedømmelse: »Vi foretrækker at opfatte dem som navne på de bygder, som herredssystemet senere gør brug af«. Anderssons fortsættelse er værd at lægge mærke til, fordi den har budskab netop til dagens tema. Han skriver:

Särskilt för andra vetenskaper är det viktigt att detta beaktas och får tjäna som grund för fortsatt diskussion. Den språkliga analysen öppnar således möjligheter att nå längre än vad de historiska källorna direkt utsäger, möjligheter som får prövas från fall till fall (Andersson 1984 s. 98).

Jeg er gået lidt nærmere ind på denne diskussion, fordi den ganske klart viser to forskellige faglige holdninger til tolkning af foreliggende kilder kombineret med retrospektion. Det er naturligvis sikrest at holde sig til det, man har for sig i den enkelte overleverede kilde, og allerede tolkningen af det deri foreliggende navnestof nødvendiggør, at man trækker på mange indirekte indhentede indsigter fra hele den etymologiske konstruktion og fra den navnetypologiske udbredelse i det germanske rum. Udnyttelsen af denne viden giver naturligvis et retoperspektiv for det enkelte navn og dets type. Jeg opfatter Anderssons ovenfor citerede udsagn som en mere vidt udfoldet programerklæring, og jeg opfatter derfor »den sproglige analyse«, som »åbner muligheder for at nå længere, end det de historiske kilder direkte udsiger« som *sproglig analyse* i meget vid forstand, nemlig som en samlet tekst- og kontekstanalyse, hvor konteksten også vedrører sproglig tilstedeværelse eller fravær, og hvor den sproglige analyse søger at forstå kildernes udsagn i lyset af materielle og kulturgeografiske forhold.

For Knud den Helliges gavebrevs vedkommende bemærker man, som allerede nævnt og som tidligere observeret af adskillige forskere (se Skansjö 1983

s. 157 ff. med henv.), at der ikke omtales herreder overhovedet i Skåne. Det kan dårligt være nogen tilfældighed, og Sture Bolin (1933 s. 69 ff.) og Aksel E. Christensen (1969 s. 75 ff.) og med dem – mere forsigtigt – Sten Skansjö ser det som udtryk for, at herredsinddelingen endnu ved 1000-tallets slutning ikke havde vundet fuldt indpas. I virkeligheden må man sige, at den overhovedet ikke har vundet dokumenteret indpas. De to områdenavne *Geri* og *Guthisbo* kan jo tænkes, som anført af Dalberg & Kousgård Sørensen, blot at betegne det de tilsyneladende i hvert fald gør i gavebrevet, nemlig to områder, ligesom man, hvad der almindeligvis er blevet forbigået, også nøjes med at henføre *Sundbyvester* til øen Amager.

For god ordens skyld skal jeg lige minde om, at det kirkelige sogn endnu ikke var indført i 1085. Som lokaliseringsmarkering anvendes det i dansk sammenhæng først i dokumentet 2/11 1178 (DD 1:3 nr. 76 s. 113 afskr. ca. 1497) men vel at mærke med det latinske ord *parrochia*, se nærmere Jørgensen 1980 s. 35 ff.

Den iøjnefaldende forskel mellem Skåne og Sjælland med hensyn til angivelse af lokalisering kan udover mulige tekniske forskelle i inddelingsværkets udvikling naturligvis også mistænkes for at være nærhedsbestemt. Knud den Helliges gavebrev er udstedt i Lund og halvdelen af godset ligger rundt om i Skåne. Kun det allerlængst borte beliggende henføres til et område. Det meste af det opregnede skånske gods kan godt bringes ind under denne synsvinkel, og identifikationen af gavebrevets *Hastathum* med *Håstad* i Torna herred over for muligheden *Håstad*, Österslöv sogn, Villands herred, svarer hertil. Man skulle dog tro, at domkirken i Lund allerede i 1085 havde brug for at markere, hvilken af de skånske lokaliteter med navnet *Kar(D)aby*, der var tale om.

Et andet forhold, som kunne ses som udtryk for samme nærhedsbestemte fortrolighed, er omtalen af det senere *Stora Uppåkra* som 'det andet Uppåkra', hvor man ville have forventet antonymet til det anvendte latinske adjektiv *australis*, altså *septentrionalis*. Det er kun yderst sjældent, man finder de reciperende led erstattet af et sammenfattende ord som (på latin) *uterque* 'begge, hver især af to', *begge* eller et talord. I alt 10 eksempler mellem 1085 og 1683 er opregnet (Jørgensen 1977 s. 399), men listen vil som anført utvivlsomt kunne udvides, dog næppe særlig meget. En ting må dog i denne sammenhæng anses for sikkert: Man har ikke i Skåne heller i 1000-tallet kunnet orientere sig uden brug af navne på områder af en eller anden størrelse og med en eller anden ikke nødvendigvis knivskarp grænse. Jfr. brevet [1201 før 21/3] (afskr. 1680'erne DD 1:4 nr. 32 s. 59) *Saxulstorp in Ruma* om *Östra Sallerup*, Frosta herred i modsætning til *Västra Sallerup*, Harjagers herred, der i samme diplom blot omtales som (*de*) *Saxulstorp* (DD 1:4 nr. 32 s. 63). Om *Ruma* som navn på et ikke sikkert afgrænset område i det nuværende Frosta herred se SkO A 4 s. 356 med henv. En anden del af samme herred har muligvis været kaldt **Dapra*,

jfr. det enkeltstående belæg *Dapræheret* i Kong Valdemars Jordebog 1231 (afskr. ca. 1300 VJb s. 22) samt *Dapra* anvendt som reciprokerende tilføjelse til det nuværende *Östra Strö* i Frosta herreds sydvestlige del i en periode mellem 1400- og 1600-tallet, jfr. SkO A 4 s. 364 og Jørgensen 1977 s. 34. Navnets oprindelse er omdiskuteret, men et tiltalende og velargumenteret forslag til at forstå navnet som et gammelt områdenavn er fremsat af Elmevik 2006.

For nu at rekapitulere gennemgangen af bebyggelsesnavnene i Knud den Helliges gavebrev, adskiller bebyggelsesnavnesituationen sig kun på ét tydeligt punkt fra senere og nutidige forhold: Man ville forvente flere navne på *-torp*. På Sjælland udgør *-torp*-navnene i matriklen 1688 ca. 31 % af bebyggelsesnavnene (efter Henrik Pedersen 1928), og bedst sammenlignelige tal for Skåne er 27,9 % (Dahl 1942 s. 26). Inddelingsværket må for begge landsdeles vedkommende siges at pege bagud, i og med at sogneniveauet mangler. Det er trivielt. For Skånes vedkommende mangler herredsniveauet, eller det er, om man vil, kun subsidiært repræsenteret gennem to områdenavne. Disse to områdenavne, *a Geri* og *a Guthisbo*, peger yderligere bagud ved at optræde med nordisk præposition (*a*, svarende til nudansk *på*). Andersson (1984 s. 92) er inde på dette forhold i forbindelse med, at Dalberg & Kousgård Sørensen (1984 s. 79) forsigtigt har afprøvet, om der skulle være tale om den latinske præp. *a(b)* 'fra' men straks har afvist dette. Diskussionen om herred, bygd eller bygdeherred kommer jeg ikke ind på, men brugen af den danske (nordiske) præposition er interessant ud fra et andet synspunkt, nemlig spørgsmålet om der er tale om en relikv af fast anvendelse af præposition. Om forholdene generelt i Norden i ældre tid se Nilsson (1986). Hverken Dalberg & Kousgård Sørensen eller Andersson søger at se præpositionsbrugen i dette lys. Tværtimod anfører Andersson (1984 s. 92): »Prepositionsuttrycken *a Guthisbo* osv. har alltså i oförändrad nordisk form fogats in i latinsk text, vilket inte är särskilt påfallande utan kan styrkas med en rad paralleller«. Der henvises derpå til afhandlinger af Nordberg (1926) og Löfkvist (1976). Eftergår man deres materiale, der dækker indtil 1300 henholdsvis fra 1300 til 1325, er det imidlertid påfaldende, at det stort set kun er præp. *a*, som er repræsenteret i latinsk kontekst, og det kan jo, som anført af Dalberg & Kousgård Sørensen (1984 s. 79 f.) ikke skyldes, at den latin-skrivende brevsriver ikke har vidst, hvordan præp. *a* skulle oversættes. I det svenske latinmateriale som beskrevet af Nordberg er nordiske præpositioner som *af, fra, i, til*, der alle har mulighed for hyppig forekomst foran stednavne, helt fraværende. Det kan ikke være noget tilfælde, at *a* som den neutrale, almene påstedspræposition er ført med de to navne *Geri* og *Guthisbo* over i den latinske kontekst.

En samlet øvelse i at se bagud i tid fra det overleverede stednavnemateriale må også inkludere en påmindelse om at geninspicere de forskellige bebyggelsesnavne, og specielt de forskellige efterled, fordi en stor del af skelettet i nav-

neforskningens kronologi udgøres af de forskellige navnetyper. Man skal ikke have beskæftiget sig længe med navneforskning, før man er fortløbig med bebyggelsesnavne på *-lev*, *-løse*, *-sted*, *-um*, *-inge*, *-by*, *-bøl*, *-torp*, *-rød*, *-tved*, *-holt* m.fl. ofte serveret i ualfabetisk orden som regel som udtryk for forestilling om kronologi eller størrelse eller en kombination af disse. I glæden over at alle disse led er vel repræsenteret i vores bebyggelsesnavne glemmer vi ofte at præcisere, hvor lidt eller meget de etymologisk set faktisk har med betydningen 'bebyggelse' at gøre. Konkret bebyggelse forstået som huse til dyr og mennesker fremgår af betydningsindholdet i *um* (< *hem*), *bod*, *by*, *bøl*, *gård*, *hus* og *torp* samt forskellige yngre navneelementer, som der ikke er grund til at gå ind på i denne sammenhæng. Betydningsafgrænsningen gælder forholdene i de germanske oldsprog, og der er set helt bort fra, om nogle af ordene i ældre og fjernere slægtled muligvis har tilknytning til rødder uden bebyggelsesbetydning. Alle øvrige klassiske bebyggelsesnavneefterled er ikke bundet til nogen oprindelig bebyggelsesbetydning. Det gælder ord for rydning (*rød*, *tved*) og for bevoksning (*holt*, *lund*, *skov*), for terrænforhold (*bjerg*, *høj*, *holm*), for samfærdsel (*vad*, *bro*), for ejerskab (*lev*) og for lokalitet som sådan (*sted*). En særlig position indtager efterledet *toft* med betydningen 'en gårds bebyggede jord med tilhørende separat indhegnede havearealer' samt afledningselementet *-inge*, jfr. ndf.

De med sikkerhed bebyggelsesbetegnende efterled dækker over et ganske bredt spektrum af betydninger og også over en betydelig kronologisk udstrækning. Det hører derfor med til ordentlig retrospektion at søge sine tolkede navnes efterled dateret så nøje som muligt. Jeg går ikke her ind på konkrete navneelementers datering, men jeg vil gerne understrege et bestemt perspektiv. Nogle navneled har den heldige position, at de forekommer i navne givet af udvandrede nordboer, i større mængder i Danelagen, Normandiet og på Island og Færøerne. I Danelagen og Normandiet har man med et dansk udgangsperspektiv især hæftet sig ved leddene *torp*, *by* og *toft*. Den rigelige forekomst og den velkendte og forholdsvis korte mulige dannelsesperiode for disse områders navnestof har medført den nærliggende slutning, at når disse led var højproduktive i de tilvandrede lande, måtte de også være højproduktive i hjemlandet. Det kan man jo ikke være helt sikker på, men som udgangspunkt er det da en rimelig antagelse. Man kan overveje, om man som ved udbredelsen af andre kulturelle fænomener skal indtænke en forplantningsforsinkelse. Jeg er ikke i stand til at gøre overvejselsen operationel. En overvejelse, som man dog i hvert fald må gøre sig, er, om forskelle i forledsinventaret er bestemt af kronologiske forhold eller af andre, lokale forhold. En gammel iagttagelse er således fordelingen af personbetegnende over for ikke-persontegnende forled i navne på *-by* ved sammenligning mellem visse områder af Syddanmark, det øvrige Danmark og Danelagen (jfr. Hjorth Pedersen 1960).

At der findes navne, hvis betydning entydigt viser hen til bebyggelse, indebærer, at de, når de findes som (dele af) yngre mark- og naturnavne, uden videre kan tolkes som vidnesbyrd om nedlagt eller flyttet bebyggelse. For andre af de almindelige nutidige bebyggelsesnavneefterled gælder andre forhold, hvis man eftersøger dem i nyere mark- og naturnavne. Men generelt for forsøg på at udøve retrospektion inden for en bestemt navnetype gælder, at det er vigtigt at søge at skaffe sig overblik over afdøde eller stærkt nødlidende repræsentanter for navnetypen. Med andre ord: man må søge efter vidnesbyrd om forsvundne navne og deres engang tilhørende bebyggelse. Lad os se lidt nærmere på *lev*-navnene. For deres som for visse andre navnetypers vedkommende gælder, at artsleddet har homonymer, som man skal være opmærksom på. Efterleddet *-lev* ligger tæt op ad det nu helt uddøde subst. *lev* (ODS 1. Lev), gl. *lev*, f. (?) 'brød'. Det har allerede i gammeldansk en meget tynd repræsentation, 3 belæg, plus et belæg i sammensætningen *hvedele*. Denne sammensætning, der har haft et vist liv, ikke mindst dialektalt, frem mod vor tid, genfinder man i forskellige danske marknavne. Formelt kunne en sådan sammensætning som marknavn mistænkes for at være et navn sammensat med subst. *lev* 'arvegods', men det må altså forkastes. Vil man forsøge at danne sig et overblik over *lev*-navne, må man for det danske materiales vedkommende gå til Søndergaards (1972) behandling, og vil man søge efter vidnesbyrd om mulige forsvundne eller skal vi sige: forkrøblede *lev*-bebyggelser, kan man eftergå den kirkegård, Søndergaard indleder sine indledende studier med under den noget misvisende betegnelse *sekundære lev-navne* (1972 s. 12–23). Det sekundære består først og fremmest i, at det er dem, Søndergaard dømmer ude, men ud fra tre meget forskellige kriterier. Den ene gruppe indeholder tilsyneladende *lev*-navne. De er naturligvis klart uinteressante (gruppe I). Den anden gruppe indeholder éngangsoverleverede navne (hapax'er). Blandt dem kan der, som Søndergaard anfører, »være enkelte fuldgode levnavne, men uden 'kontrolbelæg' vil det være betænkeligt at inddrage sådanne i undersøgelsen« (gruppe II, s. 11). Endelig er der en gruppe, som er afhjemlet sent, dvs. eftermiddelalderligt (gruppe III). Der er gode grunde til at interessere sig lidt nærmere for indholdet i de to sidste grupper netop med henblik på at studere mulige reminiscenser af hensygnende bebyggelse. I gruppe II optræder kun ret få halv- eller heldesperate navneformer. Flere af dem har sidenhen kunnet påvises at høre til bestemte andre, veldokumenterede *lev*-navne. Formen RJB s. 96 ca. 1376 *Goderslef* anført (Søndergaard 1972 s. 18) som hjemmehørende i Tune herred er i virkeligheden en form af *Gørslev*, sogn, Bjæverskov herred. Formen 23/8 1320 (afskr. begyndelsen af 17. årh., DD 2:8 nr. 258 s. 229) *Presterszløff* (Søndergaard 1972 s. 20) er en form af *Österslöv*, sogn, Villands herred, jfr. SkO A 21 under udgivelse. Formen 29/9 1397 (1693) *Safwelöff* (Søndergaard 1972 s. 20) er en form af *Saritslöv*, Skurup sogn, Vemmenhøgs herred. Gruppe II har

et meget lille potentiale af reelle reminiscenser af selvstændige *lev*-navne. En indikator herfor er også den pauvre overleveringsstatus de fleste af belæggene har.

Gruppe III kan der være betydeligt større grund til at interessere sig for, ikke mindst i de tilfælde hvor det gennem nyopdagede kilder eller gennem omlokalisering er lykkedes at tidligerebelægge de pågældende navne. Det gælder f.eks. *Enslev*, Kolt sogn, Ning herred, der hos Søndergaard (1972 s.15) og i DS (12 s. 55) optræder med en ældsteform 28/2 1580 *Engitsløf*. Denne form vedrører dog givetvis nabobyen *Ingerslev*, Tiset sogn, jfr. en samtidig form som Jb 1573 *Engitzløff* (DS 12 s. 59). En ny, ældre form vedrørende dette *Enslev* er derimod 13/10 1534 (Adk.) *ens//løff*.² Fjernelsen af 1580-formen og tilkomsten af 1534 rykker vel intet ved retrospektivet tilbage til før middelalderen udover at det som etymologiske udgangspunkt cementerer sammenhøret med en række andre navne *Enslev* og *Jenslev*. På Fyn registrerer Søndergaard (1972 s. 16) *Særslevhus* med samme ældste belæg som DS (14 s. 163), nemlig Matr 1664 *Seyersleuffhus*. Men dette navn kan både belægges 14/3 1559 (KhSaml 4: 6 s. 513) *Seyerszløffmarck*, *Seyersløffmarck* og i Næsbyhoved lens regnskaber (Madsen & Porsmose 1991 s. 69) 1509, 1510 *Siersløffmarck*, *Seersløffmarck*.³ Fra at være en sen og usikker lokalitet forvandler disse belæg lokaliteten til at være den sidste rest af en nedlagt bebyggelse med et *lev*-navn af gammel type, tilsyneladende af samme oprindelse som de jyske *Sejerslev* og de sjællandske *Sigerslev*.

Jo fastere grund man har under fødderne i den skriftligt belagte periode, desto sikrere bliver ens retrospektion. Disse eksempler på oprydning i overleverede former kan for *lev*-navnenes vedkommende navnlig tjene til at give et klarere billede af forholdet til overlevering som (del af) mark- eller naturnavn. Der er i alt noteret tre mulige eksempler herpå, alle sammen fraværende i Søndergaards fremstilling. I Eskebjerg, Bregninge sogn, Skippinge herred MB 1682 *Hærsløffs Agere* (i Risesvang, antagelig nord for byen), i Torpmagle, Torup sogn, Strø herred MB 1682 *Severslef Aas*, *Siurslef mose*, MK 1796 *Søve Slædt* (lige øst for Ullerup by), i Tostrup, Sønderholm sogn, Hornum herred MB 1683 *Kongerslef dals agre*, MK 1800 (lidt yngre kopi) *Kongesløv dals Agre* (ca. 1 km nordøst for Tostrup). Fraværende hos Søndergaard er desuden den middelalderligt overleverede bebyggelse 6/6 1392 (DD 4:4 nr. 569 s. 462) *Ersleue*, i registret til DD i overensstemmelse med diplomets egen lokalisering alene henført til Malt herred. Der er to gode grunde til at søge denne forsvundne bebyggelse i Læborg sogn. For det første opregnes den som den første gods-

² // = linieskift.

³ I udgaven af Næsbyhoved lens regnskaber (Madsen & Porsmose 1991) er disse belæg fejlagtigt lokaliseret til Særslev sogn.

mængde under hovedgården Hundsbæk i Læborg sogn (opregningsrækkefølgen er dog ikke helt entydig), og for det andet har Læborg sogn en bebyggelsesstruktur, der vidner om, at der er sket en omlægning i slutningen af middelalderen eller begyndelsen af nyere tid, idet der fra 1578 optræder en by *Gammelby* i sognet (KronSk 3/7 1578 *Gammelby*; i Matr 1688 på 6 gårde), og i 1638 nævnes for første gang *Nyby* (i Matr 1688 på 10 gårde). Om begge byer skriver Nielsen (1870 s. 78 f.), at *Gammelby* uden tvivl tidligere har haft et andet navn, måske *Læborg*. Formodningen er velbegrunderet, eftersom *Læborg* alene kendes som navn på sognet, men Nielsen sætter ikke bebyggelsen *Erslev* i forbindelse med Læborg sogn. Imidlertid er der virkelig god grund til at medintænke *Erslev* i den struktur, som bebyggelsen i sognet havde, inden *Gammelby* og *Nyby* opstod.

Vil man anlægge et retroperspektiv på en bestemt navnetype, er det vigtigt som her kort præsenteret at efterse og opdatere det overleverede materiale og derefter overveje, om det giver nye indsigter, der giver anledning til et ændret syn på navnetypen – såvel datering som kronologi og udbredelse. Alt er i spil. I forhold til det materiale, som Søndergaard fremlægger, både det egentligt fagligt diskuterede og det meste af det som sekundært afviste, er der i det foregående nævnt fire nye navne, der i moderne retskrivning antagelig ville have haft formerne *Erslev*, *Herslev*, *Kongerslev* og *Sigerslev*. Hermed er samtidig antydning, at alle fire navne har eller i al fald kan have samme tolkning som allerede eksisterende *lev*-navne, og vel at mærke på en sådan måde, at der ikke kan rejses nogen berettiget formodning om opkaldelse. Det er nok en signifikant iagttagelse, idet den forstærker indtrykket af *lev*-navnene som en ganske artsfattig navnetype. Iagttagelsen fører direkte videre til den iagttagelse, som Lena Peterson har redegjort for i 2010 (Peterson 2010 s. 185 ff.), og hvis hovedbestanddel er, at den temmelig ringe overensstemmelse der er mellem det faktisk overleverede personnavnemateriale fra det første årtusinde og det forledsmateriale, *lev*-navnene leverer, og som generelt bliver tolket som mandnavne (almindeligvis ditematiske), må føre til opprioritering af den tolkningsmulighed, at forleddet er et sammensat appellativ. At f.eks. det seks gange som forled forekommende urn. **saiwaharjaz* ikke er et mandnavn men et appellativ med betydningen ‘søkriger’. For betydningen af efterleddet *lev* får denne iagttagelse den konsekvens, at den støtter den såkaldte passive betydning af *lev* ‘arvegods’ som ‘arvegods overladt til den hvis navn eller betegnelse fremgår af forleddet’, hvor den såkaldt aktive tolkning opfatter den nævnte person som agens, dvs. arveladeren. Begge tolkninger er i en række tilfælde stadig lige mulige. Hvad der også stadigvæk er lige muligt, men som i almindelighed ikke fremhæves særlig tydeligt, når talen er om *lev*-navnene, er, at der ikke nødvendigvis er tale om bebyggelser. Man kan jo godt forestille sig, at et arvegods er et bebyggelsestomt areal. I praksis giver det dog god mening som udgangspunkt at regne

med, at *lev*-navne er navne på bebyggelser. Problematikken rammer i første omgang de få ovenfor nævnte navne, der kun kendes som del af mark- og naturnavne. At antage bebyggelsesbetydning er ensbetydende med, at man bør kunne finde bebyggelseslevn på de pågældende arealer. At antage arealbetydning er ensbetydende med at antage, at navnet har levet som naturnavn, indtil det en dag indgik i en formelt sekundær sammensætning i et marknavn.

Vi forlader nu den nærmere inspektion af *lev*-navnetypen og overgår til forskellige mere generelle tilgange til retrospektion. I forlængelse af påmindelsen om ikke automatisk bare at betragte *lev*-navnene som fødte bebyggelsesnavne må man minde om, at noget lignende gælder de navne, der er sammensat med *sted*. Dette generelt lokalitetsbetegnende ord foreligger givetvis i både en bebyggelses- og en arealbetegnende betydning i stednavne, og hertil kommer en række appellative sammensætninger, der kan være taget i brug som den ene eller anden slags navn. Gammeldansk ordbogs seddelsamling rummer 106 forskellige sammensætninger med subst. *stath* 'sted' som sidsteled. Der har været ført en stor og til tider ganske intensiv diskussion om navnene på *-sted*, jfr. senest sammenfatning med litteraturhenvisninger SOL (s. 289 f.). Også efterledet *toft* er vanskeligt at bedømme i relation til spørgsmålet bebyggelse over for areal, og situationen i dag må siges nærmest at være den, at det vigtigste betydningselement i ordet er 'indhegnet areal', i visse dele af landet tæt knyttet til bebyggelse, i andre repræsenteret i en betydelig mængde marknavne. Også for dette elements vedkommende kan der henvises til den korte oversigtsartikel i SOL (s. 320 f.).

Velidentificerede og etymologisk utvetydige bebyggelsesindicerende efterled bør, hvis de forefindes som (efter)led i mark- og naturnavne, i princippet udløse øjeblikkelig indkaldelse af bebyggelsesefterforskningsholdet. Men der lurer flere skuffelser. Marknavnesystemet som vi kender det fra 1600- og 1700-tallet, har udviklet sig i tæt forbindelse med udviklingen af to- og trevangsbruget fra højmiddelalderen. Primære navnedannelser rummet i dette system bør altså ikke være ældre. Men da der jo også blev dyrket jord før vangebrugets tid kan ældre navnestof naturligvis godt være ført videre, og marknavnene indeholder jo også en hel del formelt sekundære navne, der som forled indeholder naturnavne. Hvis det er et klart førmiddelalderligt navn, som man er på sporet af, må man altså huske, at dets fysiske navnebærer har været igennem et denotatumspåvirkende paradigmeskifte. Et andet vigtigt forhold at være opmærksom på er, at massevis af stednavne ikke angiver, at det sagforhold, som deres sproglige indhold indicerer, befinder sig lige på eller nedenunder navnebæreren, men at navnet angiver beliggenhed **ved** eller beliggenhed **på vej mod** eller beliggenhed **med udsigt til**.

Et vigtigt vendepunkt inden den skriftlige overleverings begyndelse inden for den samlede bestand af danske stednavne markeres også af det, der med en

dramatisk betegnelse kan kaldes hydronymiens sammenbrud. Kort sagt det forhold, at bestanden af gamle usammensatte/afledte sø- og ånavne erstattes af toleddede navne med konventionelle artsled som f.eks. *-sø*, *-å*, *-bæk* o.l. Danmark adskiller sig herved fra resten af Skandinavien og det germanske sprogområde. En del af de gamle navne lever videre som navne på bebyggelser ved de pågældende naturlokaliteter, se nærmere herom i Kousgård Sørensen Danske sø- og ånavne (DSÅ) med tilhørende forskning (Kousgård Sørensen 1972, 1982) og jfr. Dalberg 1991. Det må overvejes, om sammenbruddet kan sættes i forbindelse med bebyggelseshistoriske udviklinger. Det er ganske vist svært at forestille sig nogen egentlig årsagssammenhæng, men derfor kan det godt tænkes, at bebyggelses- og navnemiljøet har begunstiget en bestemt udvikling. Udviklingen **kan** – og jeg understreger det spekulative moment – **kan** have bevæget sig fra en mere kompleks opfattelse af, hvad et bestemt navns denotatum kan være til en mere konkret (enstrenget el. nutidig) opfattelse. *Gurre* kan problemløst have fungeret som navn både på søen og på en bestemt ved denne liggende bebyggelse og på den til denne hørende jord. Men et landskab, hvori et stigende antal bebyggelser får navne, hvis efterled peger direkte på begrebet bebyggelse, tvinger langsomt men ubønhørligt navne med konglomeratdenotata til udkrystallisering, og det bliver da i almindelighed bebyggelsen, der trækker det længste strå, mens i *Gurre*-eksemplet søen må finde sig i at få tillagt et artsled, hvad enten det så skal tolkes som epexegetisk eller som udtryk for ny, formelt sekundær navnedannelse. Synspunktet konglomeratdenotatum har jeg i anden sammenhæng søgt at applicere på forholdet mellem navne på *-by* og bebyggelsesbetegnende navne på *-inge* i et forsøg på at forstå forholdet mellem sprogligt meget simpelt opbyggede og fra et nutidigt synspunkt letgennemskuelige navne og sværtgennemskuelige og sværttolkelige navne. Den lette forklaring er naturligvis, at der er tale om en kronologisk forskel, men en supplerende tilgang kunne også være at betragte *-inge*-navnene og *-by*-navnene som navne med hver sin slags denotatum. De *-inge*-afledte navne kunne betragtes som navne med et konglomeratdenotatum forstået således, at de både vedrører en bebyggelse, denne bebyggelses område og denne bebyggelses beboere. Navnene på *-by* har derimod ét enkelt denotatum, landsbyen, med tilhørende bymark/område. Dette kan være en del af forklaringen på, at de senere tilkomne *-by*-navne betydningsmæssigt indlejres med en række enkle og basale ord som forled i et landskab, som sprogligt umiddelbart burde kalde på langt mere nuancerede udtryk. Jeg henviser til min behandling heraf i Jørgensen 2009 a s. 94 ff. med henvisning til lignende betragtninger hos Brink 1991, specielt s. 71. Jeg ser også nu i Per Vikstrands Järnålderns bebyggelsenamn, at han er inde på samme tanker om mere komplekse eller konglomeratagtige denotata (Vikstrand 2013).

For så vidt angår forandringerne i den danske hydronymi, har jeg overvejet,

om distributionen mellem sekundær brug som bebyggelsesnavn af primære usammensatte vanddragsnavne og sekundær brug af primære sammensatte vanddragsnavne (altså f.eks. *Gurre* over for *Holbæk*) kan anvendes i et retrospektionsperspektiv, men selvom der utvivlsomt er en kronologisk forskel, kan jeg ikke nyttiggøre materialet.

I forbindelse med omtalen tidligere af forskellige *-lev*-navne var jeg inde på, at visse af dem opviser træk, som kan tolkes som det tilhørende denotatums sidste krampetrækninger – enten i en egentlig døds kamp eller i en omstruktureringsproces. I forlængelse heraf er der god grund til at være opmærksom på, at grænsen bag den skriftlige overlevering er mere eller mindre tilfældig og i al fald ikke styret af det navnemæssige indhold. Knud den Helliges gavebrev må som anført bedømmes som et dokument, der i store træk afspejler en navnesituation, som kan genfindes helt op til nutiden. Men man må være indstillet på, at andre tidlige dokumenter meget vel kan indeholde de sidste rester af et eller andet bebyggelsesforhold, som vi måske umiddelbart vil være tilbøjelige til at forklare som fejl eller uklarheder i det pågældende dokument. Et godt eksempel i den henseende frembyder diplommet 14/11 1203 (DD 1:4 nr. 82 s. 171). Det er ikke overleveret i original, men kendes kun i afskrift i Århusbogen fra første halvdel af 1300-tallet, men der er på grund af de mange gode og entydige navneformer i brevet ingen grund til at mistænke det for at være afskrevet inkompetent eller sjuksket. Alligevel er ikke mindre end 11 af diplomets 36 stednavne anledning til fodnoter om, at lokaliteten er forsvundet eller kun med usikkerhed kan identificeres med nogen senere kendt lokalitet (DRB 1:4 nr. 82 s. 170 f., udg. 1958). Sidenhen er enkelte med større sikkerhed blevet identificeret, men det fjerner ikke det generelle indtryk, at her er et diplom, som viser nogle forhold, der er tæt på at forsvinde. En anden fremtrædende gammel dansk kilde er Kong Valdemars Jordebog (VJb) fra 1231, også den kun kendt i en afskrift fra ca. 1300, og også den rummer navnestof, der har givet anledning til betydeligt hovedbrud. Senest har jeg selv taget mig den ret (eller påtaget mig den pligt) at behandle det angivelige købstadsnavn *Høgekøbing* i bind 26 af Danmarks Stednavne (Roskilde Amt) (DS 26 s. 124–126). Det er ikke stedet her at gå nærmere i detaljer med disse eller tilsvarende navne, men det er stedet at understrege, at særheder og anomalier i gamle dokumenter også bør overvejes i retrospektionens perspektiv som de sidste rester af noget.

Endnu to perspektiver for retrospektion skal jeg anføre, inden vi er nået til enden. Det ene griber tilbage til emnet for min disputats i 1976. Med ungdommeligt overmod lancerede jeg en ny term, *reciprokering*, for det fænomen, at lokaliteter med samme navn af sprogbrugerne holdes meningsmæssigt adskilte gennem tilføjelse af nyt beskrivende led, ofte antonympar af typen *stor – lille*, *øster – vester*. I det bebyggelseshistoriske retrospektionsperspektiv er der især knyttet interesse til den type, hvor to separate og selvstændige nabobebyg-

gelse bærer samme grundnavn adskilt med et tilføjet, reciprokerende led, f.eks. *Herstedvester* og *Herstedøster*. Hver for sig komplette landsbyer, ovenikøbet med hver sin kirke, og beliggende med en afstand på 2,2 km i luftlinie mellem de to kirker. Begge kirker har romanske bygningsdele. Herstedøster er som landsby den største af de to, 28 gårde i 1688, mod Herstedvesters 20 gårde. Det er helt usandsynligt, at to nabobyer ved et tilfælde skulle have fået samme navn. Den eneste rimelige forklaring på de to bebyggelses genese er, at de udgår fra én enhed med navnet **Hersted*. Man kan forestille sig, at den ene af de to er moderbyen, og at den anden er en udflyttet torp, der har taget det oprindelige navn med sig, og man kan forestille sig, at de begge udgår fra en enhed, der har ligget midt imellem. Det sidste er antagelig tilfældet ved *Over* og *Neder Holluf* på Fyn, hvor der er fundet bebyggelsesspor fra germansk jernalder ved skellet mellem de to bebyggelser.⁴ I det retrospektive perspektiv kunne man undersøge sådanne bebyggelsesnavnepar nærmere. Hvordan forholder de sig i størrelse til andre navne af den pågældende type? Hvis de er udtryk for en deling, burde de jo være ca. halvt så store som navnetypens normalgennemsnit. Det er imidlertid ikke tilfældet. Kan det sættes ind i en operationel ramme? Rammer dobbelthed/deling alle navnetyper jævnt? Er der rudimenter navnemæssigt eller bebyggelsesmæssigt, som påkalder særlig interesse? Her som i andre sammenhænge, som jeg har anført ovenfor, er der grund til at være opmærksom på ufuldstændige forløb, der på den ene eller anden måde kan aflæses navnemæssigt og derefter tilsættes en bebyggelsesmæssig perspektivering. Se f.eks. i DS 26 de tre navne *Ramsøllille*, *Ramsømagle* og *Ramsø Gårde* (DS 26 s. 233–234) og læg hertil det faktum, at de ligger i herredet *Ramsø Herred* (DS 26 s. 230–231). Med de bebyggelseshistoriske briller på kunne disse navne bruges som afsæt til en grundigere inspektion af det fænomen, at dele af bebyggelser løsriver sig. Jeg har ved tidligere lejligheder været inde på torpers udflytning og hjemflytning, og jeg har også – men i marknavneperspektiv – været inde på hovedgårdes løsrivelse fra moderlandsby (Jørgensen 1981, 2003, 2009 b). Der er virkelig noget at komme efter.

Til sidst vil jeg gerne minde om endnu et forhold, som man skal være opmærksom på og om muligt søge at instrumentalisere i retrospektionens tjeneste. Det er noget så besværligt som fravær. Hvad betyder det, at bestemte navnetyper ikke optræder i bestemte områder? Skyldes det sproglige (dialektale) forhold, således at man skal lede efter synonyme som navneled? Skyldes det fravær af bestemte realforhold? Eller skyldes det forskelle i kulturelle eller historiske forhold? Det kan være forhold, som det er meget besværligt at klargøre eller sandsynliggøre, men man skylder sine forsøg på retrospektion også at have medinddraget dette perspektiv. Også på dette punkt er der meget at kom-

⁴ Venligst oplyst af post.doc., ph.d. Lisbeth Eilersgaard Christensen, Odense Bys Museum.

me efter. Hvad man altid bør huske, og som det muligvis er for banalt at henlede opmærksomheden, er, at retrospektionsgrænsen – altså grænsen mellem skriftlig dokumentation og forudgående mundtlighed – nok ligger i en bestemt tidsperiode men alligevel et tilfældigt sted, og at befolkningen også i den tid, man prøver at se tilbage i, havde et komplet og velfungerende sprog.

Kilder og litteratur

- Adk. = Landbohistorisk Selskabs Adkomstregistrering. Samling af excerpter fra trykte og utrykte kilder vedr. adkomster til dansk landgods 1513–59. AN.
- Andersson, Thorsten, 1982: *Danska häradsnamn. Olika typer i formellt hänseende*. I: NoB 70. S. 46–76.
- 1984: *Danska bygde- och häradsnamn*. I: NoB 72. S. 90–100.
- Bolin, Sture, 1933: *Skånelands historia. Skildringar från tiden före försvenskningen 2*. Lund.
- Brink, Stefan, 1991: *Iakttagelser rörande namnen på -hem i Sverige*. I: *Heidersskrift til Nils Hallan på 65-årsdagen 13. desember 1991*. Red. af Gulbrand Alhaug, Kristoffer Kruken & Helge Salvesen. Oslo. S. 66–80.
- Christensen, Aksel E., 1969: *Vikingetidens Danmark paa oldhistorisk baggrund*. Udg. af Det Historiske Institut ved Københavns Universitet. København.
- Dahl, Sven, 1942: *Torna och Bara. Studier i Skånes bebyggelse- och näringsgeografi före 1860*. Lund.
- Dalberg, Vibeke, 1991: *Stednavneændringer og funktionalitet. Analogisk stednavneomdannelse, epexegetisk stednavnedannelse og stednavneskifte belyst ved danske toponymer*. København. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 33).
- & Kousgård Sørensen, John, 1984: *Bygd og herred og bygdeherred*. I: NoB 72. S. 76–89.
- Elmevik, Lennart, 2006: *Frosta härad och »Dapra härad»*. I: OUÅ. S. 7–14.
- Hald, Kristian, 1952: *Knud den Helliges Gavebrev. Et Bidrag til det danske Skriftsprog Historie*. I: APhS 21. S. 105–142.
- 1965: *Vore Stednavne*. 2. rev. og forøgede Udg. København.
- Hjorth Pedersen, Birte, 1960: *Bebyggelsesnavne på -by sammensat med personnavn*. I: *Ti Afhandlinger*. Udg. i anledning af Stednavneudvalgets 50 års jubilæum. København. (Navnestudier udg. af Stednavneudvalget 2). S. 10–46.
- Jb + år = jordebog, DRA.
- Jørgensen, Bent, 1977: *Reciprokering. Studier i indbyrdes afhængighed mellem ældre danske bebyggelsesnavne*. København. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 14).
- 1980: *Stednavne og administrationshistorie*. København. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 20).
- 1981: *Field-names on demesne land*. I: *Collected papers presented at the Permanent European conference for the study of the rural landscape held at Roskilde, Denmark, 3–9 June 1979*. Ed. by V. Hansen. Copenhagen. S. 123–128.
- 2003: *Torpens størrelse og status. Hvordan kan en vikingetidig udflyttergård blive til 44 gårde i matriklen 1664?* I: *Nordiske torp-navne. Rapport fra NORNAs 31. symposium i Jaruplund 25.–28.4.2002*. Red. af Peder Gammeltoft & Bent Jørgensen.

2003. Uppsala. (NORNA-rapporter 76). S. 155–166.
- 2009 a: Køge-Roskilde-områdets stednavne. I: Mellem fjord og bugt. Udg. af Køge Museum, Roskilde Museum & Historisk Samfund for Roskilde Amt. Roskilde. S. 87–106.
- 2009 b: Når torpen flytter tilbage – spor i navnematerialet. I: Torp som ortnamn och bebyggelse. Konferensrapport. Tvärvetenskaplig torp-konferens, Malmö, 25–27 april 2007. Red.: Peder Dam & al. Lund. (Skrifter utg. av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 11). S. 239–246.
- KhSaml = Kirkehistoriske Samlinger 1–. 1849 ff. København.
- Kousgård Sørensen, John, 1972: Danmark og Gammeleuropa. I: NoB 60. S. 59–80.
- 1982: Danmark – del af Krahes Gammeleuropa? Del af Kuhns Gammeleuropa? En midtvejsrapport. I: SNF 63. S. 47–59.
- KronSk = Kronens Skøder 1–5. Udg. af L. Laursen & al. 1892–1955. København.
- Kroon, Sigurd, 1989: Knut den heliges försvunna gåvobrev av 21 maj 1085. Ett antedaterat 1100-talsdokument. I: Scandia. Tidskrift för historisk forskning 55. S. 203–243.
- LDLV = Liber daticus Lundensis vetustior. I: Libri memoriales capituli Lundensis. Lunde Domkapitels Gavebøger. (»Libri datici Lundenses«) paa ny udg. ved C. Weeke af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. 1884–89. København. S. 1–324.
- Löfkvist, Jan-Eskil, 1976: Svenskan i latinska originaldiplom 1300–1325. En studie i medeltida skrivvanor. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia philologiae Scandinavicae Upsaliensia 9).
- Madsen, Haakon Bennike & Porsmose, Erland, 1991: Næsbyhoved lens regnskaber 1502–1511. København.
- Matr + år = Matrikel. DRA og Matrikelarkivet, Geodatastyrelsen. København.
- MB + år = Markbog. Forarbejder til Christian V's matrikel. DRA.
- MK + år = Matrikelkort. Matrikelarkivet, Geodatastyrelsen. København.
- Nielsen, Oluf, 1870: Historiske Efterretninger om Malt Herred. København.
- Nilsson, Jan, 1986: Relation och namn. Två kapitel om nordiska prepositionsnamn och liknande ortnamnskonstruktioner. Umeå. (Acta Universitatis Umensis. Umeå studies in the Humanities 78).
- Nordberg, Stig Olsson, 1926: Fornsvenskan i våra latinska originaldiplom före 1300 1. Uppsala.
- Pedersen, Henrik, 1928: De danske Landbrug fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian V.s Matrikel 1688. København.
- Peterson, Lena, 2010: Reconstructing lost words from old personal names – and the meaning of the place-name element *-lev*. I: Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 7.–9. April 2010. Hrsg. von Lennart Elmevik & Svante Strandberg. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 112). S. 185–193.
- RJb = Roskildebispestens Jordebog. Udg. af C. A. Christensen. 1956. København. (Danmarks middelalderlige Regnskaber 3:1).
- Skansjö, Sten, 1983: Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. Lund. (Skånsk senmedeltid och renässans. Skriftserie utg. av Vetenskaps-Societeten i Lund 11).
- Søndergaard, Bent, 1972: Indledende studier over den nordiske stednavnetype lev (löv). København. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 10).
- Vikstrand, Per, 2013: Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst

och ålder i Mälardalen. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala. Ser. B:13).

Summary

Retrospection

Conclusions about early settlement conditions based on more recent place-name material

By Bent Jørgensen

In this article, the author attempts to offer insight into the potential to draw inferences about what place-names were like prior to the earliest recorded occurrences of the individual names. The situation in Skåne and Sjælland is analysed on the basis of the place-names in the oldest known document, St Knut's deed of gift from 21 May 1085. It is shown, for example, that there are surprisingly few *-torp* names – only one out of 36 names, as compared with about 30 per cent of all names in later periods. A number of late and sparsely documented names of the *-lev* type are examined more closely with a view to a renewed consideration of whether, just like other abnormalities in the medieval period, they reflect the last remnants of normal settlements with the names in question. In the course of a discussion of hydronyms used as settlement names, the author considers the possible existence of names for 'conglomerations' of both settlement and lake, earlier suggested as a possibility in a discussion of various names in *-by* and *-inge*. Finally, the author once again emphasises the possibilities offered by divided and reciprocated names, such as *Neder Holluf* and *Over Holluf*, compared with normal (undivided) settlements with the same types of name.

De store stedsnavnklassene

En forskningsoversikt

Av Tom Schmidt

Namn och bygd 103 (2015), 53–91.

Tom Schmidt, Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo: The major place-name groups. A review of the research.

Abstract

This article is a historical review of research into some of the most important groups of Scandinavian settlement names. After briefly explaining the terms used, the author gives an account of the earliest research and discusses key surveys in the field. This is followed by an examination of a number of selected place-name groups, looking at their etymology, age and geographical distribution. Finally, a chronological list is given of some key Norwegian place-name groups.

Keywords: place-names, Scandinavian settlement names, major place-name groups, generics, chronology of names, history of toponomastic research.

Innledning

Med begrepet *navneklasse* mener jeg en gruppe navn med felles etterledd, f.eks. *vin*-navn, *heim*-navn o.s.v., eller navn dannet med samme avledningssuffiks, f.eks. elvenavn med *n*-suffiks eller bebyggelsesnavnene på *-inge*.¹ Når man snakker om de store navneklassene, dreier det seg om de tallrike gruppene av bostedsnavn, navn på gårder og landsbyer.

Med *bostedsnavn* mener jeg det som i Danmark og Sverige vanligvis kalles henholdsvis *bebyggelsesnavn* og *bebyggelsenamn*.

Termen *etterledd* har også flere mer eller mindre synonyme betegnelser,² men synes å være den mest brukte både i Sverige og Danmark. Den må likevel ikke tas for bokstavelig. En undergruppe av navneklassen *vin* er de usammensatte *Vin* og *Vinje*, av *by* det usammensatte *By* eller sideformen *Bø*.

En oversikt over det store navneklassene, de navnene som framfor alt har stått i sentrum for de siste 150 års navneforskning, må nødvendigvis bli ganske kursorisk. Jeg skal etter hvert gi en oversikt over dagens situasjon, men denne

¹ Andre termer er *navnegruppe* (Steenstrup 1894–95), *navnetype* (Olsen 1939, Christensen & Kousgård Sørensen 1972), *namntyp* (Ståhl 1976, Pamp 1988).

² *Centralartsfeltled* (Christensen & Kousgård Sørensen 1972 s. 17), *huvudled* (Zilliacus 1973), *artselement*, *artsledd*, *artsord*, *grunnord*, *sisteledd*.

må forstås på bakgrunn av så vel den tidligste som den noe nyere forskningshistorien. Først vil jeg se litt på de første forsøk på inndeling av navnematerialet og trekke fram noen synspunkt fra den første vitenskapelige navneforskningen, og deretter skal jeg noe grundigere ta for meg noen av de navneklasse- ne forskningen har vært mest opptatt av.

Den eldste historien

Navneforskningens tidligste historie – med hovedvekt på Danmark – er kortfattet beskrevet i Kristian Halds bok *Vore Stednavne* fra 1950, revidert og utvidet i 1965. En tidlig, men grundig oversikt finnes ellers i Jöran Sahlgrens artikkel *Svenska ortnamn och svensk bebyggelsehistoria* (1919). Hovedvekta ligger nok der på svenske forhold, men så vel danske som norske forskere er godt representert. Viktig er også stedsnavnbindet av *Nordisk kultur* (NK 5 fra 1939), som jeg vil komme tilbake til.

Kristian Hald trekker fram noen svært tidlige forsøk på vitenskapelig tilnærming til stedsnavn – naturlig nok særlig fra dansk synsvinkel, men han beveger seg også over Øresund. Han nevner Erik Pontoppidan den eldres grammatikk fra 1668, og vedgår at det der er mye rart når det gjelder navn, ja, ifølge Marius Kristensen (1905 s. 181) er «galskaben [her] ligefræm [...] sat i system». Men Hald understreker at Pontoppidan hadde forstått et grunnleggende punkt, nemlig å ordne navnene etter etterleddet.

Hald nevner også Andreas Stobæus, som i et verk om det gamle Skåne (1706), ifølge Hald (1965 s. 17 f.) var den første som forsøkte seg på «en mere detailleret Adskillelse af de forskellige Navnetyper og en Bestemmelse af deres indbyrdes Alder». Og navnetypene definerte Stobæus på grunnlag av etterleddet. Hald og Sahlgren omtaler Stobæus som Nordens, henholdsvis Sveriges, første vitenskaplige stedsnavnforsker.

Den neste Hald nevner, er N. M. Petersen og hans *Bemærkninger om danske og norske Stedsnavnes Oprindelse og Forklaring* (1833). Likesom seinere danske og øvrige nordiske forskere holdt Petersen fast på at materialet måtte systematiseres, og at det viktigste inndelingskriterium er etterleddet.

Dette var viktig i Johannes Steenstrups arbeid fra 1894–95, *Nogle Bidrag til vore Landsbyers og Bebyggelsens Historie*. Steenstrup tok utgangspunkt i en fortegnelse i kong Valdemars jordebok over aller landsbyene på Falster og grupperte navnene etter etterledd. For hver navnegruppe regnet han ut gjennomsnittlig antall bol og verdi og sammenliknet med opplysningene i den danske matrikkelen fra 1844. Navnegruppene *-lev*, *by*, *-inge* og *torp* omfattet 4/5 av alle landsbyene på Falster, og Steenstrup fant en markant forskjell i boltall og verdi mellom *torp*-byene og de tre andre. Så utvidet han undersøkelsen til en

større del av landet, om lag halve Danmark, men da på grunnlag av den gjeldende matrikkelen fra 1844. Han kom så fram til følgende inndeling av materialet etter størrelsen av landsbyene: 1. *-lev, by, sted, -inge, -løse*. 2. *torp, skov*. 3. *holt, rød*.

Hald understreker at Steenstrup ikke trakk slutninger om aldersforskjeller på grunnlag av dette, at han nok hadde tenkt på det som en forklaring, men at han «ikke ønsket at fremsætte en Hypotese, som han ikke kunde bevise» (Hald 1965 s. 25).

I den neste navnestudien, Nogle Undersøgelser om Guders Navne i de nordiske Stedsnavne (1895–97), drøftet Steenstrup gudenavn som forledd. Han fant bl.a. at gudenavn ikke forekom i primære bostedsnavn som sammensetninger med *-bo, -by, -lev, -sted* og *-torp*, derimot i sekundære bostedsnavn, samt i navn på helligdommer – som *vi*. Han mente også å kunne påvise at personnavnforledd var forbeholdt visse navnegrupper, og at enkelte, som *-torp* og *-sted*, nærmest utelukkende hadde personnavnforledd, mens navn på *-by* nesten aldri hadde det.

Samtidig med Steenstrup var Sigurd Nygård. I artikkelen Danske personnavne og stednavne (1897) påviste denne at personnavnforleddene kunne deles i to grupper, en eldre knyttet til navn på *-lev* og *-sted*, og en yngre knyttet til *-torp, -bøl* og *-rød*. Og mens det aldri er kristne personnavn i *-lev-* og *-sted-*navnene, er disse vanlige i navn på *-torp, -rød* og *-bøl*.

Steenstrup publiserte enkelte av sine resulater for et bredere publikum i den lille boka De danske Stednavne i 1908. Etter å ha tatt for seg endelser som f.eks. *-løse, -lev* og *-um*, sammenfatter han «hvad der kan læres af Stednavnene om Landets Bebyggelseshistorie og den fremskridende Opdyrkning» (s. 36–41), og han har også med en «Fortegnelse over en Del Ord, der ofte forekommer i Stednavne som Forled eller Efterled» (s. 88–108).

Hald avslutter egentlig sin forskningshistoriske oversikt med Steenstrup og sier om den følgende navneforskningen «at den mere end med metodiske Problemer, Aldersbestemmelse og lignende, har beskæftiget sig med Enkelttolkninger og Tilvejebringelsen af store Stofsamlinger» (1965 s. 27), og så nevner han kort det han kaller «det systematiske Udgiverarbejde» i de enkelte skandinaviske land.

Halds neste kapittel drøfter «Stednavnenes Alder», og navneklasse spiller her en stor rolle, selv om han naturligvis også kommenterer ulike språklige og saklige dateringsmetoder. Men det er de større navneklassene han konsentrerer seg om i de følgende kapitlene, og han drøfter dem – som det synes – i tilnærmet kronologisk rekkefølge: *-inge, -um* og *-løse, tun* og *vin, -lev* og *sted, høj* og *borg, vang* og *ager, by* og *toft, rum, torp, bøl*. Deretter «Forskellige middelalderlige navnetyper» som *bod, køb, gård, løkke* og *have*, og endelig «Rydningssnavne»: *rød* m.fl., *tved, slet* m.fl. og *mark*.

For Sveriges eldste navneforskning har jeg, som nevnt, festet meg ved Jöran Sahlgrens artikkel fra 1919. Etter å ha gjort grundig rede for gode og dårligere sider ved Stobæus, nevner Sahlgren (1919 s. 84) hvordan «arkeologen og kompilatorn Sjöborg»³ benytter seg av dennes resultater – uten å godskrive Stobæus, men at Sjöborg er noe mer presis i framstillingen av kronologien. Sahlgren framholder (s. 85) at inndelingen i en eldre gruppe (*by, stad, -inge, høg, hem*) og en yngre (*torp, måla, ryd*), fremdeles er uangripelig.

Etter dette vender Sahlgren (s. 85 f.) seg til Norge, der han finner det neste «mera beaktansvärda försök till bestämmande av de nordiska ortnamnsgruppernas inbördes ålder», nemlig P. A. Munchs innledning til Historisk-geographisk Beskrivelse over Kongeriget Norge (Noregsveldi) i Middelalderen (1849; se Schmidt under utg.). Sahlgren framhever Munchs inndeling av navnene i en eldre og en yngre gruppe, hvorav den eldre kjennetegnes av naturbetegnende ord og den yngre av ord for fast bebyggelse, gårder, rydninger o.s.v. Blant de eldre er – ifølge Munch – ingen navn eldre enn navnene på *-vin*. De stammer fra en tid da husdyrhold var det viktigste, og

den ypperste Græsgang tillige var det behageligste Sted. [---] Overgangen fra en foreløbig Dvælen til en fast Beboelse, og da rimeligviis ogsaa fra Fædrift til Agerbrug, betegnes heel anskueligt ved Ombytingen af Ordet *vin* (behageligt Sted, Græsgang) med *heimr* (Hjem). (Munch 1849 s. X–XI.)

Etter omtalen av Munch nevner Sahlgren (s. 86) Karl Ryghs artikkel Bemerkninger om Stedsnavnene i den søndre Del af Helgeland (1871), som han karakteriserer som «banbrytande». Navn med naturbetegnende ord som *vik, fjord, nes*, o.s.v. nevnes som de eldste, men da de i prinsippet har vært brukt til alle tider, kan man ikke trekke kronologiske slutninger på grunnlag av dem. Av de store navneklassene er *vin* og *heimr* de eldste, og Karl Rygh følger Munch i at overgangen fra *vin* til *heimr* antyder overgang til fast bosetning. Deretter følger navneklassene *setr* og *staðir*. Et gudenavn, eller annet som viser til hedensk religion, indikerer høy alder. Viktig i Karl Ryghs kronologi er det også om et navneledd forekommer eller ikke forekommer i vikingtidskoloniene.

Dette følges opp av Oluf Rygh i innledningen til en artikkel fra 1882, som egentlig er en 60 siders samling av enkeltnavntolkninger, men med en kort innledning om viktige skriftlige kilder og om navnetypene *vin, heimr, setr* og *staðir*. Rekkefølgen mellom disse er den samme som Karl Rygh satte opp: *vin* og *heimr* antas å være jamgamle, selv om *heims* produktive periode varer noe lenger. Både Karl og Oluf trekker slutninger om alderen på grunnlag av personnavnforledd og da spesielt i samband med *staðir*. Men, mens Karl (1871 s. 64) peker på at «næsten halvparten» er sammensatt med personnavn, hevder Oluf at *staðir* nærmest utelukkende sammensettes med person- eller

³ Vel Nils Henrik Sjöborg (1767–1838).

tilnavn.⁴ Det kan imidlertid forstås som at Karl Rygh snakker om *staðir*-navn på Helgeland og Oluf om navnene i Trøndelag, eller særlig de bestemte trønderbygdene han drøfter navn fra. Men det kan også minnes om at P. A. Munch hadde en liknende oppfatning, så muligens er Oluf Ryghs utsagn ment å gjelde generelt. Om den yngre navnegruppa, de «der tyde på en virkelig Bebyggelse» – og som omfatter *staðir* – sier Munch: «Alle disse ord sammensættes oftest med Personsnavne» (1849 s. XV).

Sahlgren understreker at kronologien vies større oppmerksomhet – og angis mer presist – i innledningsbindet til Norske Gaardnavne (NG Indl., 1898), som omtales nedenfor.

Sahlgren vender seg nå til Danmark, og han karakteriserer Steenstrups kronologi som «tämligen pålitlig» (1919 s. 87). For svenske forhold er denne også interessant, idet den tar med *-løv/-lev*, *-inge*, *-løse* og – blant de yngre – *torp*, *skov*, *holt* og *rød*.

Samtidig med Steenstrup og Nygård er den svenske historikeren Karl Henrik Karlsson, som i artikkelen Några bidrag til Sveriges uppodlingshistoria hemtade från ortnamnsforskningens område (1897) foreslo en kronologi for mellomsvenske bostedsnavn på grunnlag av deres topografiske fordeling. Blant de aktuelle navnetypene fant Karlsson at det var to ulike alderssjikt av *hem*-navn, et eldre, mellomsvensk sjikt, og et yngre i Norrland. Dette yngre skulle tilsvare «de jämförelsevis unga norska *hem*-namnen» (Sahlgren 1919 s. 88). Jemtland må ha fått sine «*hem*-namn» fra Norge, og derfra spredte de seg til Medelpad og Ångermanland. I Norge varte *heim*-navnenes produktive periode lenger enn i Sverige, og de norrlandske navnene måtte være betraktelig yngre enn de vestgøtske (Karlsson 1897 s. 52). Etter de eldre *hem*-navnene følger de eldste *sta*-navnene, samt *tuna* og *vi* og deretter *by*. Særlig var Karlsson opptatt av *sta*-navnene (s. 42–47), i et lesverdig avsnitt der han presenterer en rekke «moderne» tanker.

Rett nok er enkelte av Karlssons påstander seinere avvist, f.eks. om at forleddene nesten alltid var personnavn, og at dette da igjen viste at navneleddet betegnet en gård som var bygd eller bebodd av én person, ikke et «byalag eller samhälle med fläre ägare» (s. 42). Men Karlsson påviste at *sta*-gårdene ligger på grensa mellom slettene og skogsbygdene, og at de bare går lenger inn i landet langs de større elvene. Dette mente han kunne fortelle noe om en bestemt periode i bosetningshistorien, og da forleddene aldri er et kristent personnavn eller forteller om kristne forhold, må *sta*-perioden tilhøre førkristen tid. Han bemerker at det er ytterst få slike navn i Finland, men mengder på Island, og han mener det ikke kan utelukkes at de norrlandske *sta*-navnene er samtidige med

⁴ «Er af alle de som sidste Led i Gaardnavne brugte Ord det, der stadigst og mest udelukkende sammensættes med Personsnavne (eller Tilnavne).» (Oluf Rygh 1882 s. 3.)

de islandske. Avslutningsvis bemerker Karlsson at han kun har skilt mellom eldre og yngre navn, og at spørsmålet om en nærmere presisering av navneklasenes produktive perioder bare kan besvares ved hjelp av arkeologien.

I sin artikkel fra 1919 bruker Sahlgren mye plass på å avvise nordmannen Andreas Martin Hansens (1904) forsøk på å føre *vin-* og *heim-*navnene til bronsealderen, og *-lev-*, *-lösa-* og *-inge-*navnene til steinalderen. Det gikk tydeligvis hardt inn på Sahlgren at Adolf Noreen og Hjalmar Lindroth i flere artikler fra 1906 til 1918 støttet eller bygde på Hansens kronologi (Sahlgren 1919 s. 91–93; se f.eks. Noreen 1913), enda denne allerede var sterkt imøtegått av flere nordiske forskere, i Norge tidligst av Karl Rygh i 1905.

Jöran Sahlgren benytter de siste par sidene i den første delen av sin artikkel til å påpeke kulturforskjeller innen Sverige, som han deler i et dansk-svensk, et norsk-svensk og et østsvensk kulturområde, med dertil hørende navnetyper. Det må bygges ett kronologisk system for hvert av de tre kulturområdene, hevder Sahlgren. Og ønsker man å sammenstille visse fornlevninger med en stedsnavntype, må samtlige fornminner og samtlige forekomster av den aktuelle navnetypen kartlegges – og det må gjelde hele Skandinavia (inkl. Danmark, som han sier). Videre må landhevingen kartlegges for hele Norden. Men selv ikke etter alt dette kan man lett nå fram til en absolutt kronologi, og her understreker Sahlgren det viktige i at en navneklasse kan ha en lang produktiv periode, og at samme navneklasse kan ha ulik alder i ulike områder. Og Sahlgren avslutter med å framholde at de sikreste resultatene skal vinnes gjennom detaljerte topografiske undersøkelser. Gjennom disse skal man i det minste oppnå relative aldersbestemmelser. «Och det er vackert så», avslutter han (1919 s. 95).

Andre del av Sahlgrens 1919-artikkel er en drepende kritikk av Hjalmar Lindroths Studier över ortnamnen på *-lösa* (1915), som altså tar for seg en navnegruppe som ifølge Hansen skulle tilhøre steinalderen. De fleste navnene er yngre enn vikingtida, mener Sahlgren. Han forklarer navneleddet som ‘eng, beite’, men, som kjent, er også denne oppfatningen i seinere tid omdiskutert.⁵

I 1923 utgav Hjalmar Lindroth den lille boka *Våra ortnamn och vad de lära oss* – et stykke på vei kanskje inspirert av Steenstrups *De danske Stednavne* fra 1908. Lindroths bok er likevel mer vitenskapelig, og det er vel neppe noen tilfeldighet at boka kom ut samme år som første bind av OGB, som for en stor del er Lindroths verk. Mens arbeidet med dette bindet pågikk, utgav Lindroth for øvrig to mindre bøker om navn i Båhuslen.

⁵ I SOL (s. 204 f.) nevnes åtte innlegg i debatten, seinest av Lennart Elmevik (2002) i NoB 90, som bl.a. viser til Thorsten Anderssons behandling av navneleddet i artikkelen *Orts- und Hofnamen*, som ble trykt i 2003. Så vel Elmevik som Andersson etterlyser avslutningsvis en systematisk undersøkelse av navnegruppa. Apropos alderen synes det nå å være enighet om at de ekte *-lösa-*navnene må ses i sammenheng med *vin-*navnene (Elmevik 2002, Andersson 2003), og at de er eldre enn vikingtida, snarest 400–550 e. Kr. (SOL s. 204).

I Våra ortnamn konstaterer Lindroth at bostedsnavnene lar seg ordne i grupper med felles etterledd, og at spredningen av navnetypene i landskapet ikke er tilfeldig: *sta* tilhører fortrinnsvis de tidlig oppdyrkete flatbygdene, mens *ryd* och *hult* ofte finnes i skogsbygder. Det er da nærliggende, skriver Lindroth, å tenke seg at man kan lese noe av oppdyrkingshistorien ut fra stedsnavnene. Han viser den relative kronologien man har kunnet sette opp, men konstaterer at det råder stor usikkerhet om den absolutte tidsbestemmelsen. Arkeologien kan nok hjelpe til med å bestemme bebyggelsens alder, men det er bare ved enkelte navnetyper det er mulig å sammenholde navnets og bebyggelsens alder, nemlig når selve navnet viser direkte til bebyggelse. Lindroth nevner da spesielt navn på *-by*, men for flere andre etterledd er det vanskelig å slå fast den opprinnelige betydningen, f.eks. *hem*, *-lev* og *sta*. Uten å benytte termene skiller Lindroth her følgelig mellom primære og sekundære bebyggelsesnavn, et skille han går grundigere inn på i kap. IV B 2 Bebyggelsenavn i egentligare mening (s. 115–127). Å skille mellom primære og sekundære navnedannelser er ikke alltid like lett, framholder han (s. 115), og det skyldes – naturligvis – at den opprinnelige betydningen av visse utbredte navneledd ikke er helt klar, og Lindroth nevner da igjen *hem*, *-lev* og *sta*, men «även *-inge* skall i detta sammanhang beröras» (s. 116).

Når det gjelder spørsmålet om hvor gamle navnene kan være, har Lindroth moderert seg en del i forhold til det han framholdt i 1915. Han hevder ikke lenger at noen navnetyper går tilbake til steinalderen, men bronsealderen er for ham fremdeles en aktuell epoke. Men alt i alt er det en god del å hente i kapittelet om stedsnavnenes alder. Bl.a. gjør Lindroth rede for en del dateringsmetoder, og den kronologien han setter opp, stemmer stort sett overens med den andre var kommet fram til.⁶

Jeg har allerede vært inne på den tidligste, norske navneforskningen, men må ofre noen linjer på Oluf Ryghs innledningsbind til Norske Gaardnavne (NG Indl.). Dette ble, som kjent, utgitt allerede i 1898, året etter bind 1 Smaalenenes Amt og altså om lag samtidig med de nevnte artiklene av Steenstrup, Nygård og Karlsson. I en artikkel fra 1920 kaller Magnus Olsen (1920 s. 7) innledningsbindet for «det ypperste, som overhoved er skrevet om stedsnavne». Jeg skal her bare kort vise til avsnittet om datering, «Navneforraadets Forøgelse ved Dannelse af nye Gaarde og Navne. Bestemmelse af Navnenes Alder» (NG Indl. s. 7–10). Her omtales alder rett nok ganske upresist. Blant navn som fremdeles er i bruk, finnes det navn som er dannet før, tildels lenge før 500 e. Kr. Usammensatte naturnavn i ubestemt form kan tillegges «betydelig Alder». Vi-

⁶ Her kan det tilføyes at OGB har bemerkninger om navnetyper og alder i innledningskapitlene til de aller fleste bindene; spesielt vil jeg framholde den grundige redegjørelsen i de to sist utgitte bindene, OGB 15 og 19:1.

dere kan man påvise at visse etterledd har vært avgrenset til visse perioder. F.eks. har man kunnet vise, skriver Rygh, at

man havde ophørt at bruge *vin* og *heimr* i Gaardnavne allerede omkring Vikingetidens Begyndelse, [...] – at *staðir*, *land*, *setr* ikke kom i Brug før ned imod Vikingetiden, men have holdt sig noget ind i den kristelige Tid, og at *ruð* helt tilhører denne og vel neppe rækker saa langt op som til dens Begyndelse. (NG Indl. s. 9 f.)

Så følger noen betraktninger om mulige dateringsmetoder, særlig ordhistorie og gårdsstørrelse, men for øvrig viser Rygh her til gjennomgåelsen av de enkelte etterledd.

For *vin*-navn bemerker Rygh (NG Indl. s. 86) at disse må være blant de eldste av de mer utbredte sammensatte navnene, og han viser til at de ikke er tatt med til vikingtidskoloniene. De må være noe eldre enn *heimr*, som på sin side – i all hovedsak – må være gått av bruk ved vikingtidas begynnelse (s. 54). *Staðir* (s. 77) må derimot i særlig grad tilhøre vikingtida, selv om bruken av dette etterleddet har begynt noe før og fortsatt såvidt inn i kristen tid. Også *land* brukes i vikingtid, men mange av disse navnene må være eldre, om enn ikke så gamle som *vin*- og *heim*-navnene (s. 64). *Setr*-navnene er «temmelig gamle», særlig tilhører de vikingtida og «den nærmest foregaaende Tid» (s. 74). Om *þveit* og *þorp* vil han ikke si noe bestemt, annet enn at enkelte navn – av begge klasser – må gå langt tilbake (s. 82 f.). Endelig, om *ruð*, sier han (s. 71) at navnene tilhører det yngste laget av de førreformatoriske, skjønt han ikke vil se bort fra at enkelte kan være eldre enn fra kristen tid. Om *býr* og *bór* sier han ikke noe om alderen.

Stort sett den samme rekkefølgen finner vi, som nevnt, allerede hos Karl Rygh i 1871: først usammensatte naturnavn fulgt av *vin*, *heimr*, *setr* og *staðir*, og dette gjentas av Oluf Rygh i 1882.

Den som på norsk hold virkelig satte opp en navneleddskronologi, er Magnus Olsen. I *Ættegård og helligdom* (1926) arbeider han seg bakover i tid etter det han anser som de navnebærende gårdenes sosiale status, og så tar han (s. 202) for seg soknenavnene, som han fører opp i tabells form; se fig. 1.

Nå var nok ikke dette med å se på soknenavnene utelukkende Magnus Olsens idé. Metoden var allerede brukt av Johannes Steenstrup (1894–95),⁷ men hvorvidt Olsen var klar over dette, er umulig å vite.

I Norge ble det gjort forholdsvis lite med metodiske spørsmål vedrørende de store navneklassene mens Magnus Olsen stod i spissen for den norske navneforskningen – gjennom egne så vel vitenskapelige som mer populære publika-

⁷ Steenstrup (1894–95) påviste «forholdet mellem antallet af kirkebyer inden for de forskellige efterledsgrupper» (Kristensen 1905 s. 187). Se ellers om «Administrationshistorisk datering» i Christensen & Kousgård Sørensen 1972 s. 219 ff.

67	<i>vin</i>	(av ca. 1 000 <i>vin</i> -navn)	6,7 %
39	<i>heim</i>	(av ca. 1 000 <i>heim</i> -navn)	3,9 %
63	<i>staðir</i>	(av ca. 2 500 <i>staðir</i> -navn)	2,5 %
35	<i>land</i>	(av ca. 2 000 <i>land</i> -navn)	1,75 %
5	<i>setr</i>	(av ca. 900 <i>setr</i> -navn)	0,55 %
0	<i>ruð</i>	(av ca. 3 000 <i>ruð</i> -navn)	

Fig. 1. Antall soknenavn innen enkelte navneklasser (Olsen 1926 s. 202). Prosenttallene er hentet fra Olsen 1939 s. 17; se også NSL s. 30.

sjoner,⁸ men først og fremst gjennom tidsskriftet *Maal og minne*, som han redigerte fra 1909 til 1950. Men i 1956 publiserte Jørn Sandnes i MM artikkelen *Gårdsnavn på -staðir og -setr*. Her sammenlikner han matrikkelskyld på *set-*, *stad-* og *heim-gårder* i åtte nordtrøndske bygder og finner store forskjeller mellom *set-* og *stad-gårdene*, men få mellom *stad* og *heim*. En sammenlikning av arkeologiske funn viser tilsvarende ulikhet. Sandnes mener dette delvis viser ulik alder, men også at *set-gårdene* går tilbake på tidligere temporær bosetning, seterdrift, og at dette også kan forklare at navneklassen mangler på Island. Utover på 1960- og 1970-tallet publiserte Sandnes flere artikler om datering av navneklasser, delvis i et ordskifte med historikeren Kåre Lunden. Jeg har i en annen sammenheng (Schmidt 2011) bemerket at ansatte ved Norsk stadnamnarkiv i liten grad var engasjert i den metodiske diskusjonen og nyskapingen som foregikk.

Noen yngre oversiktsverk

I NoB 10 (1922) hadde Jöran Sahlgren innledet sin serie om Nordiska ortnamn i språklig og saklig belysning, og i NoB 15 (1927) kom her den viktige artikkelen *Sta*-namnen i Närke. I en kort, vurderende forskningshistorie roser Sahlgren innledningsvis Oluf Rygh (1882), Nygård (1897) og Karlsson (1897) for deres synspunkt på kronologien, men A. M. Hansen (1904) gis derimot enda hardere medfart enn tidligere. Spesielt kritiserer Sahlgren Hansens bruk av landheving som dateringskriterium. Han slår fast at «landhöjningens värde som probersten på ortnamnens ålder är mycket överskattat» (1927 s. 10). Sahlgren avslutter den historiske gjennomgangen med å slå fast at tilhengerne av «steinaldersnavnene» nå er blitt litt forsiktigere. Selv vil han studere *sta*-navnene i Närke på grunnlag av historisk, geografisk og filologisk metode. Og han begynner med den såkalte steenstrupske, kamerale eller statistiske metoden.⁹

⁸ Blant Olsens arbeid som er aktuelle i denne sammenhengen, må særlig nevnes boka *Ættegård og helligdom* (1926), der gårdsnavnklassene blir «sosialt og religionshistorisk belyst», som det heter i undertittelen.

⁹ For en kritisk redegjørelse for metoden, se Christensen & Kousgård Sørensen 1972 s. 208 ff.

Materialet fra Närke er betraktelig eldre enn det Steenstrup kunne legge til grunn, men uansett finner Sahlgren stor overensstemmelse mellom de danske og de svenske navnene. Han setter opp følgende navnegrupper (s. 18): 1. *sta*, *vi*, *by*, *-inge*; 2. *berga*, *sätter*, *berg*, *torp*; 3. *rud*, *boda*.

Gjennom en mer detaljert undersøkelse viser han så at *sta*-landsbyene gjennomgående er større en *by*-landsbyene, og at de sistnevnte ofte er sekundære i forhold til de første. Likesom Steenstrup – rett nok forsiktig – i 1908, mener Sahlgren at resultatene også viser en aldersforskjell gruppene imellom, at det er et visst samsvar mellom størrelse og alder. Etter enda en herredsvis detaljundersøkelse kommer han fram til fem grupper (s. 42): 1. *vi*, *sta* og *-inge*, 2. *by*, 3. *berga*, *sätter* og *berg*, 4. *torp*, 5. *rud* og *boda*. Sahlgren er fristet til å forsøke en ytterligere inndeling av den første gruppa, men «materialet tillåter det ikke». På annet grunnlag mener han likevel å kunne hevde at *vi* er eldre enn *sta* og *-inge*.

Med henvisning til Magnus Olsens framstilling i Ættegård og helligdom (1926) undersøker Sahlgren så bebyggelser med usammensatte naturnavn. Men, mens Olsen kom fram til at disse i mange tilfeller tilhørte det eldste sjiktet, viser Sahlgren at samtlige slike navn i det området han undersøkte, måtte være yngre enn hans gruppe 1 (*vi*, *sta*, *-inge*). Han utgår fra at disse bebyggelsene med naturnavn er utskilt fra de eldre, og beviset finner han ved å studere eiendomsgrensene. Derved kommer han fram til det han kaller den geometriske dateringsmetoden.¹⁰ I materialet fra Närke finner Sahlgren for øvrig ingen støtte for Olsens konklusjoner om kronologien på grunnlag av soknenavnene.

Det siste kapittelet i Sahlgrens undersøkelse er en språklig gransking av *sta*-navnene (s. 57 ff.). Innledningsvis skriver han at han vil forsøke å gi dem en absolutt datering, men det gjør han hverken her eller noen gang seinere i NoB.

På denne tida – mellom 1922 og 1927 – arbeidet Ivar Lundahl med sin avhandling Falbygdens by- og gårdnamn, under veiledning særlig av Hjalmar Lindroth. Boka om denne «det gamla svenska rikets äldsta kulturbygd» (Lundahl 1927 s. 187) er en herreds- og soknevis, alfabetisk undersøkelse av bebyggelsesnavn, men den avsluttes med 20 sider «Allmänna synpunkter», som har stor interesse for det som drøftes her. Kapittelet er delt i to avsnitt, «Bebyggelsehistoriska och namnkronologiska spørsmål i allmänhet med särskild hänsyn till Falbygden» og «Några anmärkingar om de viktigaste enskilda namntyperna bland Falbygdens bebyggelsenamn».

Lundahl slår (s. 190) fast at det neppe lenger finnes tilhengere av Hansens kronologiske system, men at det fremdeles råder stor usikkerhet om den abso-

¹⁰ Også denne diskuteres kritisk i Christensen & Kousgård Sørensen 1972 (s. 214 ff. med henvisninger).

lutte dateringen av enkelte navneklasser. Når det gjelder den relative kronologien, er i alle fall de store trekkene ganske tydelige: *hem*, *vin* og *stad* tilhører et eldre sjikt enn *torp* og *ryd*, mens den usammensatte, naturbetegnende typen *Näs*, *Dala* må henføres til de aller eldste. Dette strider altså mot det Sahlgren fant i sin samtidige studie fra Närke, men stemmer med det ryghske/olsenske syn.

Lundahl slutter seg i det store og hele til den steenstrupske metode, der han – for Sveriges vedkommende – trekker fram Sven Lampa som den første som hevdet sammenheng mellom landsbyenes størrelse og navnets alder, nemlig i en artikkel fra 1908, der Lampa avslutningsvis bemerker at han først etter at artikkelen var ferdig, ble oppmerksom på Steenstrups arbeider. Lundahl kan også vise til OGB 1, Sävedals hd., der navnekronologien drøftes innledningsvis (s. XV), og det slås fast at de største landsbyene jevnt over også er de eldste. Han maner rett nok til en viss forsiktighet, men mener at det innen et topografisk og arkeologisk enhetlig område viser seg at de største landsbyene «som helhet betraktade» – og dermed navnetypene de representerer – i alminnelighet er de eldste. Tilsvarende resultater finner han ved bruk av andre dateringsmetoder, og han trekker også inn soknenavnprosenten for nesten hele Västergötland.

Det neste avsnittet under Lundahls allmenne synspunkt er ikke mindre interessant og viktig. Her påviser han at de enkelte navnegruppene har visse likhetstrekk når det gjelder lokalitetenes beliggenhet. De antatt eldste, landsbyene med usammensatte naturnavn, ligger i grupper ved randen av kalksteinterrassen, og blant bebyggelsene her er det flere med svært alderdommelige navn. Men inn imellom disse finnes også enkelte *stad*-bosetninger, som da bør kunne tilhøre samme alderssjikt (s. 199). *Hem*-navnene gis en særskilt grundig omtale, og Lundahl mener navneleddets opprinnelige betydning er «det vid bebyggandet i besittning tagna landområdet» (s. 203), og i disse eldste *hem*-navnene er forleddene enten terrengbetegnende eller inneholder plante- eller dyrebetegnelser. Han poengterer ellers at man i Västergötland aldri finner ord for himmelretninger eller adverb som *ut* og *opp*, som i Norge, og slike sammensetninger utgjør et yngre sjikt, der navneleddet betyr 'gård'.

Ivar Lundahl kom til å ta på seg utgivelsen av Sveriges ortnamn. Skaraborgs län, som han fullførte i løpet av perioden 1950 til 1981. I innledningsbindet fra 1972 gir han først (SOSk 1 s. 7) en oversikt over soknenavnene i hele lenet, som med all ønsket tydelighet viser den relative kronologien navnetypene imellom, *-lösa*, *-inge/-unga*, *vin*, *hem*, *stad*, *by*, *säter*, *torp*, *ryd/rud*, *bo*, men han tilføyer at den største gruppa blant soknenavnene likevel er sammensatte eller usammensatte naturnavn. For landsby- og gårdsnavn fører Lundahl (s. 8) opp følgende kronologi basert på bebyggelsenes «mantal»¹¹: *-ingi/-ungi*, *-lösa*,

¹¹ *Mantal* (mtl.) er et mål på jordbrukets størrelse, som ble lagt til grunn for skattleggingen.

vin, hem, by, stad, torp – men igjen understreker han at naturnavn kommer høyt opp.

Da Lundahls monografi om Falbygden kom ut, var man i Danmark i ferd med å fullføre bind 2 i serien Danmarks stednavne, Frederiksborg Amt, som ble utgitt i 1929.¹² Til forskjell fra det første bindet i serien, Samsø fra 1922, innledes dette med et kort kapittel om bebyggelsehistorien, hvor det bl.a. heter:

Vore Landsbynavne inddeles efter Endelserne i en Række forskellige Typer, og det er allerede en gammel Iagttagelse, at disse Typer har forskellig geografisk Udbredelse og forskellig Alder. De kan derfor tjene som Materiale til Studiet af vor nuværende Bebyggelses Historie. (DS 2 s. VI.)

Her presenteres også to kart over hhv. «Ældre Navnetyper» (*by, -lev, -løse, -inge, -um*) og «Yngre Navnetyper» (*torp, rød, holt, køb*). Innledningen følges av en alfabetisk fortegnelse over, og forklaring av «Endelser», fra *Ager, Bakke, Birke* og *Bjærg* til *-um, Vang, Ved* og *Ør/Øre*. Tilsvarende fortegnelser, enkelte ganger kalt «Efterled og Endelser», finner man i de fleste følgende bind i serien.¹³

Ti år etter Lundahls Falbygden, i 1937, kom Gösta Franzéns undersøkelse fra Vikbolandet. En meget stor del av den første delen av avhandlingen, «Allmän översikt» består av kapittelet Bebyggelsehistoria och namnkronologi. Her benytter Franzén seg så vel av geologisk datering (landheving), arkeologisk datering (gravfelt) samt «mantalsundersökning». Og han kan sette opp en foreløpig kronologi: *by, stad, -inge, naturnavn, boda, säter, torp* (Franzén 1937 s. 11).

Franzén understreker at det hovedsakelig er tale om to adskilte grupper, og han bemerker at naturnavnene spenner over hele perioden, og at dette stemmer overens med Steenstrups, Lundahls og Sahlgrens resultater. Men så ønsker Franzén å gå videre, og han griper begjærlig Sahlgrens geometriske dateringsmetode. Her påviser han at *by*-bebyggelsene med få unntak må anses som utflyttinger fra eldre bosetninger, ikke sjelden fra slike med navn på *-inge* og *-stad*. Franzén kan dermed justere tallene i tabellen og kommer fram til en klar rekkefølge: *-inge* (6,10 mtl.), *stad* (3,04 mtl.), *by* (2,71 mtl.) (Franzén 1937 s. 16–20). Rekkefølgen blir altså den samme som Sahlgren fant i Närke i 1927.

Gjennom en undersøkelse av navneklassenes utbredelse kan Franzén bekrefte denne kronologien og supplere den med rekkefølgen av de yngre, nemlig at

¹² Utgivelsen ble positivt anmeldt av Ivar Modeer (1930) i NoB 18.

¹³ Unntakene er bd. 4–7 (1933–42), som har en felles fortegnelse i bd. 3 (utg. 1944). En bebyggelsehistorisk oversikt finnes i fem bind (11–14 og 16 fra hhv. 1954–69 og 1975). Bd. 10 Bornholm (1951) kommer for så vidt i en særstilling, idet det slås fast at man her ikke har «de i den øvrige Del af Landet almindelige Landsbynavnetyper, hvis indbyrdes Kronologi det har været muligt at fastslaa i store Træk» (DS 10 s. IX).

Klasse	Antall	Alder	Forledd	Kommentar
<i>-löv</i>	100	Jernalder før vikingtid	Alltid personnavn	Viser trolig personlig eierskap til jord
<i>-lösa</i>	135	Trolig vikingtid	Ofte naturbetegnende	Betydning: kanskje 'eng'
<i>vin</i>	150? ¹	Blomstring i romersk jernalder/ folkevandringstid	Ofte naturbetegnende	Vestlig distribusjon
<i>hem</i>	200	Eldre jernalder før vikingtid	Ofte vekst- eller dyrenemne	Vestlig distribusjon; betydning: 'gård'?, 'bygd'?, 'trakt'? To alderssjikt. «gamla moderbyar»
<i>tuna</i>	120	Eldre jernalder	Ofte et gudenavn	Målarbygdene; sentralsteder
<i>-inge</i>	700	Eldre jernalder og folkevandringstid	Flere appellative forledd enn Helli- mente	«Centrum är målarlandskapet».
<i>sta</i>	2 000	Kr. f.-600, men i vest og nord: slutten av folkevandrings- og vikingtid	«måstan alltid ett hedniskt personnamn»	Mye er uklart
<i>by</i>	3 400	600–700-tallet, men mange fra middelalderen	Flest naturbetegnende	I «hjärtat av Sverige»
<i>torp</i>	7 500	Middelalder	Av vekslende art, men 75 % personnavn	Som <i>sta</i> , men mer perifer. Eldst i sør; typen kom fra Danmark
<i>ryd, röd,</i>	2 800	Fra slutten av vikingtid; blomstring i middelalderen	Nyrydderens fornavn; også sjø- og elvenavn	Vandingsvei fra sør mot nord
<i>måla</i>	870	Blomstring i midten og slutten av middelalderen	Flest personnavn; også stedsnavn	Spesielt utbredt i vest
<i>säter</i>	600	Vikingtid og middelalder	Personnavn, dyrenemne, naturforhold	Av grensetil Blekinge, Småland og Östergötland
<i>boda</i>	3 000?	Slutten av vikingtid og inn i nyere tid	Ofte personnavn	«fäbodställe». Nord-, Vest- og Midtsverige. I skogsbygd. Mulighet for sammenblanding med <i>bo</i> .
<i>hult</i>	1 000?	Som de foregående	Trenemne og andre naturforhold	Götaland og de sørlige svealandskapene

¹ Franzén nevner for *vin*-navnene del ikke noe antall, og det gjør heller ikke oppslagsverkene. Janssons (1951 s. 43–104) gjennomgåelse tyder imidlertid på at det dreier seg om vel 150 navn.

Fig. 2. Sammenfatning av Gösta Franzéns oversikt over de viktigste navnklassene (1939 s. 131 ff.)

torp ble tatt i bruk noe før *säter* og *boda*, men at hovedmassen av *torp*-navnene likevel er samtidige med de to andre.

Franzén forsøker så å fastslå en nærmere datering av navneklassene på grunnlag av detaljerte studier av landhevingen (s. 31 ff.). Én av gårdene han undersøkte, Ekeby, kan ha oppstått omkring Kristi fødsel, men de øvrige med navn på *-by* kan ha oppstått fra folkevandringstid og inn i vikingtid. Sammenfattende gir han likevel sin tilslutning til Elof Hellquists (1918) antakelser, tidligst 600–700-tallet, men først og fremst vikingtid (Franzén 1937 s. 35 f.). *stad*-navnene er eldre, men typen var fortsatt produktiv da *by*-navnene kom i bruk. Franzén tør ikke bruke metoden på *-inge*-navnene, da bebyggelser med slike navn ligger for høyt eller for langt inn i landet. Men dét er – sier han – i seg selv en indikasjon på at de er eldre enn de to andre, *stad* og *by*.

Før han tar for seg enkeltnavnene, gir Franzén en oversikt over forledd og lagingsmåte for de viktigste, d.v.s. de eldste og de mest frekvente navneklassene, *-inge*, *stad*, *by*, *torp*, *säter* og *boda*. Med ett unntak mener han *stad*-navnene inneholder personnavn eller tilnavn. Tilsvarende gjelder for *torp*-, *säter*- og *boda*-navnene, mens dette ytterst sjelden forekommer ved *by*-navn. Mangelen på personnavnforledd i navnene på *-by* forklares framfor alt ved at disse navnene – ifølge Franzén – gjelder enkeltgårder anlagt på eller ved eldre bebyggelses mark.

Franzén skrev det lesverdige kapittelet om svenske stedsnavn i Nordisk kultur 5 (1939), der han understreker at det er stor overensstemmelse mellom Lundahls, Sahlgrens og hans egen kronologi (s. 128). Videre tar han for seg enkelte navneklasser og drøfter antall, utbredelse, betydning og sammensetningstyper. Noen stikkord herfra er ført opp i fig. 2.

De enkelte navneklassene

-inge

En av de første av de mer tallrike navneklassene som ble emne for seriøs, vitenskapelig undersøkelse, er *-inge*, først med Hellquists avhandling Om de svenska ortnamnen på *-inge*, *-unge* ock *-unga* (1904). Seinere er navneklassen kommentert i alle generelle oversikter, som Franzén 1939 (s. 136 f.), Hald 1965 (s. 41–55), Ståhl 1976 (s. 61–63), Pamp 1988 (s. 34 f.) og seinest i SOL (s. 150 f.). Om distribusjonen i Norden er det ingen uenighet. Navnene finnes i stort sett hele Danmark, men i Sverige hovedsakelig i Mälardalskapene og i de gamle danske landskapene i Halland og Skåne. I Norge skal det ikke finnes slike navn, og heller ikke i tilgrensende svenske landskap. I Sverige er det om lag 700 navn, i Danmark ca. 400. Det er ellers enighet om at Hellquist tok feil i å

forklare forleddene som alt overveiende dannet av personnavn. Den som gis æren for å ha ryddet opp, er Carl Ivar Ståhle med avhandlingen *Studier över de svenska ortnamnen på -inge* (1946). Ifølge denne skal navnene være *ia*-avledninger av plurale innbyggerbetegnelser, som på sin side i stor grad er avledet fra eldre stedsnavn (eller topografiske appellativ; jf. Andersson 2010 s. 83).

Litteraturen om *-inge*-navnene er omfattende, og diskusjonen tok seg opp igjen på 2000-tallet, bl.a. med en viss uenighet mellom danske og svenske forskere, representert ved hhv. Bent Jørgensen (2004) og Thorsten Andersson (2006). Den danske argumentasjonen går særlig på at *ia*-avledningene kan være dannet direkte til stedsnavn på *-ing* – slik det også hevdes av Christensen & Kousgård Sørensen (1972 s. 168) – uten å ha gått veien om innbyggerbetegnelser. Andersson forsvarer den svenske teorien bl.a. ved å vise til den utbredte germanske skikken å danne personbetegnelser på *-ingar/-ungar*. I sitt navneleksikon fra 2008 (DSt s. 142 f.) fastholder imidlertid Jørgensen sitt syn om at forleddene kun unntaksvis består av innbyggerbetegnelser.

I sin nylig utkomne bok *Järnålderns bebyggelsenamn* har Per Vikstrand (2013 s. 43) gjort utførlig rede for forskningshistorien, og, selv om han – slik jeg leser ham – stort sett holder på det svenske synet, åpner han for at det kan være regionale forskjeller, slik at *ing(e)*-navnene på dansk område i større grad kan gå tilbake på teig- eller naturnavn. Denne navnelagingen skulle da med Jørgensen kunne ses på som en utviding med *ia*-suffiks. Vikstrand mener – med Andersson – at det er rimeligere å beskrive endringen som resultatet av etterleddsattraksjon fra gruppa med gamle *-inge*-navn.

I bebyggelseshistorisk sammenheng er det like viktig å forsøke å plassere navneklassen kronologisk, og her har det vært mindre uenighet. Det rådende synet har vært at de fleste navnene stammer fra tida før ca. 500 e. Kr., men også at enkelte navn muligens kan være dannet opp i vikingtid. Hald (1965 s. 55) argumenterte mot dette ved å vise til at nordiske navn av denne klassen neppe, eller i svært liten grad, finnes i Danelagen. Nå synes det å være en tendens til å trekke navneklassen bakover i tid, og Vikstrand (2013 s. 54) vil ikke helt utelukke at den kan gå tilbake mot bronsealder, og han holder en knapp på 400-tallet som en *terminus ante quem*, mens han skriver at det er «påfallende svært» å finne ekte *-inge*-navn som lar seg datere til etter 500.

Avslutningsvis kan trekkes fram et avsnitt hos Vikstrand, «*inge*-namnets status» (2013 s. 45 f.), der han – bl.a. med henvisning til en studie av Stefan Brink (2002) – tar til orde for et nytt syn på disse navnenes denotasjon. Mens man tidligere i all hovedsak tok utgangspunkt i at et navn skulle kunne knyttes direkte til et fast bosted, til et punkt, har moderne landskapshistorisk forskning vist at bosetningen i bronsealderens og den eldre jernalderens samfunn ofte var knyttet til et større område. Bostedet ble flyttet med visse intervaller. Navnene på *-inge* bør da – heller enn som bostedsnavn i snevrere forstand – kunne opp-

fattes som domenenavn og denotere et større, avgrenset område med flere samtidige bosteder. Dette er tanker som også har vært framme i diskusjonen om *heim*-navn, slik det vil gå fram nedenfor.

-lev/-löv

Gunnar Knudsen (1939 s. 91) kaller *lev*-navnene for en «særlig dansk Type», og det synes berettiget. I Sverige finnes de om lag 100 navnene – i formen *-löv* – framfor alt i de tidligere danske områdene, med 68 forekomster i Skåne og 12 i Halland. I Båhuslen er det et *Jörlov*, uttalt [*ˈjøle*], i Skee sn., og i Norge er det bare ett sikkert *-lev*-navn, *Jale*, sør for Glomma i Skjeberg i Østfold.¹⁴ I Danmark er typen forholdsvis sterkest representert på Sjælland, med 84 av de i alt 280 forekomstene (op.cit. s. 90). I Jylland er de godt spredt fra sør til nord, også nord for Limfjorden, men de mangler langs vestkysten. Spørsmålet om forholdet til de geografisk isolerte, tyske *-leben*-navnene har vært livlig diskutert, ikke minst blant danske og tyske forskere, slik Bent Søndergaard gjør rede for (1972 s. 158 ff.; jf. Fridell 2010 b s. 84).

Lev har med arv å gjøre, ‘noe etterlatt’, ‘arvegods’, og ordet finnes ifølge Hald (1965 s. 75 f., 82) i alle germanske språk. Både maskulinet *leiv* og verbet *leive* er fremdeles levende norsk. Det samme ordet forekommer som andre ledd i flere sammensatte personnavn, som foruten kortformen *Leiv*, har vært brukt kontinuerlig i Norge fram til vår tid. Forleddene i stedsnavn på *-lev* er ofte genitiv av et personnavn, og Jørgensen (DSt s. 176) forklarer disse navnene som «den og den persons gods modtaget som arv». Lena Peterson (2010 s. 189–191) drøfter denne og andre foreslåtte tolkninger, og framholder at også en passiv forståelse kan være aktuell, slik at personnavnet (eller *-nemnet*) i forleddet alternativt viser til den som mottok eiendommen.

Som ett av argumentene for navneklassens høye alder trekker Gunnar Knudsen (1939 s. 92) fram *-lev*-bebyggelsenes størrelse, likeledes at over halvparten er blitt «sognebyer» og åtte er blitt «herredsbyer».¹⁵

Viktigere i aldersdiskusjonen synes det likevel å ha vært at personnavnene man finner som forledd, ofte er av meget alderdommelig type (Knudsen 1939 s. 92, Ståhl 1976 s. 64), og dette har vært brukt i datering. Navneklassen er ifølge Ståhl (s. 63 ff.) én av de eldste og går tilbake til folkevandringstid. Kristian Hald framhever også personnavnenes ofte svært gamle preg; arvlaterne har hørt hjemme i den tids krigerske overklasse. Men det forekommer også person-

¹⁴ Disse to må ses i samband med det danske *Jerlev*, og det har vært foreslått at det er tale om – ikke et ekte *-lev*-navn – men et sammensatt appellativ norrønt **Jarlleif* (DS 14 s. 98). En slik forklaring avvises av Søndergaard (1972 s. 86), men nevnes av Fridell (2008 s. 86) som en mulighet.

¹⁵ En *sogneby* er ‘den landsbyen der soknets kirke ligger’, mens det sjeldent brukte *herredsby* må forstås som ‘den sentrale eller viktigste landsbyen i et herred’.

navn av yngre type, noe som bidrar til å strekke klassens produktive periode ned mot vikingtid eller enda seinere (Hald 1965 s. 80). På den annen side forekommer *-lev*-navnene ikke i vikingtidskoloniene, og forleddet er aldri et kristent personnavn (Ståhl 1976 s. 65).

Navneklassen er behandlet i Bent Søndergaards avhandling (1972), som fikk en litt blandet anmeldelse av Eva Brylla i NoB samme år (1972 s. 180–184). Ett kritikkverdig punkt er ifølge anmeldelsen forsøket på å datere navneklassen på grunnlag av personnavntypene (s. 182); noe de eldre forskerne jo også hadde gjort. Dette punktet er også kritisert av Lena Peterson (1986 s. 46), som bl.a. legger til grunn at selve typologiseringen av personnavn innebærer en rekke kompliserte og usikre valg. Peterson har seinere foretatt en kritisk gjennomgåelse av Søndergaards materiale og har redusert hans liste over personnavnforledd fra 181 til 81; se nærmere i hennes Lexikon över urnordiska personnamn 2004 (LUP s. 20).

heimr

Likesom *-inge*-navnene finnes også navn på *-heim* over en større del av det germanske området. I Norden er de sterkest representert i Norge – med om lag 1 000 forekomster. Island skal ha et tredvetall, men da av mer sjablongaktig type, f.eks. elleve *Sólheimar* og sju *Vindheim(a)r*. I Sverige har man regnet med om lag 200, først og fremst i vest. Også i Danmark synes det å være ca. 200 forekomster. Flest er det i Nørrejylland sør for Limfjorden, og Hald (1965 s. 60) forklarer dette langt på vei med den gamle kulturforbindelsen over Kattegat fra Halland.

Som én av de største navneklassene er det naturlig at *heim*-navnene har vært grundig beskrevet i oversiktsverkene, men også i andre sammenhenger. Bl.a. vil jeg vise til Per Hovdas (1961 a sp. 294–298) fyldige omtale i KL 6. Jørn Sandnes (1997 b s. 203 f.) har en kortfattet oversikt over de norske navnene i NSL, der han for datering trekker fram forhold som sentral beliggenhet, høy landskyld og jernalderfunn. De fleste navnene må ifølge Sandnes tilhøre romersk jernalder og folkevandringstid.

Den første, større undersøkelsen er Kristian Halds avhandling *De danske Stednavne paa -um* fra 1942, som også behandler navn i Halland, Skåne og Blekinge med til sammen vel 20 navn. Tittelen viser et hovedproblem ved de danske navnene, nemlig å skille *heim*-navn fra navn som går tilbake på dativ flertall, noe Gunnar Knudsen (1939 s. 94) anså for svært vanskelig: «de er faldet saa grundigt sammen, at vi nu ikke ad filologisk Vej kan adskille dem». Dette problemet satte Hald seg altså fore å løse, og han nevner innledningsvis fem momenter han tar i betraktning, oppført – som det synes – etter fallende grad av verdi: 1. Den skriftlige Overlevering, 2. Navnenes Lydforhold, 3. Forleddets

Betydningsindhold, 4. Udenlandske Paralleller, 5. Navnenes Beliggenhed (Hald 1942 s. 16–18).

Hald drøfter naturligvis hvor gamle *heim*-navnene kan være, men synes ikke å komme fram til noe klart resultat, annet enn at de må være eldre enn vikingtida. Han antyder folkevandringstid (s. 32) og vil ikke helt avvise en kulturell sammenheng mellom de nordiske og de vestgermanske *heim*-navnene. Noen nærmere avklaring om kronologien har Hald for øvrig heller ikke i sin bok fra 1965.

Navnenes betydningsinnhold gjennomgås, først m.h.t. forleddene, hvor han trekker fram «Terrænets Form», «Jorbundens Beskaffenhed», «Navne paa Dyr og Fugle», «Plantenavne» (men her er det mange dat.pl.-navn), «Betegnelser for Kulturforhold», «Navne paa Verdenshjørner [---] og andre Abstrakter» og endelig «Adjektiver» (Hald 1942 s. 35 f.). Det er ingen personnavn eller personbetegnelser, men en håndfull navn med sakralt innhold, noe som også er kjent fra Norge. Om etterleddets betydning kommer Hald fram til at det blant de nordiske *heim*-navnene finnes et eldre lag som har bevart en gammel betydning «Bygd, befolket Omraade». Fra denne har betydningen ‘gård’ eller ‘landsby’ utviklet seg etter bosetningsforholdene i de enkelte egner. I de fleste nordiske *heim*-navnene må etterleddet ifølge Hald forklares som ‘gård’ eller ‘landsby’ (s. 41).

Når det gjelder de svenske navnene, må framheves Stefan Brinks grundige artikkel skrevet for NONELex (Brink 1991 a); jf. fra samme år artikkelen i festskriftet til Nils Hallan (Brink 1991 b), likeledes avsnittet om *hem* i Språken i Sverige (2010 s. 87). Mot eldre forskeres anslag på om lag 200 svenske *hem*-navn (f.eks. Franzén 1939 s. 133), regner Brink med om lag 300 forekomster. Et sentralt område er Västergötland med hele 90 navn, og ellers er det påfallende få forekomster i sør. Interessant er det også med hele 25 navn på Gotland, og særlig kan merkes to isolerte områder i nord: 15 navn i Jämtland og 35–40 i Ångermanland; noe som også ble bemerket av Karl Henrik Karlsson (1897). Brink understreker at navnetypen ikke er fullt så vestlig som det tidligere har vært hevdet. Og av de navnene som er vestlige – og henger sammen med det norske området – er det påfallende mange av det han kaller stereotype navn, navn av en «schablonartad mönsterkaraktär, som *Solhem*, *Nyhem*, *Helgahem*, *Opphem*, *Grythem*, *Salhem*, *Sähem*, *Underhem*, *Askhem*, *Forshem* osv.» (Brink 1991 a).

Brink anslår at navnene tilhører eldre jernalder, og han viser til noen arkeologiske og paleo-økologiske undersøkelser som bekrefter dette. Men han vil også skille mellom et eldre og et yngre lag, og de eldre navnene finner han i øst, der de nå ofte er forvandlet til det ugjenkjennelige. I gjennomgåelsen av forleddene understrekes det store antallet med stereotype forledd – som ellers i Norden. Vanligst er terrengbetegnende forledd, men også trebetegnelser forekom-

mer, og «påfallende vanlig» er ord for ville dyr og fugler. Til slutt nevner Brink stedsnavnforledd, særlig elvenavn. Navnene på Gotland skiller seg fra de øvrige nordiske ved at det her finnes forledd som synes å måtte forklares som innbyggerbetegnelser, likesom dem vi finner på kontinentet og i England.

Betydningen av navneleddet tas opp helt til slutt, og Brink slutter seg til oppfatninger av Olsen (1926) og senere av Sahlgren (1938) om at en gård, en bosetning må ses i sammenheng med den omkringliggende inn- og utmark. Han ender med en forklaring av *heimr* som ‘en eller flere gårdars eller bygders revir’, sammenfattet som ‘ressursområde’. Slik kan man forstå at navneleddet både kan foreligge i landskaps- og bygdenavn som *Trondheim* og *Jessheim*, og i navn på enkeltgårder/enkeltlandsbyer som *Sem*, *Sæheim* (Brink 1991 a).

Per Vikstrand (2013 s. 41 f.) slutter seg til Brinks forståelse av *heim*-navnene, og han kaller *heim* arketyper på et domenebetegnende navneelement, altså et navneledd som først og fremst betegner et ressursområde med én eller flere bosetninger. Vikstrand argumenterer for at enkelte slike navn kan gå helt tilbake til bronsealderen, mens de fleste *heim*-navnene utvilsomt tilhører eldre jernalder. Stereotype navn av typen *Grythem*, *Askhem*, *Marhem* er yngre og må kunne dateres til yngre jernalder.

vin

Like gamle som *heim*-klassen er navnene på *-vin*. Ja, enkelte undersøkelser tyder på at navneklassen er enda noe eldre (slik Olsen 1939 s. 29 f., Hald 1965 s. 73, Pamp 1988 s. 29). At det ikke finnes *vin*-navn på Island har vært tatt som argument for at klassen er eldre enn vikingtida; tilsvarende kjennes det ikke til sikre *vin*-navn i Finland (se likevel litteraturhenvisninger i Jansson 1951 s. 6). På den annen side er navneleddet kjent i teignavn fra Orknøyene og Shetland. På Orknøyene foreligger det muligens også i to bostedsnavn (Marwick 1952 s. 250). Teignavn på *vin* er ikke påvist i Skandinavia, hvor navnene alle steder er knyttet til bosetning, til dels store og sentrale bebyggelser. Men opprinnelig er det sannsynligvis også her tale om primære teignavn (Jansson 1951 s. 390 f. med henvisninger), noe betydningen av navneleddet indikerer: *Vin* tilsvarende det gotiske *winja*, ‘havnegang, beite’, gammelhøytysk *winne*, ‘beitemark, gressgang’. I 1926 (s. 211) understreker Olsen at man fra *vin* – og likeledes *land* – «ikke kan løsrive en bibetydning av ‘markstykke tjenlig til landbruk’, ‘mark hvortil landbruksvirksomhet er knyttet’». Lennart Elmevik (2010 b s. 86) redegjør kort for både en eldre forståelse av det etymologiske opphavet til *vin* (og gotisk *winja*), ‘lyst, glede’, og en yngre, der ordet ses i sammenheng med norrønt *vinna*, ‘arbeide’, jf. norsk *vinne* f. ‘(jord)arbeid, onn’. I begge tilfeller må ordet – og navnene – knyttes til jordbruk, særlig husdyrhold. Med hensyn til alderen, må man følgelig ta i betraktning at navnet kan ha levd kortere eller

lengre tid før stedet ble bosatt. De yngste navnene kan ha kommet til i viking-tida, kanskje opp mot 1000-tallet.

I Danmark skal det finnes et par eksempler i Himmerland, og Hald (1965 s. 73 f.) betrakter disse som de «yderste Udløbere af de västgötske vin-Navne og et Vidnesbyrd om gammel svensk Kulturpaavirkning i disse Egne eller maaske ligefrem en svensk Bosættelse» (s. 74). Antall *vin*-navn i Sverige synes oversiktsverkene ikke å si noe om – en rask opptelling tyder på vel 150 (hvorav 72 i Älvsborgs län). Navnene har en utpreget vestlig utbredelse, sterkest konsentrert i Västergötland, og ellers finnes det noen få (4?) i det nordlige Halland, noe flere i Båhuslen (18), Dalsland og Värmland (Pamp 1988 s. 29). En gruppe navn i Jämtland, Medelpad og Ångermanland (til sammen om lag 35) skyldes ifølge Pamp (loc. cit.) innflytelse fra Trøndelag, som er ett av de norske områdene med mange *vin*-navn; jf. det som er sagt om de nordsvenske *heim*-navnene. Han mener for øvrig at navneklassen *vin* sannsynligvis har oppstått i Vestsverige (Västergötland) og derfra spredt seg til Norge (trolig bygger Pamp her på Jansson; se nedenfor). I Norge er det om lag 1000 *vin*-navn, og de opptrer flere steder i stort antall, f.eks. i bygdene innerst i Oslofjorden, på Voss i Hordaland, og, som nevnt, i Trøndelag (NSL s. 493). Se utbredelseskartet i Elmevik (2010 b s. 86).

Valter Janssons avhandling Nordiska vin-namn (1951) er først og fremst en språklig undersøkelse – slik det også påpekes i Harry Ståhls (1952 s. 227) overveiende positive anmeldelse – men i de to avsluttende kapitlene drøftes spørsmålene om alder og utbredelse (Jansson 1951 s. 385 ff., 416 ff.), alderen først på grunnlag av språklige kriterier, omlydsforholdene, seinere også sett i forhold til andre kriterier som sentral eller perifer beliggenhet, arkeologiske undersøkelser, delvis også skattemessige forhold. Alt i alt finner Jansson godt samsvar mellom den språklige og saklige dateringen, og han konkluderer med at navnenes produktive periode spenner fra vår tidsregnings begynnelse til om lag år 1000 (s. 415). Et klart alderskriterium er *i*-omlyden, som viser seg i om lag halvparten av materialet. Med hensyn til utbredelsen, legger han vekt på at *vin*-navnene i Västergötland på språklig grunnlag kan antas å være svært gamle – de er også i meget stor grad blitt soknenavn, mens navnene i Norge – særlig på Vestlandet og i enkelte indre bygder – synes å være yngre (s. 420).

Hvorvidt Janssons slutninger på dette punktet er i samsvar med nyere arkeologiske funn eller teorier om kulturveier, er usikkert. Det er ellers vanskelig å følge ham når han ser for seg en folkevandring fra Øst- til Vestlandet. Og at Valdres skal være bosatt fra Hadeland (Jansson 1951 s. 419), stemmer i alle fall ikke med dialektgrensene.

I Norge anses *vin*-navnene som type å ha en anselig alder. For dette taler bl.a. den høye andelen kirkesteder, gårdenes gjennomgående høye matrikkelskyld, at det er mange forledd med sakralt innhold og flere gudenavn, mens det ikke er påvist alminnelige personnavn.

staðir

I Sverige og i Norge er *sta(d)*-navnene blant de meste frekvente gårds- eller landsbynavnene. Det skal være om lag 2 000 i Sverige og 2 500 i Norge; i Danmark anslår man om lag 220 navn, hvorav vel 170 i Jylland, flest i nord (Knudsen 1939 s. 95). Forholdsvis flest navn av denne klassen har Island, med 15 % av samtlige gamle gårdsnavn (Ólafur Lárusson 1939 s. 65). Elmevik (2010 a s. 82) hevder at navnetypen – ifølge «en ganske ofta uttalad uppfattning» – har oppstått i det sentrale Svealand og derfra spredt seg til Danmark og Norge.

Utbredelsen på Island har ført til at man i Norge tidlig daterte navneklassen til vikingtida. Hald (1965 s. 86) sier kort og godt om de norske navnene – med denne begrunnelsen – at de ble dannet i vikingtida. De danske må stort sett være eldre, da det ikke er funnet danske navn av denne klassen i England.¹⁶ Danske *sted*-navne kan rimeligvis gå tilbake til folkevandringstid. I Sverige har man antatt at de eldste går tilbake til romersk jernalder og folkevandringstid, mens typen ifølge Ståhl (1976 s. 70) fremdeles var produktiv i vikingtida. Bengt Pamp (1988 s. 38) er i hovedsak enig, men poengterer at navnetypen i Sørsverige og i det østre mellomsvenske området gikk av bruk allerede før vikingtida. Franzén (1939 s. 140) mener hovedmassen i kjerneområdet tilhører romersk jernalder og folkevandringstid (Kr. f.–600).

Ifølge de fleste generelle oversikter skal Oluf Rygh og Magnus Olsen ha regnet med at de aller fleste norske navnene tilhørte vikingtida. Men man har da oversett at Olsen i 1926 (s. 95; med henvisning til Rygh) mente at mange måtte være noe eldre, og at han i 1939 (s. 26) framholdt at navnegruppa «må være nådd til blomstring alt en god stund fö r vikingetidens kolonisasjoner». Jørn Sandnes (1997 c s. 422) argumenterer for at man også i Norge må regne med «ei romslegare bakre grense» – bl.a. med henvisning til gravfunn, høy landskyld og sentralitet i gamle kulturbygder. I en artikkel i NoB i 2000 konkluderer Sandnes med at en stor del av de norske *staðir*-navnene må dateres til «tidligere enn vikingtid».

Foruten datering er det særlig to forhold ved *stad*-navnene som har vært gjenstand for debatt: betydningen av navneleddet og hvilke forledd vi finner. Begge spørsmål er for omstendelige til at de kan tas opp i noen bredde her, men ett viktig punkt i diskusjonen av forleddene må berøres, nemlig i hvilken grad de består av personnavn. Dette følges nedenfor av en kort drøfting av betydningen.

Steenstrup mente ifølge John Kousgård Sørensen (1958 s. 240) at bare 3–4 % av de danske navnene ikke hadde et personnavn som forledd,¹⁷ og et lik-

¹⁶ Ifølge Pamp (1988 s. 35, 38) skal det være noen få sikre nordiske *staðir*-navn i Storbritannia, men ikke danske.

¹⁷ Jf. Steenstrup 1908 s. 27: «Denne Endelse har altid et Personnavn som Forledd».

nende forhold har man antatt for Norges del (Kousgård Sørensen 1958 s. 291). I 1939 (s. 140) hevdet Gösta Franzén at forleddet i de svenske navnene nesten alltid er et hedensk personnavn. Bengt Pamp (1988 s. 38) skriver at adskillige svenske *stad*-navn har et personnavn som forledd, og da alltid et nordisk sådant, og i 2003 opplyser SOL (s. 290) at forleddene for en stor del består av personnavn, forstått som mannsnavn og deriblant mange tilnavn. Men også trebetegnelser er vanlig og likeledes terrengbetegnelser av ulike slag.

Det gamle synet på forleddene ble imøtegått av Gunnar Linde i hans avhandling fra 1951, *Studier över de svenska sta-namnen*. Så seint som i 1946, i artikkelen *Namnen på -sta och -inge*, hadde Linde (s. 99) framholdt at den gamle oppfatningen av forleddene måtte opprettholdes, om enn med visse modifikasjoner. For noen undersøkte herreder på leirslettene viste han at 86 % har personnavnforledd. Fra et annet område, med berg og skog, var andelen likevel betraktelig mindre, 55 %. Magnus Olsen (1939 s. 26) mente at *stad*-navn som ikke hadde personnavnforledd, var eldre enn navn med slike forledd, men for Linde er forholdet omvendt. Disse *sta*-navnene med et naturbetegnende forledd er yngre, og de kjennetegner en utflytting til skogsbygdene (Linde 1946 s. 122). Linde går videre og tolker etterleddet i disse presumptivt yngre navnene som et singularit *stadher* – han jamfører med *rudhstadher* – og han antyder en rekke mulige forklaringer av disse yngre *sta*-navnene (s. 124 f.). Så avslutter han med et håp om å kunne komme tilbake med en større undersøkelse av *sta*-navnene; hvilket han altså gjorde i 1951. Der innrømmer han (s. 17) at han i 1946 overvurderte betydningen av det singulære etterleddet.

Fra et norsk synspunkt er det interessant at Linde innledningsvis (1951 s. 13) stiller spørsmål ved det hevdvunne synet at de norske *stad*-navnene er betraktelig yngre enn de tilsvarende svenske og danske; men dette må, sier han, undersøkes nærmere, bl.a. ved å se på spredningsveiene.

Mer enn halve avhandlingen fra 1951 dreier seg om selve navneleddet *-stadhir*, hvordan flertallsformen skal forstås og i hvilken grad det er mulig å skille disse flertallsnavnene fra åpenbare sammensetninger med et singularit *-stadher*. Lindes fjerde kapittel er likevel det mest interessante, selv om det først og fremst er en gjennomgåelse av enkeltnavn. Her påviser han nemlig at et stort antall forledd i de undersøkte *sta*-navnene må eller kan forklares som annet enn et personnavn eller et persontilnavn.

Linde hadde ikke mulighet til å ta for seg alle Sveriges 2 000 *sta(d)*-navn, og han kunne heller ikke legge fram noen tall for hvor stor del av disse som kan forklares som annet enn personnavn. Men Linde bidrog sterkt til å rokke ved den tidligere så bastante oppfatningen av forleddene i denne navneklassen.

Det langt mindre materialet av danske *sted*-navn muliggjorde en fullstendig undersøkelse, og denne kunne John Kousgård Sørensen i 1958 legge fram i sin avhandling *Danske bebyggelsesnavne på -sted*. Her drøfter han over vel 100 si-

der hvert enkelt navn på nåværende og tidligere dansk område, altså også det han kaller de «østensundske» (s. 143); det samlede antall overstiger følgelig det tidligere nevnte 220. Deretter drøftes etterleddet over de neste om lag 80 sidene, og det er i forbindelse med etterleddets betydning at han også trekker inn forleddene (s. 211). Disse behandles i fem grupper, der appellativene utgjør den klart største: 1. personnavn (i 68 stedsnavn), 2. gudenavn (i 10), 3. appellativ (i 201), 4. adjektiv (i 20) og 5. naturnavn (i 3). I tillegg kommer noen få han ikke har kategorisert, samt 48 navn som tolkes som opprinnelig sammensatte appellativ; til sammen 368 navn (Kousgård Sørensen 1958 s. 279).

Antallet personnavnforledd overstiger ikke 20 % av de 368 *sted*-navnene fra gammelt danskspråklig område. Kousgård Sørensen kunne ellers bekrefte tidligere antakelser om at de aktuelle personnavnene i hovedsak er av yngre type enn i *lev*-navn, men eldre enn dem vi finner i navn på *-torp*.

I en kort oversikt over navneklassen utenom Danmark bemerker Kousgård Sørensen når det gjelder Norge, at ca. 97 % er sammensatt med person- og tilnavn. Bare ca. 60 navn skal ha andre forledd. Han viser her generelt til Olsens bok fra 1926, men tallet skyldes muligens en misforståelse.¹⁸ Siden Oluf Ryghs tid har det imidlertid vært allment akseptert at det store flertall av norske *staðir*-navn har et person- eller persontilnavn som forledd. På Gösta Holms *sta*-namnsymposium i 1963, der forleddene var ett av emnene, hevdet Kousgård Sørensen at «kun i Norge synes den gamle oppfattelse af de med personnavne sammensatte som den altdominerende type at kunde stå sig» (Kousgård Sørensen 1967 s. 63). Og i Per Hovdas framstilling i KL 16 (Hovda 1971 sp. 574–78) er det fremdeles personnavn som dominerer i beskrivelsen av forleddene. Men Hovda legger til at «ein stor lut» av forleddene består av naturnavn, og at «mange» forledd er dyrebetegnelse. Det nyeste arbeidet Hovda nevner i sin litteraturliste, er for øvrig doktoravhandlingen fra 1961 – uten at han direkte viser til den. Men det gjelder nok muligheten for sammenblanding med navn på *-stø*, norrønt *stǫð* f., der han i avhandlingen (Hovda 1961 b s. 168), trolig med rette, avviser en ryghsk personnavntolkning av et tilsynelatende *staðir*-navn, *Skipstad* på Hvaler i Østfold (se BØ 13 s. 164).

Hovdas artikkel i KL 16 følges av en lengre redegjørelse for islandske forhold skrevet av Þórhallur Vilmundarson (1971 sp. 578–584). Her forkaster Þórhallur det han kaller personnavnteorien, og hevder at de aller fleste islandske *staðir*-navn kan forklares på annen måte. Bl.a. trekkes folkeetymologi inn som en mulig forklaring på at navnene tidlig framstår som sammensatt med personnavn. Et mer nyansert syn ble presentert av tre andre islendinger på et symposium i 1984 (Guðrún Kvaran, Sigurður Jónsson & Svavar Sigmundsson 1986),

¹⁸ Det er uvisst hvor Kousgård Sørensen har tallet 60 fra. Olsen (1926 s. 207) opplyser imidlertid at i 18 av de 63 soknenavnene på *-staðir* har det ikke lyktes å forklare forleddet som et personnavn.

men Þórhallur holdt fast ved sitt syn så seint som på et symposium om *staðir*-navn i 2004 (Þórhallur Vilmundarson 2006).

I Norge kom reaksjonen mot personnavnteorien i 1970 med historikeren Kåre Lundens artikkel Norske gardsnamn samansette med personnamn (Lunden 1970). Lunden påviser her at under halvparten (44,8 %) av de norske *staðir*-navnene inneholder et personnavn, og han bygger vel å merke på Oluf Ryghs egne vurderinger i Gamle Personnavne i norske Stedsnavne (1901). Sannsynligvis bør andelen reduseres ytterligere, men så kommer nok et antall persontilnavn i tillegg, så kanskje andelen faktisk ligger på om lag 45 %. Det vesentlige er imidlertid at Lundens studie viser at Ryghs og Olsens forståelse av forholdet ikke lenger holder. Det kan tilføyes at Ola Stemshaug i Namn i Noreg (1973 s. 105) framholder at «ein overlag stor del av førstelekkane i dei norske *staðir*-namna ikkje er personnamn». Stemshaug synes her å måtte bygge på egne undersøkelser; han viser i alle fall ikke til Lunden.

Den gradvise endringen i det norske synet på forleddene kan illustreres ved noen endrete formuleringer i Norsk stadnamnleksikon fra 1. utg. i 1976 til 4. utg. i 1997. Det er først i den nyeste utgaven Lundens artikkel er kommet med i litteraturfortegnelsen.

Alle utgavene har i innledningen et kapittel om gårdsnavn skrevet av Jørn Sandnes. I den første utgaven skriver han at *staðir*-navnene er «primære bustadnamn, oftast [min utheving] med personnamn til førsteledd, og da truleg slik at det er rydningsmannen sjølv ein har minne om i førsteleddet» (Sandnes 1976 a s. 30). Den samme formuleringen finner vi i de to neste utgavene, men i 4. utg. er «oftast» endret til «ofte» (Sandnes 1997 a s. 35).

I leksikondelen ser vi en noe sterkere endring. I 1976 skrev Sandnes her: «Førsteleddet er for det meste eit personnamn [---]. Ingen annan namneklasse har så høg prosent sms. med personnamn» (Sandnes 1976 b s. 294). I NSL (1997) er dette endret til:

Førsteleddet er svært ofte eit personnamn [...]. Ingen annan av dei store namneklassane har etter det tradisjonelle synet ein så høg prosent sms. med personnamn. [---] Men i svært mange namn på *-stad* let førsteleddet seg ikkje sikkert rekonstruere, og fleire nyare granskingar [...] tyder klart på at fleire namn enn t.d. Rygh rekna med, har *andre* førsteledd enn personnamn. (Sandnes 1997 c s. 421.)

Sandnes kan i 1997 også vise til flere nyere, norske artikler om emnet – av Gunnstein Akselberg (1984), Inge Særheim (1985) og Eli Ellingsve (1995, 1996). Også på det nevnte symposiet i 2004 ivret man for å redusere antall personnavnforledd. For en oppsummering av diskusjonen kan det vises til symposierapporten Busetnadsnamn på *-staðir* (2006), til Sandnes 2000 og generelt til Vikstrand 2013 (s. 57 f.).

Betydningen av etterleddet *staðir* har ikke vært mindre diskutert, og diskusjonen synes å fortsette. De tidlige navneforskerne regnet uten videre med en betydning ‘bosted’, men dette har av flere vært ansett som alt for generelt. Sahlgren tenkte seg ‘melkeplass’, men denne forklaringen er ikke en gang nevnt i SOL, som ellers nevner en rekke motstridende forklaringer. En av de mest avvikende er Lennart Elmeviks (1994) forslag om at det ikke er tale om maskulinet norrønt *staðr*, men et beslektet, nøytralt *stad*, som i flere germanske språk – også nordiske – har vært brukt om ‘kant’, ‘strand’ o.l. *Stad*-navnene skulle etter dette gjelde utflytter- eller utkantgårder. Forslaget synes ikke å ha vunnet alminnelig aksept (se nærmere Vikstrand i SOKa 7 s. 44), men det framsettes igjen – rett nok sammen med andre forklaringsforslag – i Elmevik 2010 a. I Danmark synes man å holde fast på den mer tradisjonelle forklaringen, ‘grunn for bebyggelse, bebyggelsessted’ (DSt s. 271), for Norges del går Sandnes (2000 s. 63) inn for den generelle forklaringen ‘sted’, og Per Vikstrand (2013 s. 55) mener, likeledes, at man kommer lengst om man tar utgangspunkt i betydningen «ställe (plats för något)». Det synes likevel å være enighet om at navneleddet etter hvert utviklet suffikskarakter og kunne brukes nærmest i betydningen ‘gård, bosted’.

land

Navneklassen *land* er ytterst sparsomt representert i Danmark (DSt s. 172 f.). I Sverige er det ifølge SOL (s. 185) om lag 300 forekomster. Typen nevnes ikke spesielt av Pamp (1988), mens Ståhl (1976 s. 81 f.) behandler den kort under overskriften «-landa». De fleste svenske navnene har nå denne formen og er altså å forstå som flertall. I eldre kilder er både entalls- og flertallsformer representert, og ifølge Ståhl (s. 82) har flertallsnavnene en sørlig og vestlig utbredelse. Entallsnavnene finnes først og fremst i Norrland.

I Norge er dette en av de større, eldre navneklassene, med om lag 2 000 forekomster. De finnes over hele landet unntatt i Finnmark, men flest er det i området fra Telemark t.o.m. Sogn og Fjordane, og kjerneområdet er Vest-Agder, Rogaland og Hordaland med til sammen 1 250 navn (Særheim 2001 s. 36). Det er om lag 20 usammensatte gårdsnavn, de aller fleste framstår nå som *Landa* eller *Lande*. Det har vært hevdet at disse usammensatte navnene gjelder gårder som har hatt en spesiell funksjon i tilknytning til gamle kongsgårder, som leir for hirdfolk (Steinnes 1949–51 s. 378 ff., 1955 s. 218–220; jf. NSL s. 282, BØ 7 s. 153 f.). Flere forskere har imidlertid stilt seg tvilende til Steinnes’ teori (Løken & Særheim 1990 s. 184 f., Særheim 2001 s. 54 f. med henvisninger).

I sin avhandling om *land*-navnene legger Særheim (2001) hovedvekt på navnene i 25 herreder i Rogaland og Vest-Agder – altså midt i kjerneområdet. Særheim har også skrevet artikkelen om *land* i NSL (Særheim 1997 s. 279–

282). Han antar at navnene oppstod i romersk jernalder (200–500 e. Kr.), og at navneklassen fremdeles var produktiv i tidlig vikingtid, i og med at den finnes på vesterhavsoyene. Betydningen av navneleddet har vært ‘jordstykke, grunn’, men det har også vært hevdet at det spesielt ble bruk om ‘mark som ligger ned mot vann’, kanskje også ‘åker, dyrket mark’ (Særheim 2001 s. 46 f.).

Blant forleddene kan nevnes beliggenhet og jordsmonn: *Håland, Øverland, Bratteland, Breiland, Langeland, Moland, Myrland, Røyseland*, agrare forledd: *Byggland, Høyland, England, Løland (Hlǫðuland), Rosseland (hross n. ‘hest’), Svinland, Sauland*, personnavn (men ingen kristne) og -nemne: *Grimslund, Øysteinsland, Treland (Prælalund)* og gudenavn: *Torsland, Ulland, Nerland, Osland, Frøyland*.

I en studie fra Rogaland presentert på et symposium i 2009, kan Særheim (2011) vise at etterleddet *land* i teignavn i stor grad kan knyttes til forlatte gårdstun, «øydetun» (jf. Løken & Særheim 1990). Forekomsten av *land*-gårder synes dermed å ha vært betraktelig større enn det man hittil har kjent til. Interessant nok er dette tanker som Magnus Olsen luftet allerede i 1926 (s. 126), slik Særheim innledningsvis gjør rede for.

býr

Også denne navneklassen har fått en del oppmerksomhet. Når den i Norge ofte glemmes som en «stor navnklasser», skyldes det vel helst at den ikke er med på Olsens kirkestedliste, men blant de i underkant av om lag 1 000 gårdene med sammensatte *-by-* eller *-bø-*navn er det 40 som har eller har hatt kirke, altså om lag 4 %. I disse tallene inngår imidlertid ikke mindre enn 8 *Kirkjubýr* og 4 *Húsabýr*, som kan antas å ha erstattet et annet, nå forsvunnet navn. I tillegg kommer kirker på 15 av de 100 gårdene med usammensatte navn, *By* eller *Bø*. Dette tyder på en relativt høy status og alder for denne navneklassen, men når det gjelder de usammensatte navnene, vil det også kunne hevdes at de har erstattet eldre navn på samme bebyggelse (Fridell 2010 a s. 89).

I Danmark har man regnet med et sted mellom 600 og 650 navn, om lag halvparten i Jylland (Knudsen 1939 s. 85, Pedersen 1960 s. 41), mens det i Sverige skal være hele 3 400 *by*-navn (Ståhl 1976 s. 71, Fridell 2010 a s. 89), og de utgjør dermed den største av de førkristne navnegrupperne. Om lag halvparten av disse navnene finnes i Uppland, Södermanland og Östergötland.

Navneleddet er utelukkende nordisk, men det fulgte med nordiske nybyggetil Storbritannia, Færøyene og Island, og skal være «tallrike» også på Åland og i Finland (Karsten 1939 s. 186).

Det har vært en del diskusjon om betydningen av navneleddet, der ikke minst svenske forskere har vært engasjert, spesielt Lars Hellberg (bl.a. i 1967). Det er enighet om at ordet er beslektet med verbet norrønt *búa*, men uenigheten

bunner i om det er i betydningen 'berede' eller betydningen 'bo', med andre ord om det opprinnelig er tale om et teignavnelement eller et ord for bosted. For en kort redegjørelse kan det vises til Ståhl (1976 s. 71; jf. Schmidt 2000 s. 50–55). Fridell (2010 a s. 89) avviser bestemt teignavn teorien.

Per Vikstrand (2013 s. 37) stiller seg derimot åpen for et agrart innhold i navneleddet, men han påpeker også muligheten av at man har «beredet» en plass både for beboelse og dyrking – noe som synes rimelig. Vikstrand avslutter med å påpeke at en viktig konsekvens av dette er at navneleddet *by* i et eldre sjikt skulle kunne ha «en territoriell syftning» og altså ikke bare vise til bostedet.

Et annet diskusjonstema har vært hvorvidt *by* i bostedsnavn skal forstås som 'enkeltgård' eller 'landsby'. Halds løsning på dette er at det avhenger av de enkelte egenes bosetningsforhold (1965 s. 103; jf. Pedersen 1974).

De svenske navnene fikk tidlig sin monografi, Elof Hellquists *De svenska ortnamnen på »-by»* (1918). Hellquist mente at navnene neppe er eldre enn fra 500–600-tallet, og at de fleste tilhører vikingtida, mens en del er fra kristen middelalder eller enda yngre. Magnus Olsen (1926 s. 111) hevdet de «stod over» både *land* og *staðir*, og selv om mange tilhører vikingtida, går de eldste noe lenger tilbake; det er navnene med forledd som viser til «stedets beliggenhet og beskaffenhet» (1939 s. 23). For Sveriges vedkommende mente Franzén (1939 s. 141; jf. 1937 s. 16–20) at distribusjonen tyder på at navnegruppa er yngre en *sta*-navnene, og spesielt framhevet han et yngre sjikt i vest med bestemt form og kristne personnavn. Fridell (2010 a s. 89) bemerker at aldersspørsmålet ennå ikke er avgjort; han slår fast at *by*-bebyggelsene sjelden er de eldste i ei bygd, men ofte de eldste sekundære bosetningene.

Flere navn viser til oppdeling av en eldre gård, og *Nordby*, *Sunnby*, *Øst- og Vestby* – foruten *Melleby* og *Melby* – forekommer en rekke steder. Hald anser de fleste slike navn som forholdsvis unge, «fra Slutningen af Middelalderen eller endnu senere» (1965 s. 103), mens Fridell (2010 a s. 89) mener slike navn «kan vara både gamla och relativt unga». I Norge synes gårder med slike navn å være noe eldre enn den gjennomsnittlige *by*-gården (Schmidt 2000 s. 549). Vikstrand (2013 s. 33 f.) er ikke fremmed for tanken om at enkelte *by*-navn kan stamme fra førromersk jernalder, altså fra kanskje så tidlig som de siste 500 år før vår tidsregning.

I Danmark regnet Steenstrup med at bare en svært liten del, 3–4 %, hadde personnavn som forledd (Hellquist 1918 s. 67 f.), ifølge Hald (1965 s. 108–110) er det tale om ca. 50 navn – ingen kristne, og de fleste finnes rundt Slesvig. Hellquist mente det skyldtes svensk erobring av dette området rundt år 900, men dette har vært sterkt imøtegått fra dansk hold. Birte Hjorth Pedersen (1960) kunne bl.a. påvise at det ikke finnes noen spesielt svenske personnavn i dette materialet. Hald ser for seg at typen personnavn + *by* oppstod i Danelagen, der slike navn er vanlige, og spredte seg til Hedeby og videre – med svens-

ke vikinger – langs handelsveiene gjennom Østersjøen. Han avslutter likevel med at problemet ennå ikke har funnet sin endelige løsning.

Personnavnforledd finnes i flere svenske og norske navn og framfor alt i skandinaviske områder i Storbritannia. Dette har vært kjent lenge, og de engelske *by*-navnene har i flere sammenhenger vært grundig behandlet av Gillian Fellows-Jensen (bl.a. i 1983 s. 45–60 og 1996 s. 383–393).

Hellquist nevner at mange svenske navn har personnavnforledd, men noe antall nevner han ikke. Fridell (2010 a s. 89) framholder at slike *by*-navn primært finnes i vest og slutter seg til et område i Norge med liknende navn. I Norge synes mellom 11,4 % og 13,6 % av *by*-navnene å ha et personnavn som forledd. Vanligst er dette i Østfold (Schmidt 2000 s. 492), og med svært få unntak er det tale om mannsnavn.

Både i Sverige og Norge er det enkelte kristne personnavn i denne navneklassen; Hellquist (1918 s. 60) nevner *Abram, Anders, Iljan, Jakob, Job* (< *Jakob*), *Jöns, Nils, Pär* og *Pål*. I Båhuslen, som Hellquist ikke har med i sin undersøkelse, er det et *Maggeby* av *Margareta*. I Østfold kan et *Muggeby* forklares av det samme kvinnenavnet, og der finner vi også *Klemetsby*.¹⁹ Ellers i Norge er det et *Isaksbø*, og flere kristne personnavn er det ikke i norske *by*-navn, men fra kristen middelalder er sikkert også *Henriksbø* i Sogn.

setr

Navneleddet *setr* finnes ikke i Danmark. Ifølge Folke Hedblom (1945 s. 193) skal man i vestre del av Värmland kunne skille mellom bostedsnavn med uttalen *-set* og seternavn (*fäbodnamn*) med uttalen *-sätra*, likesom man i Norge tradisjonelt har regnet med at gårdsnavnene går tilbake på norrønt *setr* n. og seternavnene på norrønt *sætr* n. (slik Oluf Rygh i NG Indl. s. 74). *Setr* synes å foreligge i ca. 900 norske gårdsnavn, men også i 1 700 seternavn; *sætr* skal finnes i ca. 14 000 seternavn, men også i 850 gårdsnavn. Forholdet er komplisert. I skriftlige kilder er det nærmest umulig å skille mellom gårdsnavnene på *-setr* og dem på *-sætr*, og ofte kan heller ikke uttalen være til hjelp.

Setr anses i Norge som en av de store navneklassene, og den har lang på vei komplementær distribusjon med *land*-klassen. Navnene er utbredt fra Sunnfjord til Nordland, men det finnes også en del *set*-navn på Østlandet, særlig øst for Mjøsa.

Appellativene norrønt *setr* og *sætr* er beslektet, av samme rot som verbet *sitte*, og må bety ‘sitting, det å sitte’ > ‘oppholdssted’. I Sverige har det etter Hedbloms avhandling vært enighet om at *säter* betyr «utmarksäng, skogsäng»

¹⁹ For *Klemetsby* har det imidlertid vært argumentert for at det er tale om en partiell navneending (Schmidt 2000 s. 269).

(SOL s. 308). NSL, 4. utgave av Norsk Stadnamleksikon, har et tillegg til artikkelen i tidligere utgaver med henvisning til et arbeid av Stefan Brink fra 1987. Brink argumenterer for at *set* også i gamle norske gårdsnavn går tilbake på «någon typ av ängsmark». Han kan her bl.a. vise til at allerede Magnus Olsen (1926 s. 140) hadde vært inne på liknende tanker («vekst fra marknavn til gårdsnavn»).

Nøyaktig hvordan betydningen ‘utmarkseng’ har oppstått, er noe uklart, men Brink gjør oppmerksom på at det ikke bare er personer som kan «sitte»; *säter* bør kunne forstås som ‘sted der noen eller noe sitter’. I SOL (s. 308) tenker man seg at ordet ble brukt om en «anordning för uppsättning och förvaring av hö, där höet ’sitter’, och senare också platsen för en sådan anordning» (jf. Brink 2010 b s. 92). Brink mener altså at samme betydning kan ha funnes i Norge og viser avslutningsvis til et prosjekt fra Trøndelag, der det ble påvist ekstensiv utnyttning på stedet i romersk jernalder, bl.a. med beite og høyberging, og fra 600-tallet fast bosetning (Brink 1987 s. 83; jf. 1984 s. 48 med henvisninger).

Dateringen av navnegruppa – som gårdsnavn – er forholdsvis grei. Navneklassen er klart yngre enn dem som er gjennomgått ovenfor. Dette indikeres også ved den lave andelen kirkesteder; bare fem gamle kirkesteder i Norge har navn på *-set*. Langt de fleste *set*-gårdene tilhører vikingtida, og i mangt kan navnene minne om *land*-klassen. Det finnes en del sammensetninger med hedenske gudenavn og andre sakrale forledd. Også ellers finner man mange av de samme forleddene som i navnene på *-land*, som forteller at dette har vært navn på teiger eller jordstykker under eldre gårder – og slik sett støtter de opp under Brinks teori. Men i motsetning til *land*-navnene kan *set* oppvise noen få sammensetninger med kristne personnavn: *Kariset*, *Pålset*. Likevel må man regne med at den produktive perioden stort sett var over da kristendommen ble innført.

þorp

Navneklassen er fellesnordisk, selv om den er forholdsvis sparsomt representert i Norge. *Torp*-navnene har vært grundig debattert så vel i den eldre faglitteraturen som i nyere sammenheng, bl.a. med et nettverk, Torp-forum, i noen år fra 2002, med et symposium i 2002 og enda ett i 2007. Begge resulterte i fylldige, trykte rapporter, hhv. Nordiske *torp*-navne 2003 og Torp som ortnamn och bebyggelse 2009.

Klassen er uten sammenlikning den mest frekvente, først og fremst i Sverige med anslagsvis 26 000 forekomster, hvorav rett nok mer enn 18 000 gjelder yngre, såkalte «dagsverkstorp» (Nyström 2009 s. 107). Hald (1965 s. 127) regner med 1 600–1 700 *torp*-navn i det nåværende Danmark, mens han i 1974 anslår mellom 2 200 og 2 300 (Hald 1974 sp. 496). I tillegg kommer Sønderjylland, og om man legger til de skånske landskapene, kommer man opp i minst

4 000 danske *torp*-navn; jf. Gøgsig Jakobsen (2009 s. 168). Kjerneområdet er Danmark og Sør-Sverige, med utløpere nordover i Sverige og inn i Norge, da først og fremst Østfold. Navneleddet finnes også i England, men det kan der være vanskelig å skille mellom de skandinavisk-influerte navnene og eldre navn dannet til det likelydende vestgermanske navneleddet med presumptivt samme betydning. Når det gjelder utbredelsen i England, er det verdt å legge merke til at navnetypen er ytterst sparsomt belagt i nordvest og i stor grad konsentrert til Danelagen i snevrere forstand.

Betydningen har vært omdiskutert. Manne Eriksson (1974 sp. 492) foreslår at betydningen har utviklet seg fra 'stengsel' via 'innhegning' og 'beitemark' til 'nyrydning (*nybygge*) på beitemark' og videre til 'gård' og 'landsby'. Dette gjentas av Pamp (1988 s. 43 f.), mens Ståhl (1976 s. 83) stiller seg mer avventende og nevner både en bebyggelsesbetegnende og en naturbetegnende betydning som muligheter. Michael Lerche Nielsen (2007) tar i en artikkel om de særegne bornholmske *torp*-navnene klart til orde for at ordet må forstås som 'bygning/bosted'. En sammenfatning av diskusjonen gir Hans Jonsson (2009), og, i alle fall i den perioden vi her snakker om, har ordet et klart bostedsindikerende innhold. Fra dette mer generelle innholdet i germansk, har betydningen 'enkeltgård' ifølge Jonsson spredt seg til Nordvest-Tyskland og videre til England og Skandinavia:

På bølge områdene med en utveckling från 'självägargård (även storgods)' > 'av huvudgård beroende (mindre) gård', varav (särskilt i svenskan) med mer eller mindre förringande eller nedsättande innebörd, 'dagsverkstorp; torparstuga'. (Jonsson 2009 s. 19.)

Staffan Fridell (2010 d s. 90) mener den sannsynligste eldste betydningen av ordet er 'bygning' eller 'hus'.

Lars Hellberg (1954) regnet med to alderssjikt med ulik betydning, idet *torp* i de eldre navnene skulle ha en «naturbetecknande innebörd». Disse eldste navnene – i innlandets dalfører, muligens også enkelte steder i Østfold – skulle være langt eldre enn vikingtida, mens det store flertallet *torp*-navn tilhører middelalderen. Lerche Nielsen (2007 s. 159) ser ingen grunn til å operere med to kronologiske lag og med ulik betydning av navneleddet. Heller ikke Hans Jonsson eller Fridell aksepterer Hellbergs teorier, men ingen av dem synes å utelukke at enkelte navn kan gå langt tilbake. I en undersøkelse fra 2002 viser Ole-Jørgen Johannessen (2003 s. 121 ff.) at mange norske *torp*- og *Torp*-navn tilhører sentrale og relativt sett gamle gårder med høy landskyld og dermed forholdsvis høy alder.²⁰ I det store flertallet av *torp*-navn må navneleddet likevel

²⁰ En indikasjon på høy alder er også den høye «relative landskylda», særlig for de usammensatte *Torp*; se fig. 3. For andre undersøkelser av norske *torp*-navn, se Sandnes 1977, Akselberg 2003 og Schmidt 2009.

forstås i betydningen ‘utflyttergård’, slik ordet er belagt i eldre, østnordisk lov-språk.

ruð

Den siste navneklassen som her skal kommenteres, og da ganske kort, er den som i Norge framstår som *rud* og *rød*, i Danmark som *rød* og i Sverige som *ryd*, *red*, *rud* og *röd*. Bengt Pamp (1988 s. 46) omtaler klassen som *ryd* og forklarer at de andre etterleddene er «identiska eller närbesläktade». Gösta Franzén (1939 s. 150 f.) omtaler de ulike variantene som «biformer» og viser at det er tale om to nær beslektete appellativ. Gammelsvensk *rydh* har gitt *ryd*, *röd* og *red* – med en alt overveiende sørlig og østlig utbredelse, mens *rudh* har gitt *röd* i vest – stort sett i Båhuslen – og *rud* i nordvest – særlig Dalsland og Värmland. De to sistnevnte områdene henger sammen med det østnorske *rud-/röd*-området, der de aller fleste navnene går tilbake på norrønt *ruð* n. ‘rydning’. Navnene tilsvarende det danske, framfor alt sjællandske *rød*, av gammeldansk *ruth* (Hald 1965 s. 162). Enkelte norske navn skjuler norrønt *rjóðr* n., som tilsvarende det svenske *rydh*. I Norge finnes *rjóðr* bare i en håndfull navn, sikrest i Østfold som *Rør* et par steder, men det ligger også til grunn for noen som nå framstår som *Rød* eller *rød*, uttalt [(-)rø:], og oftest er umulig å skille fra *ruð*-navn (Oluf Rygh i NG Indl. s. 71, Ejder 1979 s. 320 f.). Noen flere, sikre *rjóðr*-navn er det i Båhuslen (*Röra*), mens flere der må gå tilbake på en sideform **rjúðr* (*Ryr*). For en grundig gjennomgåelse av forholdet mellom *ryd* og *rud* kan det vises til Ejder 1979, særlig s. 309–325.

Ordene er i slekt med verbet *rydde*, norrønt *ryðja*, og navnene forteller om nyrydding i skogsområder. Staffan Fridell (1992 s. 223) argumenterer for at *ryd*-navnene i Småland i stor grad er opphavlige teignavn (*ägonamn*), og det samme antar Ejder (1979 s. 369) for de skånske. En undersøkelse av *rød*-navn i et avgrenset område på Sjælland tyder på den annen side på at dette ikke er tilfellet i Danmark (Kousgård Sørensen 1984 s. 219 f.). Fridell presiserer (1992 s. 226 f.) at man i forståelsen av *ryd*-navnene må skille mellom eldre og yngre bygder. I de eldre har navneleddet først vært brukt i navn på teiger, som så etter hvert dannet grunnlag for bosetninger. I bygder som først ble bosatt i middelalderen, må mange *ryd*-navn alt fra begynnelsen av ha vært knyttet til bostedet – med tilhørende, nyryddet jord. For Norges vedkommende konkluderer Margit Harsson (2002 s. 150) med at *rud*-navnene er primære bostedsnavn.

De norske *rud*-navnene anses vanligvis som forholdsvis unge, Olsen (1926 s. 94) har antydning kristen middelalder, slik også i NSL (s. 371), der Jørn Sandnes påpeker at de fåtallige *rjóðr*-navnene kan være noe eldre. Franzén (1939 s. 151) framholder at de eldste svenske navnene (*ryd*) er fra slutten av vikingtida, men med «blomstring» i middelalderen. Staffan Fridell (2010 c s. 91) skiller

mellom en eldre gruppe (*ryd, red, rōd*) fra vikingtid og tidlig middelalder og en noe yngre (*rud*) fra tidlig middelalder og framover. Hald (1965 s. 167) mener de danske navnene i alle fall var oppstått på 1000-tallet, men neppe var mye eldre; han framholder ellers at de danske *rōd* synes å være eldre enn *torp*.

I Danmark finner man den tetteste konsentrasjonen av *rōd*-navn på Nord-Sjælland, ifølge Knudsen (1939 s. 104) med om lag 50 forekomster, mens det skal være ca. 100 i landet for øvrig. Dam & Gøgsig Jakobsen (2007 s. 39) nevner at matrikkelen fra 1688 har 100 navn i alt. Langt vanligere er navnene i Sverige, med til sammen 2 800 forekomster fra Sørsverige og opp til Midtsverige (Mellansverige). De enkelte typene, *ryd/red/rōd/rud*, har, som nevnt, dels sine separate utbredelsesområder. De vel 3 000 førreformatoriske norske navnene finnes nesten utelukkende på Østlandet, der formen *rōd* kjenetegner mesteparten av Østfold og Vestfold/Telemark, mens *rud* finnes lenger nord, f.eks. i Oslo-området.²¹ Det kan sammeliknes med at Båhuslen stort sett har *rōd*, mens Dalsland og Värmland har *rud*.

Dateringen av navneklassen bygger for Norges vedkommende bl.a. på Ryghs/Olsens kirkestedliste, der *ruð* utmerker seg som den yngste; ingen middelalderkirker kan knyttes til gårder med navn på *-ruð*. Videre synes navnetypen ikke å være tatt med til vikingtidskoloniene, og vi finner i Norge ingen hedske gudenavn som forledd.²² Derimot er det et stort antall *rōd*-navn med forledd som er kristne personnavn og lånord som kom inn i forbindelse med kristendommen. I tillegg har det vært trukket fram at forleddene kan være nedsettende tilnavn, og i mange tilfeller et kvinnenavn, noe som ifølge Magnus Olsen bidrar til å gi navneklassen lav status og dermed lav alder. Han omtaler «den store mengde av ‘kjerring’-navn» i sammensetningene, og da ikke bare «selve *Kerlingarruð* som synes å forekomme et halvt snes ganger» (1926 s. 102; Margit Harsson 2010 har funnet fire), men også om lag 100 sammensetninger med kvinnenavn. Også landskyldmetoden plasserer *rud*-navnene som den yngste av de store navneklassene (se fig. 3), og det samme viser den høye andelen ødegårder. «Ødegårdsprosenten» viser hvor stor del av gårdene innen en navneklasse som ble liggende øde etter Svartedauden (Sandnes 1990 s. 15).

En norsk navneleddskronologi

Avslutningsvis skal jeg vende tilbake til den etablerte kronologien slik den er satt opp på grunnlag av Magnus Olsens kirkestedliste – og støttet av bl.a. Steen-

²¹ Se den fylkesvise fordelingen og et utbredelseskart i Harssons nær fullstendige oversikt (2010 s. 862 ff.).

²² Sverige kan oppvise noen sakrale *ryd*-navn, Fridell 1992 s. 219 ff.

Navnetype	Antall gårder	Gjennomsnittlig relativ landskyld
<i>Land</i>	5	1,54
<i>By/Bø</i>	121	1,43
<i>vin</i> (Olsens nr. 1)	223	1,24
<i>heim</i> (Olsens nr. 2)	197	1,20
<i>Torp</i>	16	1,12
<i>stad</i> (Olsens nr. 3)	497	1,11
naturnavn – usms	1 415	1,05
<i>by/bø</i>	738	1,02
<i>land</i> (Olsens nr. 4)	312	1,00
naturnavn – sms	1 448	0,97
øvrige kulturnavn – usms	246	0,96
<i>set</i> (Olsens nr. 5)	139	0,94
<i>tveit</i>	72	0,94
<i>torp</i>	16	0,94
<i>Tveit</i>	30	0,91
øvrige kulturnavn – sms	393	0,82
<i>Rud/Rød</i>	56	0,72
<i>rud/rød</i> (Olsens nr. 6)	325	0,67
Sum undersøkte gårder	6 275	1,00

Fig. 3. En norsk navnekronologi bygd på «relativ landskyld» for gårder med noen sentrale navnetyper, inndelt i sammensatte (sms) og usammensatte (usms) navn. Tallene for de usammensatte *Land*, *Torp*, *Tveit* og *Rud/Rød* og de sammensatte *tveit* og *torp* er for lave til å kunne tillegges særlig vekt. For Magnus Olsens kronologi, se fig. 1 ovenfor. Begrepet «relativ landskyld» er forklart i Schmidt 2000 s. 104 ff.

strups og andres kamerale metode. Denne kronologien er blitt supplert med mange spesialundersøkelser, men i det store og det hele er den blitt bekreftet, også ved min egen undersøkelse (Schmidt 2000) med utgangspunkt i Jørn Sandnes' landskyldmetode. Hovedtrekkene for de norske navnene er som vist i fig. 3, og særlig kan det bemerkes at rekkefølgen *vin*, *heim*, *stad*, *land*, *set*, *rud* er den samme som Magnus Olsen kom fram til i 1926.

Litteratur

- Akselberg, Gunnstein, 1984: Vikingtidsindividualisme eller naturnemnerelasjonar? Om utmerkingslekkane i staðir-namn på Voss og i grannebygdene i indre Hordaland sett på bakgrunn av eldre og nyare nordisk gransking. I: NN 1. S. 51–82.
- 2003: *Torp*-namna i Østfold fylke. Ei tilnærming med vekt på geografisk distribusjon, jordtype og landskapstype. I: Nordiske *torp*-navne (se dette). S. 11–46.
- Andersson, Thorsten, 2003: Orts- und Hofnamen 2. Skandinavien. I: RGA 22. S. 281–295.
- 2006: De germanska *-ingi*-namnen. I: NoB 94. S. 5–13.

- 2010: Ortnamn på -inge. I: Språken i Sverige (se dette). S. 83.
- Brink, Stefan, 1984: Absolut datering av bebyggelsenamn. I: Bebyggelsers og bebyggelsesnavnes alder. NORNAs niende symposium i København 25–27 oktober 1982. Red. af Vibeke Dalberg, Gillian Fellows-Jensen, Bent Jørgensen & John Kousgård Sørensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 26.) S. 18–66.
- 1987: Till frågan om ortnamnselementet *-setr*, dess ursprung och betydelse. I: NN 4. S. 79–84.
- 1991 a: -hem. I: NONELex. Lexikon över nordiska ortnamnselement (<http://www.norna.org/?q=nonelex>)
- 1991 b: Iakttagelser rörande namnen på *-hem* i Sverige. I: Heidersskrift til Nils Hallan på 65-årsdagen 13. desember 1991. Red. av Gulbrand Alhaug, Kristoffer Kruken & Helge Salvesen. Oslo. S. 66–80.
- 2002: Sociolinguistic perspectives and language contact in Proto-Nordic. I: The Nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages 1. Ed.: Oskar Bandle & al. Berlin. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22:1.) S. 685–690.
- 2010 a: Ortnamn på -hem. I: Språken i Sverige (se dette). S. 87.
- 2010 b: Ortnamn på -säter. I: Språken i Sverige (se dette). S. 92.
- Brylla, Eva, 1972: Anm. av Søndergaard 1972 (se dette). I: NoB 60. S. 180–184.
- Busetnadsnamn på *-staðir*. Rapport fra NORNAs 33. symposium på Utstein kloster 7.–9. mai 2004. Red.: Inge Særheim, Per Henning Uppstad & Åse Kari Hansen Wagner. 2006. Uppsala. (NORNA-rapporter 81.)
- Christensen, Vibeke & Kousgård Sørensen, John, 1972: Stednavneforskning 1. Afgrænsning. Terminologi. Metode. Datering. København.
- Dam, Peder & Gøgsig Jakobsen, Johnny Grandjean, 2007: Danske middelalderlige rydningsbebyggelser. I: Nordiske navnes centralitet og regionalitet. Rapport fra NORNAs 35. symposium på Bornholm 4.–7. maj 2006. Red. af Birgit Eggert, Bente Holmberg & Bent Jørgensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 82.) S. 35–59.
- En diskussion om sta-namnen. Förhandlingar vid symposium i Lund 1963. Red.: Gösta Holm. 1967. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A. 18.)
- Ejder, Bertil, 1979: Ryd och rud. Lund. (Skrifter utg. genom Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 2.)
- Ellingsve, Eli, 1995: Søkelys på Oluf Rygh. I: NN 12. S. 31–50.
- 1996: Forsterket søkelys på Oluf Rygh. I: NN 13. S. 71–74.
- Elmevik, Lennart, 1994: Ortnamnselementet fornnordiskt *-staðir* – innebörd och ursprung. I: Vikingetidens sted- og personnavne. Rapport fra NORNAs 22. symposium i København 14. – 16. januar 1993. Red. af Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg. Uppsala. (NORNA-rapporter 54.) S. 113–125.
- 2002: Om ortnamnselementet *-lösa* än en gång. I: NoB 90. S. 37–43.
- 2010 a: Ortnamn på -sta(d). I: Språken i Sverige (se dette). S. 82.
- 2010 b: Ortnamn på -vin. I: Språken i Sverige (se dette). S. 86.
- Eriksson, Manne, 1974: -torp. I: KL 18. Sp. 492–495.
- Fellows-Jensen, Gillian, 1983: Anthroponymical specifics in place names in *-by* in the British Isles. I: SAS 1. S. 45–60.
- 1996: Mønstre i stednavne på *-by* i England. I: Den ellefte nordiske navneforskerkongressen, Sundvollen 19.–23. juni 1994. Red. av Kristoffer Kruken. Uppsala (NORNA-rapporter 60.) S. 383–393.
- Franzén, Gösta, 1937: Vikbolandets by- och gårdnamn 1. Uppsala. (Nomina Germanica 1.)

- 1939: Sverige. I: NK 5. S. 124–171.
- Fridell, Staffan, 1992: Ortnamn på *-ryd* i Småland. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 60. Studier till en svensk ortnamnsatlas 15.)
- 2008: *-löv*-namnens nordgräns. I: NoB 96. S. 83–87.
- 2010 a: Ortnamn på *-by*. I: Språken i Sverige (se dette). S. 89.
- 2010 b: Ortnamn på *-löv*. I: Språken i Sverige (se dette). S. 84.
- 2010 c: Ortnamn på *-ryd*, *-red*, *-röd*, *-rud* och *-råd*. I: Språken i Sverige (se dette). S. 91.
- 2010 d: Ortnamn på *-torp*. I: Språken i Sverige (se dette). S. 90.
- Guðrún Kvaran, Sigurður Jónsson & Svavar Sigmundsson, 1986: Personnamn i isländska gårdnamn. I: Personnamn i stadnamn. Artikkelsamling frå NORNA:s tolvte symposium i Trondheim 14.–16. mai 1984. Red. av Jørn Sandnes & Ola Stemshaug. Uppsala. (NORNA-rapporter 33.) S. 81–90.
- Gøgsig Jakobsen, Johnny Grandjean, 2009: »Den gennemsnitlige *torp*». Eksempler på statistiske og spatiale analysemetoder til regionale studier af *torp*-bebyggelser. I: *Torp som ortnamn och bebyggelse* (se dette). S. 167–185.
- Hald, Kristian, 1942: De danske Stednavne paa *-um*. København. (Universitets-Jubilæets danske Samfund 333.)
- 1950: Vore Stednavne. København.
- 1965: Vore Stednavne. 2. reviderede og forøgede Udg. København.
- 1974: *-torp* (Danmark). I: KL 18. Sp. 496–499.
- Hansen, Andreas Martin, 1904: Landnám i Norge. En udsigt over bosætningens historie. Kristiania.
- Harsson, Margit, 2002: Gardsnamn som kjelde i bygdehistoria. I: Å kallast med sitt rette namn. Person- og stadnamn i lokalhistoria. Red. av Knut Sprauten. Oslo. S. 138–171.
- 2010: Leksikon over norske *rud*-namn frå mellomalderen. Oslo.
- Hedblom, Folke, 1945: De svenska ortnamnen på säter. En namngeografisk undersökning. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 13. Studier till en svensk ortnamnsatlas 2.)
- Hellberg, Lars, 1954: Studier i de nordiska *torp*-namnens kronologi. I: NoB 42. S. 106–186.
- 1967: Kumlabygdens ortnamn och äldre bebyggelse. Kumla. (Kumlabygden. Forn-tid – nutid – framtid 3.)
- Hellquist, Elof, 1904: Om de svenska ortnamnen på *-inge*, *-unge* ock *-unga*. Göteborg. (Göteborgs högskolas årsskrift 1905:1.)
- 1918: De svenska ortnamnen på *»-by»*. En öfversikt. Göteborg. (Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-samhälles handlingar. Fjärde följden. 20:2.)
- Hovda, Per, 1961 a: *-heim*. I: KL 6. Sp. 294–298.
- 1961 b: Norske fiskemed. Landsoversyn og to gamle médbøker. Oslo–Bergen. (Skrifter frå Norsk stadnamnarkiv 2.)
- 1971: *-stad* (Noreg). I: KL 16. Sp. 574–578.
- Jansson, Valter, 1951: Nordiska vin-namn. En ortnamnstyp och dess historia. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 24. Studier till en svensk ortnamnsatlas 8.)
- Johannessen, Ole-Jørgen, 2003: *Torp* og *-torp* i norske gårdsnavn vest for Oslofjorden. I: Nordiske *torp*-navne (se dette). S. 121–154.
- Jonsson, Hans, 2009: Etymologin av ordet *torp*. Ett ställningstagande. I: *Torp som ortnamn och bebyggelse* (se dette). S. 9–22.

- Jørgensen, Bent, 2004: Old *-inge*-names in Denmark. Place-names, tribal designations or both? I: Suffixbildungen in alten Ortsnamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 14.–16. Mai 2004. Red.: Thorsten Andersson & Eva Nyman. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 88.) S. 95–108.
- Karlsson, Karl Henrik, 1897: Några bidrag till Sveriges uppodlingshistoria hemtade från ortnamnsforskningens område. I: Svenska fornminnesföreningens tidskrift 10:1. S. 38–54.
- Karsten, T. E., 1939: »Fennoscandia» och de svenska ortnamnen i Finland. I: NK 5. S. 172–188.
- Kousgård Sørensen, John, 1958: Danske bebyggelsesnavne på -sted. København. (Navnestudier udg. af Stednavneudvalget 1.)
— 1967: Innlegg. I: En diskussion om sta-namnen (se dette). S. 63.
— 1984: Navn og bebyggelse. Om -rød i Nordsjælland. I: Bebyggelsers og bebyggelsesnavnes alder. NORNAs niende symposium i København 25–27 oktober 1982. Red. af Vibeke Dalberg, Gillian Fellows-Jensen, Bent Jørgensen & John Kousgård Sørensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 26.) S. 215–228.
- Knudsen, Gunnar, 1939: De danske Stednavne. I: NK 5. S. 76–123.
- Kristensen, Marius, 1905: Nordisk stednavnegranskning. Et historisk overblik. I: Danske Studier. S. 177–193.
- Lampa, Sven Magnus, 1908: Bjärke härad, ett bidrag till Västergötlands bebyggelsehistoria. I: SvLm. S. 11–42.
- Lerche Nielsen, Michael, 2007: Bornholmske *torp*-navne. Centralstatus eller periferi? I: Nordiske navnes centralitet og regionalitet. Rapport fra NORNAs 35. symposium på Bornholm 4.–7. maj 2006. Red.: Birgit Eggert, Bente Holmberg & Bent Jørgensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 82.) S. 145–170.
- Linde, Gunnar, 1946: Namnen på -sta og -inge. En jämförelse mellan två vanliga uppländska ortnamnstyper. I: NoB 33. S. 99–127.
— 1951: Studier över de svenska sta-namnen. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 26. Studier till en svensk ortnamnsatlas 9.)
- Lindroth, Hjalmar, 1915: Studier över ortnamnen på *-lösa*. I: Fornvännen 10. S. 1–52.
— 1923: Våra ortnamn och vad de lära oss. Stockholm.
- Lundahl, Ivar 1927: Falbygdens by- och gårdnamn. Göteborg. (Göteborgs högskolas årsskrift 33.)
- Lunden, Kåre, 1970: Norske gardsnamn samansette med personnamn. Ein statistisk studie. I: MM. S. 136–169.
- Løken, Trond & Særheim, Inge, 1990: Førhistorisk landsby på Forsandmoen – med samanhengande busetnad frå yngre bronsealder til folkevandringstid – kastar nytt lys over eldre norsk busetjingshistorie. I: Namn og eldre busetnad. Rapport frå NORNAs femtande symposium på Hamar 9.–11. juni 1988. Red. av Tom Schmidt. Uppsala (NORNA-rapporter 43.) S. 175–195.
- Marwick, Hugh, 1952: Orkney farm-names. Kirkwall.
- Moeer, Ivar, 1930: Anm. av DS 2. I: NoB 18. S. 152–155.
- Munch, P. A., 1849: Historisk-geographisk Beskrivelse over Kongeriget Norge (Noregsveldi) i Middelalderen. Moss.
- Nordiske *torp*-navne. Rapport fra NORNAs 31. symposium i Jaruplund 25.–28. april 2002. Red.: Peder Gammeltoft & Bent Jørgensen. 2003. Uppsala. (NORNA-rapporter 76.)
- Noreen, Adolf, 1913: Ur våra ortnamns historia. I: Spridda studier. Populära uppsatser. 3. Stockholm. S. 58–70.

- Nygård, Sigurd, 1897: Danske personnavne og stednavne. En sproglig-historisk undersøgelse. I: [Dansk] Historisk tidsskrift 7. S. 82–109.
- Nyström, Staffan, 2009: *Torp*-namn i Sverige. Några tankar om kronologi och distribution. I: *Torp som ortnamn och bebyggelse* (se dette). S. 107–123.
- Ólafur Lárusson, 1939: Island. I: NK 5. S. 60–75.
- Olsen, Magnus, 1920: Om optegnelse av stedsnavne og andre sprog minder. I: MM. S. 1–33.
- 1926: *Ættegård og helligdom*. Norske stedsnavn sosialt og religionshistorisk belyst. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie A. Forelesninger. 9a.)
- 1939: Norge. I: NK 5. S. 5–52.
- Pamp, Bengt, 1988: *Ortnamnen i Sverige*. 5 uppl. Lund.
- Pedersen, Birte Hjorth, 1960: *Bebyggelsesnavne på -by sammensat med personnavn*. I: *Ti Afhandlinger*. København. (Navnestudier udg. af Stednavneudvalget 2.) S. 10–46.
- 1974: *Stednavneendelsen -by i enkeltgårdsområder*. I: *Festskrift til Kristian Hald*. København. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 13.) S. 129–144.
- Petersen, N. M., 1833: *Bemærkninger om danske og norske Stedsnavnes Oprindelse og Forklaring*. I: *Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed* 2. S. 35–111.
- Peterson, Lena, 1986: *Personnamnstypologi och ortnamnsdatering*. I: *Personnamn i stadnamn*. Artikkelsamling frå NORNA's tolvte symposium i Trondheim 14.–16. mai 1984. Red. av Jørn Sandnes & Ola Stemshaug. Uppsala. (NORNA-rapporter 33.) S. 37–48.
- 2010: *Reconstructing lost words from old personal names – and the meaning of the place-name element -lev*. I: *Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen*. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 7.–9. April 2010. Hrsg. von Lennart Elmevik & Svante Strandberg. Uppsala (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 112.) S. 185–193.
- Pontoppidan, Erik, 1668: *Grammatica Danica*. Hauniae.
- Rygh, Karl, 1871: *Bemærkninger om Stedsnavnene i den søndre Del af Helgeland*. I: [Norsk] Historisk tidsskrift 1. S. 53–135.
- 1905: *Om gaardnavne i Nordland*. Trondhjem. (Det kongelige norske Videnskabers Selskab. Skrifter 1905:4.)
- Rygh, Oluf, 1882: *Oplysninger til trondhjemske Gaardnavne (Inderøen, Ytterøen, Risøen)*. I: *Det kongelige norske Videnskabers Selskab. Skrifter 1882*. S. 1–61.
- 1901: *Gamle Personnavne i norske Stedsnavne*. Kristiania.
- Sahlgren, Jöran, 1919: *Svenska ortnamn och svensk bebyggelsehistoria*. I: NoB 7. S. 81–108.
- 1922: *Nordiska ortnamn i språklig och saklig belysning*. I: NoB 10. S. 132–152.
- 1927: *Nordiska ortnamn i språklig och saklig belysning 9. Sta-namnen i Närke*. I: NoB 15. S. 1–87.
- 1938: *Jum och Junkil. En studie över ortnamnen på -hem*. I: SaoS. S. 64–83.
- Sandnes, Jørn, 1956: *Gårdsnavn på -staðir og -setr*. Litt om navneklassenes absolutte og relative kronologi, spesielt i Trøndelag. I: MM. S. 84–88.
- 1976 a: *Gards- og andre bustadnamn*. I: *Norsk stadnamnleksikon*. 1. utg. Red. av Jørn Sandnes & Ola Stemshaug. Oslo. S. 28–33.
- 1976 b: *stad*. I: *Norsk stadnamnleksikon*. 1. utg. Red. av Jørn Sandnes & Ola Stemshaug. Oslo. S. 294 f.
- 1977: *Navn og bygd i et sørøstnorsk grenselandskap. En studie over torp-gårder og ødelegging i Østfold*. I: NoB 65. S. 57–70.

- 1990: Gårdsnavn og bosetning på Nes, Hedmark, noen hovedlinjer. I: Namn og eldre busetnad. Rapport frå NORNA's femtande symposium på Hamar 9.–11. juni 1988. Red. av Tom Schmidt. Uppsala. (NORNA-rapporter 43.) S. 9–16.
- 1997 a: Gards- og andre bustadnamn. I: NSL. S. 32–37.
- 1997 b: heim. I: NSL. S. 203 f.
- 1997 c: stad. I: NSL. S. 421 f.
- 2000: *Stadir*-forskning og *stadir*-navn i Norge. I: NoB 88. S. 53–67.
- Schmidt, Tom, 2000: Norske gårdsnavn på *-by* og *-bø* med personnavnforledd. Oslo. (Acta Humaniora 87.)
- 2009: Navneleddet *torp* i Østfold. I: Torp som ortnamn och bebyggelse (se dette). S. 87–105.
- 2011: Navnegranskingens plass i Maal og Minne – og fagets stilling i dag. I: Nordiskfaget – tradisjon og fornying. Maal og Minne 100 år. Red.: Jon Gunnar Jørgensen & Lars S. Vikør. Oslo. S. 112–126.
- under utg.: P. A. Munch (1810–1863) om norske stedsnavn. I: NN 32.
- Språken i Sverige. Red.: Østen Dahl & Lars-Erik Edlund. 2010. Stockholm. (Sveriges nationalatlas.)
- Steenstrup, Johannes, 1894–95: Nogle Bidrag til vore Landsbyers og Bebyggelsens Historie. I: [Dansk] Historisk Tidsskrift 6. S. 313–366.
- 1895–97: Nogle Undersøgelser om Guders Navne i de nordiske Stedsnavne. I: [Dansk] Historisk Tidsskrift 6. S. 353–388.
- 1908: De danske Stednavne. Deres Tolkning og hvad de oplyser om vort Lands Bebyggelse og Folkets Kultur gennem Tiderne. København.
- Steinnes, Asgaut, 1949–51: Alvheim. I: [Norsk] Historisk tidsskrift 35. S. 353–404.
- 1955: Husebyar. Oslo.
- Stemshaug, Ola, 1973: Namn i Noreg. Ei innføring i norsk stadnamngransking. Oslo.
- Stobæus, Andreas, 1706: De Scania antiqua. Londini Gothorum.
- Ståhl, Harry, 1952: Anm. av Jansson 1951 (se dette). I: ANF 67. S. 227–232.
- 1976: Ortnamn och ortnamnsforskning. 2 uppl. Uppsala.
- Ståhle, Carl Ivar, 1946: Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 16. Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.)
- Særheim, Inge, 1985: Oppsta, Ævest, Nylst. Litt om stad-namn på Jæren. I: Ætt og heim. S. 12–58.
- 1997: land. I: NSL. S. 279–282.
- 2001: Namn og gard. Studium av busetnadsnamn på *-land*. Stavanger. (Tidvise skrifter 38.)
- 2011: Ein gard på kvar hol. Om namnemiljø og sentralitet i eit sørvestnorsk jordbrukssamfund i jernalderen. I: Navnemiljøer og samfund i jernalder og vikingetid. Rapport fra NORNA's 38. symposium i Ryslinge 12.–15. maj 2009. Red. af Lisbeth Eilersgaard Christensen & Bent Jørgensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 86.) S. 301–314.
- Søndergaard, Bent, 1972: Indledende studier over den nordiske stednavnetype lev (löv). København. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 10.)
- Torp som ortnamn och bebyggelse. Konferensrapport. Tvärvetenskaplig torp-konferens, Malmö, 25–27 april 2007. Red.: Peder Dam & al. 2009. Lund. (Skrifter utg. av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 11.)
- Þórhallur Vilmundarson, 1971: -stad (Island). I: KL 16. Sp. 578–584.

- 2006: Flere fangststednavne: *Ljótstaðir* og *Húnsstaðir*. I: Busetnadsnamn på *-staðir* (se dette). S. 213–230.
- Vikstrand, Per, 2013: Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälardalsregionen. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen, Namnarkivet i Uppsala. Serie B. 13.)
- Zilliacus, Kurt, 1973: Olika slags namnleder och typer av namn i fråga om bildningssätt. I: NoB 61. S. 31–40.

Summary

The major place-name groups

A review of the research

By Tom Schmidt

This article is a historical review of research into some of the most important groups of Scandinavian settlement names, defined in terms of their generics – what Norwegian onomasticians often refer to as the major name classes. After briefly explaining the terms used, the author gives an account of the earliest research, based mainly on Kristian Hald's book *Vore Stednavne* (Our place-names, 1965) and Jöran Sahlgren's article 'Svenska ortnamn och svensk bebyggelsehistoria' (Swedish place-names and Swedish settlement history, 1919). The next section discusses some key surveys in the field, and concludes with a table summarising Gösta Franzén's article in *Nordisk kultur* (1939). This is followed by an examination of a number of selected place-name groups, looking at their etymology, age and geographical distribution. Finally, a chronological list is given of some key Norwegian place-name groups.

Isl. *fjall* och *fell* i ortnamnsbelysning

Av Thorsten Andersson

Namn och bygd 103 (2015), 93–98.

Thorsten Andersson, Scandinavian Onomastics, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: Icelandic *fjall* and *fell* in the light of place-names.

Abstract

Alongside Icel. *fjall* neut. ‘mountain’, there is a variant *fell* neut., a nominative newly formed from the Old West Scandinavian dative *felli*. Semantically, there is a difference between *fjall* and *fell*. *Fell* normally refers to lower, isolated mountains with a rounded profile. This special meaning can be explained with reference to farm names in *-fell*.

Keywords: Icel. *fjall*, Icel. *fell*, Icelandic place-names, Icelandic farm names, Scandinavian breaking (fracture).

Som motsvarighet till sv. *fjäll* uppträder i isländskan två former, *fjall* n. och *fell* n. De kan båda återföras på samma paradigm: fvn. *fjall* nom., *fjalls* gen., *felli* dat., *fjall* ack. Den nya nominativformen *fell* låter sig förklaras ur *felli*, den regelbundna dativformen av fvn. *fjall*. Utifrån dativformen har alltså ett nytt ord, *fell*, brutits ut ur paradigmets *fjall*. (Se vidare nedan.) Till uppspaltningen i två ord är knuten en semantisk differentiering. Denna kommer inte helt klart till uttryck i ordböckerna. Fritzners fornvästnordiska ordbok sammanställer *fell* och *fjall* och ger den gemensamma översättningen ’Fjeld’ (Fritzner 1886 s. 402, 421 f.; märk citat ur Eyrbyggja saga: »þat fjall kallaði hann Helgafell» och ur Grettissaga: »fjall þat, er Ármannsfell heitir»). De båda orden hålls likaså samman i en modern fornvästnordisk ordbok (NorrO s. 153, 161). Svavar Sigmondsson (1985 s. 129) visar också att *fjall* och *fell* har kunnat växla i namnet på en och samma lokalitet.

En ordbok från mitten på 1600-talet, Lexicon Islandicum, tar fasta på att *fell* avser mindre berg: ’Mons minor, monticulus, mons humilis’ (Sigmondsson 1985 s. 129).¹ I en sockenbeskrivning 1840–41 från Grindavík på Reykjaneshalvön betonar sockenprästen bl.a. att *fell* saknar klippor, har branta sidor men – i motsats till *fjall* – överallt är lätta att gå upp på (Gullbringu- og Kjósarsýsla s. 33 n. 1).² Blöndals nýisländska ordbok ger inte stor ledning ifråga om *fjall*

¹ Se nu Andrésson 1999 s. 45: »**Fell** / n.g. Mons minor, Monticulus, Mons humilis».

² För hänvisning till Lexicon Islandicum och Gullbringu- og Kjósarsýsla tackar jag Svavar Sigmondsson, Reykjavík.

och *fell*: *fell* 'Klippehöj, Bjærg' gentemot *fjall* 'Bjærg, Fjæld' (Blöndal 1920–24 s. 181, 194). Frågan om vegetation har dragits in i försöken att semantiskt hålla isär *fjall* och *fell*, men den aspekten är uppenbarligen inte till någon hjälp (Sigmundsson 1985 s. 129 f., 135, diskussionsinlägg av Þórhallur Vilmundarson s. 134). Lite tydligare än Blöndal är en annan ordbok, Norstedts ISO, som för *fell* anger betydelsen 'berg, (mindre) fjäll' (s. 67), medan *fjall* helt allmänt återges med 'fjäll, berg' (s. 70). Ännu något mera preciserad är en uppgift under sv. *berg* i Norstedts SIO (s. 51). Det återges med 'litið (lågt) fjall', med det viktiga tillägget att *fell* brukas om ett berg som är »avlångt, rundat upptill».

Närmare besked om skillnaden mellan isl. *fjall* och *fell* ger ortnamnen. Bruket av de båda orden som ortnamnselement kommenteras i facklitteraturen. Finnur Jónsson anger i sin uppsats *Íslandske fjældnavne* (1932 s. 27) betydelsen av *fell* på detta sätt: »*Fell* betyder nu i regelen et fritstående, noget langaktigt, ikke særlig højt fjæld». I en översikt över isländska naturnamn anger Jakob Benediktsson (1967 sp. 246) kortfattat att »*fell* især benyttes om enkeltstående el. mindre bjerge». Något utförligare är Ólafur Lárusson (1939 s. 70) i en översikt över ortnamn på Island. Han anför att de flesta isländska fjällnamn är sammansatta med *-fjall* eller *-fell*. Användningen av det senare elementet preciseras på detta sätt:

Fell benyttes særlig om mindre Bjærg, dog findes der, især inde på Højlandet, ogsaa store og høje Bjærg med Navne på *-fell*. Disse har da faaet Navne nede fra Bygden, hvor de er sete i en lang Frastand, f. Eks. *Bláfell* paa Højlandet indenfor Biskupstungur, hvor ogsaa Egenskabsordet *blá-* viser at Navnet er givet udfra et fjernt sted [...].

Gösta Franzen har anledning att ta upp frågan om *fjall* och *fell* i sin bok *Laxdælabygdens ortnamn* (1964 s. 109). Han betonar att distinktionen för en främling är svårbemästrad, vilket det finns allt skäl att instämma i, och den svårigheten gäller kanske också i viss mån för islänningar (Sigmundsson 1985 s. 130). Franzen sammanfattar den dittills förda diskussionen om *fjall* och *fell* så här: »Helt allmänt anges skillnaden vara den att det senare ordet betecknar ett inte särskilt högt men gärna mera långsträckt berg än det förra.» Viktig är en uppgift (s. 109 n. 1) från en i USA verksam islänning, uppvuxen på östra Island, nämligen att *fjall* är »far more general in meaning», medan *fell* enligt hans mening används om »'a dome-shaped mountain', dvs. ett kupigt bergmassiv».

Min självsyn av isländska *fjall*- och *fell*-lokaliteter är begränsad, men under en exkursion 1977, anordnad av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet, och vid privata rundturer dagarna före exkursionen hade jag rikliga tillfällen att studera båda typerna. Mina fältanteckningar (med foton och skisser) stämmer väl överens med uppgifterna i litteraturen att *fell* normalt avser lägre, fritt liggande berg med rundad profil. Den rundade formen står i tydlig motsats till *fjall*-lokaliteter, som kan ha mycket ojämn, taggig profil.

Splittringen av urn. *fella- i två ord, *fjall* med *a*-brytning och *fell*, obruten form som uppkommit ur den fornvästnordiska dativformen *felli*, utreds av Bengt Hesselman i hans studie av omljud och brytning i nordiskan (1945 s. 82 f.). Hesselman avvisar med fog tanken att *fell* skulle emanera ur en obetonad efterled, vilket hävdas av Finnur Jónsson (1907–15 s. 538).³ Utgångspunkt för Hesselman är bruket av dativ i terrängbetecknande ord, särskilt i ortnamn, där just dativen har en dominerande ställning. Han anför exempel som *at Felli, undir Felli*⁴ och sammansättningar som *at Mosfelli*, prepositionsuttryck som anger läge vid (under). Han nämner också exempel på det speciellt isländska sättet att anförda prepositionsuttryck som namn på en gård: »bór heitir at Búrfelli» (ytterligare ett exempel nedan).

Hesselmans analys av *fjall* och *fell* får stöd av Ásgeir Blöndal Magnússon (2010 s. 210), som i uppsatsen *Um hljóðvörp og klofningu* (Magnússon 2010 s. 191–212)⁵ företar en kritisk genomgång av diskussionen om omljud och brytning.

Hesselman skiljer inte klart mellan natur- och bebyggelsenamn, men det kan knappast råda någon tvekan om att det är bebyggelsenamnen som är viktigast i sammanhanget; i denna namnkategori är ju dativen helt förhärskande.

Här erbjuder sig osökt en möjlighet att resonera vidare i Hesselmans spår och på den vägen komma åt, varför *fell* har kommit att knytas till lägre höjder, rundade och lite utdragna och därmed flackare. Den frågan lämnar Hesselman i sin ljud- och böjningshistoriska studie därhän, och någon närmare diskussion har veterligen inte senare förts. Frågan berörs emellertid av Svavar Sigmundsson i ett symposieföredrag (1985). Han kommer fram till att *fjall* och *fell* »stort set er 'synonyme'» och framför tanken att *fell* som efterled kanske »er blevet et specielt gårdnavneled» (s. 130). Det senare uppslaget leder enligt min mening i rätt riktning. I ett diskussionsinlägg efter det nämnda föredraget (s. 134) går Þórhallur Vilmundarson ett steg vidare. Betydelsen 'litið fjall' vill han sätta i samband med att många gårdar med namn på *-fell* är belägna invid låga, fritt liggande berg (»undir stökum, lágum fellum»). Som exempel anför han »*Mosfell, Helgafell, Lágafell* í Mosfellssveit og *Ekkjufell, Hafrafell, Birnufell* í Fellum». Härtill knyts reflexionen att flitig användning av sådana *-fell*-namn kan ha lett till att *fell* har fått en snävare innebörd. Denna tanke inbjuder till att ta ytterligare ett steg. Om vi drar ut konsekvenserna av Hesselmans resonemang,

³ Jfr Björvand & Lindeman 2007 s. 270: »varianten *fell* uten *a*-brytning synes å stamme fra dat. *felli* (< urn. **fellē*)».

⁴ Jfr Fritznér 1886 s. 402 s.v. *fell*, 422 s.v. *fjall*; märk också *undan felli*, återgivet med 'som var fra det Sted, som kaldes *undir felli*' (s. 402).

⁵ Varmt tack till Svavar Sigmundsson, som gjort mig uppmärksam på Ásgeir Blöndal Magnússons uppsats. Denna återger ett föredrag, som i duplicerad form (*fjölrit*) utgavs 1967 (Magnússon 2010 s. XI, 212).

erbjuder sig en naturlig lösning av den semantiska motsättningen mellan *fjall* och *fell*.

Till bebyggelse inbjuder inte landskapet invid höga fjäll eller fjällmassiv, men däremot ter det sig naturligt med gårdar knutna till lägre bergsformationer av nämnt slag. Med tanke på den ställning som dativen har i bebyggelsenamn, ligger det nära till hands att *fell* utifrån dat. *felli* har kommit att knytas just till lägre höjder. En bekräftelse härpå utgör den stora mängden av isländska gårdnamn på *-fell*. Finnur Jónsson (1907–15 s. 538 ff.) för i sin översikt över gårdnamn på Island upp 80 namn på *-fell* och därtill några få simplicia *Fell*, medan den brutna formen inskränker sig till ett par enstaka simplicia *Fjall*, *Fjöll* pl. och ett kompositum *Snæfjöll*. Finnur Jónssons material kan suppleras. Enligt Svavar Sigmundsson (1985 s. 130) är antalet gårdnamn på *-fell* ca 100, vid sidan av tre namn på *-fjall*. Dessa tal understryker ytterligare den totala dominansen av *-fell* i gårdnamn. Ur samlingarna till Ordbog over det norrøne prosasprog (ONP) kan anföras ett par belägg som avser bebyggelse: »bio at Kiðia felli» (Landnámabók), »hann bio i Moðro-felli» (Sturlunga saga), »bio i Nvpv-felli» (Sturlunga saga), »Þorbiorn hafði nú keypt land það, er at Saudafelli heiter» (Króka-Refs saga), »Óláfr frá Bustarfelli» (Sturlunga saga).⁶

De talrika gårdnamnen på *-fell* har uppenbarligen lett till en utbrytning ur *fjall*-paradigmet. *Fell* kom att förknippas just med lägre höjder, där det var lämpligt att bosätta sig, dvs. med lokaliteter av det slag som *fell* har kommit att beteckna i isländskan, medan *fjall* företrädesvis kom att brukas om högre berg, fjäll; i namn på sådana var dativen inte lika frekvent. Det ursprungliga ordet *fjall* har därmed genom lexikal klyvning gett upphov till två ord, *fjall* och *fell*.

Dativformen *felli* av *fjall* har också satt spår på Färöarna och i Norge. På Färöarna förekommer i ortnamn efterleden *-felli* vid sidan av *-fjall* (Matras 1932 s. 34 f., 100, 103, 1939 s. 55, Hesselman 1945 s. 83). Någon semantisk differentiering kan inte påvisas. »I Betydning», framhåller Chr. Matras (1932 s. 100), »er der næppe nogen Forskel mellem *felli* og *fjall*.»⁷ I Norge ligger den anförda dativformen till grund för ett par gårdnamn *Felle* (Hægstad 1916 s. 72, 1942 s. 73, Hesselman 1945 s. 83, Frøyset 1977). Uppkomsten av ett nytt ord, *fell* vid sidan av *fjall*, är emellertid begränsad till Island.

En naturlig fortsättning på framställningen härovan vore ett närmare studium av de isländska gårdnamnen på *-fell*, vilkas förleder är av skiftande slag (Jónsson 1907–15 s. 540 f.). Detta är emellertid en forskningsuppgift som får överlåtas åt isländska forskare.

⁶ Märk det växlande prepositionsbruket; *at* avser bebyggelse invid ett fjäll, *i* syftar entydigt på själva gårdsbebyggelsen.

⁷ Ortnamnsformen *-felli* har i övrigt inte dryftats inom färöisk språkforskning. Varmt tack till Anfinnur Johansen, Tórshavn, för detta besked.

Litteratur

- Andrésson, Guðmundur, 1999: Lexicon Islandicum. Orðabók Guðmundar Andréssonar. Ný útgáfa. Gunnlaugur Ingólfsson & Jakob Benediktsson önnuðust útgáfuna. Reykjavík. (Orðfræðirit fyrri alda 4.)
- Benediktsson, Jakob, 1967: Naturnamn. Island. I: KL 12. Sp. 245–247.
- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2007: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Revidert og udvidet utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B. Skrifter 105.)
- Blöndal, Sigfús, 1920–24: Íslensk-dönsk orðabók/Íslandsk-dansk Ordbog. Reykjavík.
- Franzen, Gösta, 1964: Laxdælabygðens ortnamn. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 62.)
- Fritzner, Johan, 1886: Ordbog over det gamle norske Sprog. Omarbeidet, forøget og forbedret Udg. 1. Kristiania ...
- Frøyset, Inger, 1977: Gardsnamnet Felle. I: Talatrusten. S. 16 f.
- Gullbringu- og Kjósarsýsla. Sýslu- og sóknalýsingar hins Íslenska bókmenntafélags 1839–1855. Guðlaugur R. Guðmundsson & Svavar Sigmundsson sáu um útgáfuna. Ný útgáfa. 2007. Reykjavík.
- Hesselman, Bengt, 1945: Omljud och brytning i de nordiska språken. Förstudier till en nordisk språkhistoria. Stockholm–Köpenhamn. (Nordiska texter och undersökningar 15.)
- Hægstad, Marius, 1916: Vestnorske maalføre fyre 1350 2. Sudvestlandsk 2. Indre sudvestlandsk. Færøymaal. Islandsk. Fyrste bolken. Kristiania. (Videnskapsselskapets skrifter 2. Hist.-filos. klasse 1915:3.)
- † — 1942: Vestnorske maalføre fyre 1350 2. Sudvestlandsk 2. Indre sudvestlandsk. Færøymaal. Islandsk. Tredje bolken. Kristiania. (Skrifter utg. av Det norske videnskaps-akademi i Oslo 2. Hist.-filos. klasse 1941:1.)
- Jónsson, Finnur, 1907–15: Bæjanöfn á Íslandi. I: Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmenta að fornu og nýju gefið út af hinu Íslenzka bókmentafélagi 4. Kaupmannahöfn–Reykjavík. S. 412–584.
- 1932: Íslandske fjældnavne. I: NoB 20. S. 27–37.
- Lárusson, Ólafur, 1939: Island. I: Stedsnavn. Utg. av Magnus Olsen. Stockholm–Oslo–København. (NK 5.) S. 60–75.
- Magnússon, Ásgeir Blöndal, 2010: Úr fórum orðabókarmanns. Greinasafn Ásgeirs Blöndals Magnússonar gefið út í aldarminningu hans 2. nóvember 2009. Ritnefnd: Ágústa Þorbergsdóttir, Gunnlaugur Ingólfsson & Jónína Hafsteinsdóttir. Reykjavík. (Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Rit 76.)
- Matras, Chr., 1932: Stednavne paa de færøske Norðuroyar. I: Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 3. Række 22. S. 1–322. – Även separat utg.: 1933. Kjøbenhavn.
- 1939: Færøerne. I: Stedsnavn. Utg. av Magnus Olsen. Stockholm–Oslo–København. (NK 5.) S. 53–59.
- NorrO = Heggstad, Leiv, Hødnebo, Finn & Simensen, Erik: Norrøn ordbok. 5. utg. av Gamalnorsk ordbog ved Hægstad & Torp. 2008. Oslo.
- Norstedts ISO = Norstedts isländsk-svenska ordbok. 7 oförändrade uppl. 2005. Stockholm.
- Norstedts SIO = Norstedts svensk-isländska ordbok. Huvudred.: Gösta Holm. 4 oförändrade uppl. 2005. Stockholm.
- ONP = Ordbog over det norrøne prosasprog, www.onp.ku.dk.

Sigmundsson, Svavar, 1985: „Synonymi“ i topografiske appellativer. I: Merking staðfræðilegra samnafna í örnefnum. Ellefta ráðstefna NORNA í Reykjavík 11.–13. ágúst 1983. Þórhallur Vilmundarson ritstýrði. Uppsala. (NORNA-rapporter 28.) S. 127–135.

Summary

Icelandic *fjall* and *fell* in the light of place-names

By Thorsten Andersson

Alongside Icel. *fjall* neut. ‘mountain’, there is a variant *fell* neut., a nominative newly formed from the Old West Scandinavian dative *felli*. OWScand. *fjall* has thus split into two words. Semantically, there is a difference between *fjall* and *fell*, which place-names can help us to understand. *Fell* normally refers to lower, isolated mountains with a rounded profile.

With reference to pronouncements by Bengt Hesselman, Svavar Sigmundsson and Þórhallur Vilmundarson, the new word, OWScand. *fell*, can be explained in the light of farm names in *-fell*. The landscape around high mountains and massifs does not invite settlement, but it does seem natural to find farms associated with lower mountain formations of the kind described. Owing to the dominant position of the dative in settlement names, *fell* has come to be specifically associated with lower elevations, a point confirmed by the large number of Icelandic farm names ending in *-fell*.

The author concludes with an appeal for a closer study of Icelandic farm names in *-fell*.

Eva Brylla

1/3 1944–27/3 2015

Eva Brylla hade norrländsk bakgrund. Efter studentexamen i Boden kom hon 1964 till Uppsala för studier vid universitetet. En av de två författare som här söker teckna hennes bild deltog vid 1960-talets mitt samtidigt som hon i en seminarieriserie i nordiska språk, ledd av den synnerligen lärde Valter Jansson, och minns henne från den tiden som gladlynt, engagerad och lätt att samtala med.

Liksom så många andra yngre förenade Eva studierna med timtjänst vid dåvarande Svenska ortnamnsarkivet (OAU). Där mötte hon Thomas Brylla, som 1967 blev hennes make. Hon erhöll 1974 amanuensjänst vid arkivet, där hon efter doktorsexamen 1987 blev chef 1990. Sistnämnda år erhöll hon docentur vid Uppsala universitet. Då Språk- och folkminnesinstitutet, numera Institutet för språk och folkminnen, bildades 1998, utsågs hon till forskningschef vid dess namnavdelning, och hon vikarierade under en tid även som institutets generaldirektör.

Under förra delen av sin forskarbana var Eva främst inriktad på ortnamn. I NoB debuterade hon som recensent i årgång 60 (1972); ämnet var Bent Søndergaards doktorsavhandling om ortnamn på *-lev* och *-löv*, och recensenten reste invändningar mot bl.a. författarens tanke på sammansättningar med förledens personnamn i stamform. Evas första uppsats i NoB inflöt i årgång 71 (1983).

I samband med Thorsten Anderssons 50-årsdag 1979 hyllades han av en grupp elever med *Uppsalastudier i namnforskning*. Evas bidrag till denna skrift bär titeln *Skärmartorp* och blev hennes första publicerade uppsats i facklitteraturen. I det närkiska *Skärmartorp* och två andra svenska bebyggelsenamn innehållande *Skärmar-* finner hon ett personbinamn *Skärmare* med sitt ursprung i tyskan. Mlty. *schërmer* betyder 'fåktare' men i de svenska fallen kan, framhåller hon, innebörden 'spelman, lekare' eller 'gycklare' övervägas. Med sitt binamnstema pekar denna utredning fram mot kommande forskningsinsatser av Eva.

Ett värdefullt etymologiskt bidrag av Evas hand är *Kärv i Frustuna socken* (1983). För det nämnda sörmländska *Kärv* är hon böjd att anta en ordstam **kærf-* 'skåra, nedskärning' och förbinder toponymen med en nedskuren å vid den namnbärande byn. I samband med detta *Kärv* behandlar hon flera andra nordiska ortnamn, bl.a. gårdnamnet *Kärvinge* i Värmland.

Höjdpunkten i den toponymiska delen av Evas forskarbana är doktorsavhandlingen *Singular ortnamnsböjning i fornsvenskan. Starkt böjda namn med utgångspunkt från sörmländskt material*, en betydelsefull och intressant morfologisk undersökning av problem som tidigare inte hade ägnats tillräcklig uppmärksamhet. Avhandlingen redovisar ett stort och intressant beläggmaterial från Sörmland; framträdande element däri är bl.a. *berg*, *hammar*, *näs*, *sund* och *torp*. I kapitlet om feminina *iō*-stammars böjning har undersökningsområdet vidgats till att omfatta hela det medeltida Sverige i fråga om singulara *Hed* och *Myr* och sammansättningar med *-hed* och *-myr*.

En central uppgift i avhandlingen är att studera böjningen och dess utveckling hos de berörda ortnamnen under fornsvensk tid. De intressanta frågorna är många; författaren belyser bl.a. stelnade former, bortfall av dativändelsen, paradigmbyte (med övergång från *-a(r)*-genitiv till *-s*-genitiv) och behandlingen av svenska ortnamn i urkunder avfattade på latin (»Skrivarna har av mitt material att döma uppenbarligen ej känt något starkare behov av att böja svenska ortnamn i dessa källor»). I kapitlet om *iō*-stammar konstateras t.ex. att *myr* som ortnamnsförled tidigt visar övergång till svag böjning, »troligen via *-e* i stamsammansättning på *Myre*», och att former på *-e* och *-a* dominerar i alla kasus hos singulara ortnamn på *(-)hedh* och *(-)myr*. Viktig i Evas arbete är termen *normalform*: en form som uppträder oförändrad i olika kasus.

Ett mycket givande kapitel är 5. Speciell ortnamnsböjning, som berör bl.a. de plurala ortnamnens morfologi, stelnade former och stadsnamns böjning. Här är förekomsten av normalformer av vikt i bl.a. resonemanget om Selaöns äldre namn (*Sili* eller *Sila*).

Formutveckling är också temat för bidraget *De sydsvenska ortnamnen på (-)köpinge ur morfologisk synvinkel* (1989). Ett senare etymologiskt bidrag av stort intresse är *Balsna och Skölv. Två närkiska bynamn* (1995). Eva framhål-

ler att *Balsna* kan innehålla ett **balgh-sn-*, **bal-sn-* eller **bals-n-* »syftande på den höjd som ligger centralt i byn».

Efter de toponymiska framgångarna kom Eva att inrikta sin forskning på framför allt personnamn, ett fält där hon blev en ledande gestalt både nationellt och internationellt. Redan från 1970 hade hon kommit i kontakt med personnamn genom sin tjänstgöring vid Kungl. Vetenskapssamhällets i Uppsala personnamnsundersökning, i vars kommitté hon 1972–1976 fungerade som sekreterare. Eva studerade såväl förnamn och binamn som släktnamn (efternamn). Om spännvidden i hennes intressen vittnar uppsatstitlar som *De nordiska personnamnslagarna. En jämförande översikt över nu gällande namnrätt* (1992), *Binamn i de urnordiska runinskrifterna* (1993), *Anna Mædh inga händer, Karl Dængenæf och Ingridh Thiuvafinger. Några exempel på medeltida binamn* (1999), *Personnamn och genus* (2001) och »... *men Rosenknopp, Rosentagg kan ingen gärna kalla sig*». *Från Esaias Tegnér d.y. till dagens efternamnsbildning* (2012). Hon deltog med flera inlägg i diskussionen om Uppsalakonungen Emund Slemas binamn.

En betydelsefull insats gjorde Eva som recensent i vetenskapliga tidskrifter och som författare till böckerna *Ursäkta, hur var namnet? Personnamn i praktiskt bruk* (2002), *Förnamn i Sverige. Kortfattat namnlexikon* (2004) och *Andersson, Pettersson, Lundström och ... Beachman. Om nordiska efternamn i sin europeiska omgivning* (2009). Den sistnämnda titeln påminner den invigde om hennes verksamhet som namnexpert i Patent- och registreringsverket och hennes energiska kamp mot negativa tendenser vid antagandet av nya svenska efternamn. Som representant för Institutet för språk och folkminnen i den stora parlamentariska utredningen om förslag till ny lag om personnamn som presenterades 2013 medverkade Eva till att utredningsförslaget lyfter fram vikten av fackkunskap inom personnamnsvården. Som företrädare för institutet deltog hon i den arbetsgrupp som utarbetade den nu brukade namnlängden i almanackan, och hon redigerade *Namnlängdsboken. Historien bakom namnen i almanackan* (2000). Från och med årgång 19 (2001) var hon en av de två redaktörerna för *Studia anthroponymica Scandinavica*. Hon framträdde ofta som personnamnsexpert i olika medier. Svenska Akademien belönade henne med ett pris för hennes insatser inom personnamnsvården.

Under Evas tid som forskningschef utgav Institutet för språk och folkminnen 2003 det länge efterlängtade Svenskt ortnamnslexikon i samarbete med Institutionen för nordiska språk och dess namnseminarium; hon var också en av lexikonets huvudförfattare. Med Eva som chef gjorde institutet avgörande insatser vid arrangerandet av världskongressen i namnforskning i Uppsala 2002. Den av denna minnestecknings författare som tillsammans med Eva ansvarade för huvuddelen av alla kongressarrangemang och efter kongressen i samarbete med henne redigerade de fem digra volymerna med kongresshand-

lingar kan intyga att Eva väsentligt bidrog till att kongressen blev framgångsrik och att hon var en nitisk redaktör som inte gav upp, även om den andre redaktören ibland misströstad.

Som chef och forskningsledare inom institutet var Eva förvisso rätt person på rätt plats. Dugande, framgångsrik, kulturellt och samhälleligt engagerad och med forskningens bästa som ledstjärna blev hon mycket uppskattad av sina medarbetare. Samarbetet mellan institutet och Seminariet för nordisk namnforskning fungerade utmärkt. Vid seminariemötena gav hon värdefulla bidrag till diskussionen. På sin 50-årsdag 1994 erhöll hon den lilla skriften *Liv som namn. Ett knippe vänblad till Eva*, sammanställd av kolleger inom institutet och namnseminariet, och tio år senare uppvaktades hon med boken *Namn. Hyllningsskrift till Eva Brylla den 1 mars 2004*. Hon var lugn, rak, vänlig, självständig men samtidigt lyhörd för andras åsikter, snabb och effektiv i sitt arbete och kunde agera med beslutsam entusiasm i olika projekt. Alltför tidigt rycktes hon bort från vår forskarkrets och sitt omfattande och betydelsefulla livsverk, men i saknaden kan vi ändå känna stor glädje och tacksamhet vid tanken på vår forskarvän och medmänniska Eva Brylla. Detta gäller inte minst den av denna minnestecknings författare som haft den stora förmånen att dagligen i mycket nära samarbete dela hela sitt hittillsvarande yrkes- och forskarliv med henne.

Svante Strandberg Mats Wahlberg

Nordisk namnforskning 2014

1. Nordiska samarbetskommittén för namnforskning (NORNA)

Den 14 november 2014 hölls NORNA-kommitténs 100:e möte. Detta firades med jubileumsseminarium i Köpenhamn där också det första mötet hölls i december 1971. Thorsten Andersson, som även hade deltagit i det första mötet, delade med sig av personliga minnen, Botolv Helleland synade NORNA-arbetet ur norsk synvinkel och Line Sandst gav uttryck för den unga forskargenerationens förväntningar på det nordiska namnforskningssamarbetet. Terhi Ainiala och Rikke Steenholt Olesen presenterade aktuella och planerade projekt.

Under året hölls två symposier. Den 23–25 april hölls NORNA:s 44 symposium i Normandie, Frankrike. Temat var Scandinavian names and naming in the medieval North Atlantic area. I symposiet deltog ca 25 personer, 15 med föredrag. Det andra symposiet hade temat Navn og navnebærer och hölls i Hulsig i Danmark den 1–4 oktober. Också där var antalet deltagare 25. Av dem deltog 18 med föredrag.

I juni 2014 lanserades NORNA:s förnyade webbplats. Samtidigt förnyades kommitténs arbete en del. Varje kommittémedlem för in uppgifter om relevant namnforskningslitteratur direkt i en sökbar databas på webbplatsen och aktuella evenemang uppmärksammas på webbplatsen i stället för i nyhetsbrev. Webbplatsen finns på den bekanta adressen www.norna.org.

På våren lät NORNA-kommittén göra en enkät kring avdelningen Nordisk namnforskning i NoB, dvs. föreliggande litteraturkrönika, för att bättre kunna producera en krönika som namnforskarna vill ha. De flesta som svarade ville ha en krönika med mer djup och som tar upp färre bidrag. Krönikan vill man fortsättningsvis läsa i NoB, men det finns ett tydligt önskemål om att den också ska finnas tillgänglig i elektroniskt format, t.ex. på NORNA:s webbplats. På enkäten svarade 48 personer. Nordisk namnforskning 2013 publicerades i NoB (102, 2014).

NORNA:s stipendier tilldelades 2014 Lars-Jakob Harding Kællerød, Martin Sejer Danielsen och Rikhard Lähdeaho.

Terhi Ainiala Leila Mattfolk

2. Litteraturkrönika

2.1. Danmark

Blandt dette års danske bidrag dominerer tre udgivelser i serien Navnestudier. To specialer er udkommet i bogform, tillige et festskrift i anledning af Bent Jørgensens 70-årsdag. Da antallet af publikationer er højt dette år, omtales en række mindre publikationer til nettet, herunder bidrag til Månedens navn, ikke.

I specialafhandlingen *At bo, at benævne. Arkæologi og stednavne i jernalderens og vikingetidens landskab* (Navnestudier 41) udforsker SOFIE LAURINE ALBRIS teoretisk og metodisk spørgsmålet om sammenhænge mellem stednavne og arkæologiske lokaliteter. En konkret undersøgelse er gjort omkring centralpladsen Boeslunde på Sydvestsjælland. Områdets stednavne indikerer ikke direkte eksistensen af en centralplads, men i perspektiv af bogens landskabsfænomenologiske analyser giver det god mening at forstå områdets stednavne i et langtidsperspektiv, hvor mennesker organiserer landskab og »skaber sted«. LINE SANDSTS speciale *Tivoli, Trængsel og Troelstrup. Stednavne som stilistiske figurer* (Navnestudier 43) kredser om stednavne som foranderlig sproglig størrelse. Forfatterens tilgang til stednavne har sit udspring i den litterære stilistik og dennes metaforbegreber. Gennem stilistisk-retoriske analyser viser forfatteren, hvorledes stednavne kan betragtes som en sproglig størrelse, der gentolkes og gentilføres mening gennem tid og rum af de mennesker, som til enhver tid er sprogbrugere.

Festskriftet *På sporet. Festskrift til Bent Jørgensen på 70-årsdagen den 12. marts 2014* (red. Birgit Eggert, Peder Gammeltoft & Rikke Steenholt Olesen, Navnestudier 42) indeholder 17 artikler med forskelligt onomastisk indhold samt en bibliografi ved BENTE HOLMBERG. Flere artikler har koblingen mellem stednavneforskning og arkæologi som omdrejningspunkt: SOFIE LAURINE ALBRIS diskuterer stednavne i relation til sakralt landskab og social konstruktion med navnet *Gudme* og *Gudme*-lokaliteter som omdrejningspunkt i *Turen går til Gudernes Hjem. Om en køretur med Bent Jørgensen og nogle overvejelser om organiseringen af Gudmes landskab*. I LISBETH EILERSGAARD CHRISTENSENS bidrag *Stednavne, centralpladser og vækstcentre – om tolkningsvalg og betydningsrelationer* introduceres den økonomiske vækstcenterteori som supplerende forklaringsmodel for centralpladsens funktion og dynamiske effekt på et større geografisk/regionalt område. Vækstcenterteorien tegner en løsere organisatorisk struktur, der måske kan forklare, at centralpladsindicerende stednavne ikke forekommer i Danmark i de koncentrationer, man kunne forvente. Stednavne, runologi og arkæologi kædes sammen i RIKKE STEENHOLT OLESENS artikel *Om tolkningen af glda. skēth, f., i betydningen 'skibssætning'*, i hvilken tolkningen af runeordet **skaip** og ordets betydningsfastlæggelse som stednavneelement diskuteres og problematiseres.

Hvor stednavne ofte eftersøges for hedenske elementer, har i stedet de kristne elementer fokus i GORDON ALBØGES artikel *Kristendommens spor i Vendsyssels stednavne* i samme publikation. Ordene tæller fysiske ting som *kirke*, *klokke* og *kors*, stillingsbetegnelser som *nonne* og *munk* samt en række helgennavne. Treenighedens medlemmer er gennemgående fraværende, mens immaterielle størrelser som *helvede* og, en enkelt gang, *skærsilden* er repræsenteret i materialet. BIRGIT EGGERT redegør i festskriftet for et enkelt af Vendsyssels stednavne: *Rannerød – et rød-navn i Vendsyssel?* Navne med efterleddet *-rød* forbindes primært med Sjælland. Der er dog jyske eksempler blot ikke i det nordligste Jylland altså med undtagelse af gårdnavnet *Rannerød*. Hverken forled eller efterled kan tolkes sikkert. Forfatteren peger dog på efterleddet gl. *roth* 'rydning' eller gl. *rȳthi*, identisk med den jyske dialektform *ryde* 'blødt moradsigt engdrag med risbuske', omend lydforholdene vanskeligt lader sig forklare. PEDER GAMMELTOFT spørger eftertrykkeligt: *Hvad var det Varde var?* En grundigt underbygget tolkning af købstadsnavnet som et oprindeligt kompositum **Waruwith* 'Udmarksskoven' besvarer spørgsmålet. En ældre tolkning, men altså rimeligvis forkert, afspejles i dag af navnet på bryggeriet *Warwick* i Varde. BERIT SANDNES har bidraget til Bent Jørgensens festskrift med artiklen *Navn på -rup i nordøstre Skåne* (se præsentation i afsnit 2.6.).

Terminologi er temaet i VIBEKE DALBERG & ROB RENTENAARS bidrag. Forfatterne har taget på sig at sammenligne fire onomastiske termer i brug gennem det seneste århundrede i artiklen *Marknavn, Flurname, veldnaam, field-name. Nogle afgrænsningsproblemer*. Definitionerne viser en lang række overensstemmelser men også tvetydighed, idet termerne i praksis har status af både overbegreb og underbegreb. Desuden ses en vis grad af divergens ikke blot på tværs af sprogområder men også inden for samme sprogområde. LINE SANDST'S bidrag *Nogle steder, der engang var hjem* er et lille studium i gadenavne i København, der tager udgangspunkt i en række fotos, som Bent Jørgensen har taget i byen i 1960'erne og 1970'erne. Gadenavne fra to distrikter, Brønshøj/Nordvest og Valby, kategoriseres og diskuteres i relation til navngivningsstrategier.

GILLIAN FELLOWS JENSEN giver udsigt til og indsigt i det angelsaksiske område med artiklen *On the track of some lost place-names and early substitutions in England*. Kronologisk kan man klart skelne mellem flere lag af stednavne i England, der reflekterer forskellige folkeslags bosættelser. De første kilder til stednavne i England går tilbage til romerne, og herigennem kan man danne sig indtryk af navnebestanden i tidligere perioder. Forfatteren diskuterer desuden navneskifter i yngre navngivning. SUSANNE VOGT redegør i *Ravnholt i Merløse herred – en markeskelsforretning i Ravnholt godsarkiv* for et pergamentdokument i Ravnholt godsarkiv på Fyn, der blev overleveret til den Arnemagnæanske Samling i meget dårlig stand. Brevet vedrører ikke det fynske

Ravnholt, men derimod *Ravnsholt* i Merløse hd på Sjælland. Forfatteren demonstrerer hvor mange stednavne, der er bevaret for eftertiden med dette pergaments redning. SIMON SKOVGAARD BOECK beskriver i sit bidrag *Lidt om Moths stednavneformer* transformationsstrategierne for stavning af fremmede stednavne i Matthias Moths ordbog fra c. 1700. Disse kunne være ortografiske som i eksemplerne *Nise* (Nice) og *Svaben* (Schwaben) eller morfologiske omdannelser af typen *Bajø* (Bayeux) og *Glasker* (Glasgow). Ligeledes var oversættelse et strategivalg som i eksemplet *Engle by* (Los Angeles).

Festskriftets artikler inden for personnavneforskning tæller tre bidrag. SEBASTIAN MØLLER BAK skriver om *Spottenavne i Danmarks gamle Personnavne*, dvs. tilnavne, der er negativt eller formodet negativt ladede. Denne type er stort set ikke eksisterende som efternavne i nutidens Danmark i modsætning til i Tyskland, men en del eksempler kan findes blandt middelalderlige danske tilnavne. Forfatteren kategoriserer eksemplerne og diskuterer vanskeligheder med at bestemme navngivningsmotiver. KATRINE KEHLET BECHSGAARD står bag artiklen *Navnet Bent*. Fødselarens fornavn, *Bent*, var populært i 1930'erne og 40'erne, men det kniber med populariteten i dag. I USA er drengenavnet *Bentley* meget populært – måske med potentiale for en kortform *Bent*? MICHAEL LERCHE NIELSENS bidrag "*Jona bil, Jona fadøl, Jona crib?*" *Genitiv og andre bøjningsendelser i danske fornavne* omhandler retskrivning af danske personnavne i genitiv, dels om genitivformer af navne, der ender på -s, dels om den såkaldte apostrofitis, som er et udbredt og relativt gammelt fænomen i kommercielle navne af typen *Gitte's køreskole* eller *Jens'es Auto*. Interessant er den komplekse latinske/latin-påvirkede bøjning af bibelske navne i ældre dansk, som forfatteren gennemgår. Systematikken bag disse genitivformer gennemskues ikke af den moderne sprogbruger. Bent Jørgensens begejstring for mere kuriøse emner afspejles i et par donaldistiske artikler af henholdsvis JOHNNY GRANDJEAN GØSGIG JAKOBSEN, *Sporvogne i Andeby*, og TORBEN CHRISTIANSEN, *Andebyspor i dansk*, som delvis kredser om sted- og personnavne i dette univers.

Blandt årets øvrige udgivelser er MICHAEL LERCHE NIELSENS artikel *Starup – Et jysk stednavn med historisk og arkæologisk potentiale* (Kuml 2014), som handler om forskellige jyske lokaliteter kaldet *Starup*. Forfatteren argumenterer for at betragte stednavnet *Starup* som identisk med et oprindeligt appellativ med betydningen '(ny-anlagt) bebyggelse ved en ladeplads'. *Starup*-lokaliteterne kan meget vel have været transportknudepunkter og dermed indikatorer på handelsvirksomhed i perioden op til middelalderens egentlige bydannelser. De kan derfor med et vist potentiale tildeles arkæologisk opmærksomhed på linje med *købing*-navne. Stednavne som kulturarv er temaet i LISBETH EILERSGAARD CHRISTENSENS artikel *Gamle landsbyer i Odense – stednavne som kulturarv* (Odense Bys Museer 2014), i hvilken der redegøres for landsbyer op-

slugte af Odense, hvis navne fortsat har liv og vidner om det, der engang var. Udover bebyggelser fra forskellige kronologiske lag nævnes også kultstederne *Odense* (Odins vi), *Thorslund* (Thors lille skov) og *Åsum*, i fald førsteledet er ordet *glda*. **as* 'asegud'. SOFIE LAURINE ALBRIS har udover allerede nævnte arbejder publiceret *At skabe 'sted' – et nyt teoretisk syn på arkæologi og stednavne i jernalderens og vikingetidens landskab* (i Att befolka det förflutna. Fem artiklar om hur vi kan synliggöra människan och hennes handlingar i arkeologiskt material. Från Nordic Tag-mötet 2011 på Linnéuniversitetet, Kalmar, red: A. Carlie & M. Petterson, Stockholm 2014) og *Tolkningar med tolkningar på. Udfordringer ved at arbejde på tværs af arkæologi og stednavneforskning* (Arkæologisk Forum, nr. 31), som kredser om teoretiske og tværfaglige tilgange til arkæologi og onomastik. LILIANE HØJGAARD HOLM har præsenteret de bornholmske runesten og herunder personnavnestoffet i artiklen *De bornholmske runesten og deres indskrifter – en præsentation* (Bornholmske Samlinger. 4. Række 8), og forf. har i samme serie 2013 (4. Række 7) udgivet en artikel omhandlende svenske indvandreres navne på Bornholm *Andersson, Malmgren, Fält, Nikolajsen – og alle de andre*. LINE SANDST har udover nævnte bidrag publiceret artiklen *Urbane navne i Helsingfors og København* (i *Språkbruk*, vol. 3/2014), og forfatteren giver et indblik i forskelle mellem de navngivningsansvarlige nævn, der i København består af politikere, i Helsingfors af fagfolk. Det nye københavnske gadenavn *Helsinkigade*, der retteligt burde hedde **Helsingforsgade*, er fremdraget som eksempel på politikernes manglende opmærksomhed på gældende sprogregler.

Rikke Steenholt Olesen

2.2. Finland

Under 2014 utkom fyra onomastiska doktorsavhandlingar i Finland. DENIS KUZMIN undersöker i avhandlingen *Vienan Karjalan asutushistoria nimistön valossa* ('Vitahavskarelen bosättningshistoria i ljuset av namnskicket', Helsinki 2014) ortnamn i Vitahavskarelen och belyser framför allt området bosättningshistoria med hjälp av namn. Utöver det studerar han de olika språkliga skikten i ortnamnen. Avhandlingen består av sex artiklar samt en sammanställande introduktion. Artiklarna har publicerats i olika lingvistiska, onomastiska och historiska tidskrifter och är skrivna antingen på finska eller på ryska. Kuzmins huvudmetod är geografisk-typologisk, men han tillämpar även andra onomastiska metoder. Resultatet blir en gedigen avhandling av hög kvalitet, och Kuzmin analyserar Vitahavskarelen ortnamn på ett mångsidigt och trovärdigt sätt. Områdets flerspråkighet – karelska, finska, samiska, ryska – har haft sin

påverkan på ortnamnen. Flera namngivningsmodeller har varit i bruk hos olika etniska grupper och i olika områden.

Flerspråkiga miljöer studerar även TAARNA VALTONEN i avhandlingen *Kulttuurista onomastiikkaa. Neljän saamen kielen paikannimien rakenne, sanasto ja rinnakkaisnimet vähemmistö-enemmistö-suhteiden kuvastajina* ('Kulturell onomastik. Ortnamn i fyra samiska språk som en spegel av relationen mellan minoritet och majoritet: struktur, ordförråd och parallella namn', Oulu 2014). Valtonen analyserar ortnamnens struktur och ordförråd samt parallella namn i fyra samiska språk och anknyter sitt resultat till en kulturell kontext. Hon tillämpar etnolingvistiska, kulturlingvistiska och till och med kulturlandskapets synvinklar i sin onomastiska tolkning. Som material använder hon ortnamn på alla fyra samiska språk: sydsamiska, nordsamiska, enaresamiska och skoltsamiska. Valtonen påminner om att de kulturella tolkningarna är närmast lokala och inte alltid kan tillämpas i en bredare kontext. Ett av avhandlingens viktigaste resultat är att endast de sydsamiska ortnamnens struktur innehåller spår av skandinaviska språk. När det gäller ordförråd och namnmotiv påverkas däremot alla språk i studien av utomstående faktorer. Både Kuzmins och Valtonens avhandlingar kan beskrivas som teoretiskt nydanande.

MIKKO HEIKKILÄ disputerade i ämnet allmän språkvetenskap. Hans avhandling *Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum* (Helsingfors 2014) förenar germanistik, fennistik och samiska studier. Han analyserar Fennoskandiens språkliga förhistoria med ljudhistorien och etymologin som utgångspunkt. Ett kapitel behandlar ortnamn och Heikkilä försöker utgående från dem belysa norra Europas bosättningshistoria och etniska historia. Bland annat behandlas namnen *Åland*, *Eura*, *Kemi*, *Kymi*, *Köyliö* och *Lappi*. Tyvärr hittar inte ortnamnskapitlet sin plats i avhandlingen, åtminstone inte tillfredsställande. En del ortnamnsetymologier är inte trovärdiga, utan mer spekulativa.

JOHANNA VIRKKULA granskar i sin doktorsavhandling *First name choices in Zagreb and Sofia* (Helsinki 2014) förnamn och förnamnsval i Zagreb i Kroatien och i Sofia i Bulgarien. Hon studerar namngivningsmotiv i början av 2000-talet i de båda städerna och undersöker om det finns olikheter i namngivningen. Virkkulas metoder är närmast socioonomastiska. Materialet har samlats in via två skriftliga enkäter i kommunala daghem i de båda städerna i början av 2000-talet. Avhandlingens resultat är intressanta och övertygande. De största diskrepanserna i namnval finns mellan de två städerna, och de förklaras inte t.ex. av sådana faktorer som barnets kön eller föräldrarnas utbildning. Enligt studien finns det följaktligen stora olikheter i sociala institutioner när det gäller namngivning mellan Zagreb och Sofia. De viktigaste namngivningsmotiven i Zagreb var namnets betydelse, namnets nationella såväl som internationella prägel samt att namnet var traditionellt. Virkkula anser att de nationella och internationella strategier som informanter i Zagreb hänvisade till har en anknyt-

ning till Kroatiens närhistoria. I Sofia var de viktigaste namngivningsmotiven uppkallelse efter släktingar, namnets betydelse och namnets likhet med andra namn i familjen. Det var också viktigt att namnen går i arv till nästa generation. Som förväntat ville föräldrarna i båda städerna välja vackra namn.

Ett av standardverken inom finländsk namnforskning, *Finlandssvenska bebyggelsenamn*, utgivet av LARS HULDÉN som tryckt bok 2001, utkom 2014 i digital form på webben (<http://bebyggelsenamn.sls.fi>). Webbutgåvan är fritt tillgänglig och kan användas i dator, på datorplatta och i smarttelefon. Den upptar liksom bokutgåvan samtliga bynamn, kommun- och stadsnamn, historiska sockennamn och namn på landskap i svensk- och tvåspråkiga trakter och ett urval svenska namn i finskspråkiga trakter – sammanlagt cirka 3 000 ortnamn. I den nya utgåvan har inte stora förändringar gjorts i innehållet, förutom en del rättelser och små tillägg, men det nya formatet gör att man behändigt kan röra sig mellan avsnitten om bynamnen, de olika namnlederna och termförklaringarna. De största förändringarna jämfört med den tryckta boken ligger förstas i de sökmöjligheter det elektroniska formatet ger. Man kan göra sökningar både på ortnamn och enskilda namnleder. Utgåvan har också fått en kartfunktion genom vilken man kan klicka sig fram till ortnamn och namnleder och man kan dessutom få en överblick över namnledningarnas utbredning. Utöver det finns det en tidslinje som sträcker sig från 1200-talet fram till 2000-talet vilket gör att man kan få fram ortnamn under ett visst tidsintervall utifrån de årtal som angetts i namnbeläggen.

Helsingforsnamnet *Tölö* ingår förstas i boken *Finlandssvenska bebyggelsenamn*, men i artikeln *Om Tölö och andra namn på Töl-* (i Språkbruk 2/2014) utvidgar LARS HULDÉN studien av namnet *Tölö* och *Töl*-namnen ytterligare. Han redogör för den över hundra år gamla diskussionen om namnen och utreder etymologin. Huldéns slutsats är att det helsingforsiska namnet *Tölö* är en kortform av namnet *Thorgils*, *Thörgils*, *Thyrgils*, och att det samma även kan gälla för de österbottniska och de åländska namnen på *Töl*-.

I artikeln *Oanpassade lån är också lån – gatunamn som lånenamn i Helsingfors* (i NoB 102) diskuterar MARIA VIDBERG kategorin lånenamn. Lånenamnen har traditionellt indelats i *anpassningslån* (t.ex. sv. *Kampen* → fi. *Kamppi*) och *översättningslån* (t.ex. sv. *Kronohagen* → fi. *Kruununhaka*). Enligt Vidberg finns det skäl att utvidga kategorin till att omfatta även det som hon kallar *oanpassade namnlån*, dvs. namn som lånas in i ett annat språk direkt. Hon underbygger sitt resonemang med exempel på bruket av finska gatunamn i svenska kontexter i Helsingfors. Materialet för hennes studie utgörs av både gruppintervjuer som i det närmaste består av samtal och av excerperingar ur tidningar och andra offentliga texter. Genom en detaljerad granskning av namn i deras kontext visar hon att även sådana namn som vid en första anblick inte ser ut som lånenamn kan visa sig vara det. Vidbergs slutsats är att det är dags att ut-

vidga kategorin lånenamn till att också omfatta oanpassade namn.

TERHI AINIALA och PAULA SJÖBLOM för i artikeln *Negotiating names in Finnish conversations* (i Proceedings of ICOS 24 = Names in daily life. Proceedings of the XXIV ICOS International Congress of Onomastic Sciences. Red. Joan Tort i Donada, Montserrat Montagut i Montagut, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2014) en diskussion kring namnforskning och samtalsanalys. De undersöker hur språkbrukarna i samtal hänvisar till olika referenter. De centrala frågorna rör gränsen mellan proprier och appellativer samt bruket av samtalsmaterial i namnforskning.

Nya finska förnamn och förnamnstrender står i fokus i MINNA SAARELMA-PAUKKALAS artikel *2000-luvun nimitrendejä* ('Namntrender på 2000-talet', i Universitetets namndagsalmanacka, Helsingfors 2014). De populäraste förnamnen omfattar många nygamla namn (*Iida, Emma*) samt nya finska namn med en appellativ betydelse (*Lumi* 'snö', *Sisu*). Även internationella namn (*Erin, Oliver*) finns med bland de populära namnen under 2000-talet. Saarelma-Paukka noterar också att finska föräldrar ofta vill ge individualiserande namn åt sina barn.

Också ANTTI LEINO redogör i artikeln *Man, woman or me? Conflicting identities as evidenced by cross-gender name changes* (i Proceedings of ICOS 24) för en undersökning om förnamn. Han beskriver de egenskaper transsexuella personer önskar att deras namn ska ha. Materialet har samlats in genom en enkät. Undersökningen visar att de transsexuella vill att namnet ska beskriva deras rätta kön, eller åtminstone inte det felaktiga könet. SIRKKA PAIKKALA studerar i samma konferensrapport å sin sida kvinnornas val av efternamn vid äktenskap i artikeln *Which name upon marriage? Family names of women in Finland*.

I Proceedings of ICOS 24 ingår också PAULA SJÖBLOMS artikel *Commercial names and unestablished terminology*. Sjöblom tar ställning till vilka termer som borde användas när man studerar kommersiella namn och hur de termerna ska definieras. Även kategorin kommersiella namn och vilka undergrupper det finns inom kommersiella namn diskuteras. En annorlunda synpunkt på kommersiella namn tas upp i LINNU MÄRSYS artikel *Vapautta vai rajoja? Kielenkäyttäjien näkemyksiä yritysnimistä* ('Frihet eller gränser? Språkbrukarnas föreställningar om firmanamn', i Kielikello 3/2014). Hon studerar de åsikter språkbrukarna har om firmanamn och speciellt om deras stavning och typografi. Märsy undersöker även på vilka sätt språkbrukarna motiverar sina synpunkter när de vill att firmanamn ska följa skriftspråksregler eller inte.

2.3. Färöarna

I løbet af 2014 blev kun én artikel publiceret om navne. EIVIND WEYHE behandler i artiklen *Akrinartjørn, Mølbursvatn og Mølheyggjarnir – trý staðarnøvn á Sandi* (i Fróðskaparrit 61) tre stednavne i bygden Sandur og forsøger at tolke dem. Det første led i indsønnavnet *Akrinartjørn* tolker forfatteren som plantenaavnet *akurull* (*Eriophorum angustifolium*). Denne plante vokser i og langs indsøen. Angående indsønnavnet *Mølbursvatn* mener forfatteren, at dette navn må gå tilbage til et oprindeligt **Melberði-*, sammensat af oldn. *melr* m. 'grus el. sandbanke' og **berði*, afledt af *barð* n. 'kant, rand', og derfor må den oprindelige navneform have været **Melberðisvatn*. Også i navnet *Mølheyggjarnir* foreslår forfatteren at tolke det første led som *melr* i stedet for *møl* f. Forvekslingen af *e* og *ø* i *Mølbursvatn* og *Mølheyggjarnir* skal ses i lyset af delabialiseringen, som har været et særtræk for dialekten i dette område.

I *Fólkanavnahagtøl fyri ár 2013* (i *Álmanakkin 2015*, Tórshavn 2014) gennemgår ANFINNUR JOHANSEN statistikken over alle døbt/navngivne børns (313 drenge og 286 piger) for-, mellem- og efternavne for året 2013, samt årets giftenavne. *Villiam* er det populære drengenavn og *Sára* det populære pigenavn.

Anfinnur Johansen

2.4. Island

JÓNÍNA HAFSTEINSDÓTTIR skrev en artikel med navnet *Þveit* i tidsskriftet *Orð og tunga* 16. Selv om navnet (*Tveit, Tved, Tvet*) ofte forekommer andre steder i Skandinavien, ikke mindst i Norge og Danmark, findes det kun en enkelt gang i Island som navn på en sø i den sydøstlige del af landet. Den oprindelige betydning af ordet er noget i retning af at 'hugge' eller 'skære'. Jóninas hypotese er at navnet i Island er kommet fra den handling at hugge hul i isen i forbindelse med fiskefangst. SVAVAR SIGMUNDSSONS artikel *Hurð og hurðarbak i vöstudiská ortnamn* (i *NoB 102*) handler om forekomster af *hurð* 'dør' i islandske, færøske, norske og shetlandske stednavne, både som simplex og som sammensatte navne. *Hurð* i stednavne kan blive brugt om steder som ser ud som døre, f.eks. huler eller dørlignende bjergformationer. Mest almindelig i Island er stednavnet *Hurðarbak*. Det forekommer både som gårdsnavn og naturnavn og bruges tit om steder som ligger bag noget i landskabet, såsom en bakke, en fjeldryg eller et bjerg.

I *Árbók Hins íslenska fornleifafélags 2013* (for året 2014) findes en artikel af SÍGRÍÐUR SIGURÐARDÓTTIR om kirkelige stednavne i *Skagafjörður* i det nordlige Island. Denne er en del af et forskningsprojekt som går ud på at undersøge

de ældste kirker og kirkegårde i området. Til dette formål har man brugt stednavne til at pege på steder hvor der i gammel tid siges at have været kirke eller kirkegård som nu måske er helt forsvundet. I de tilfælde hvor kirke eller kirkegård var gået af brug allerede i 11. eller 12. årh. kan kirkelige stednavne dog ikke længere spores; de er helt forsvundne. Resultatet af undersøgelsen er at stednavnene er vigtige kilder til kirkehistorien og, sammen med andre skriftlige kilder og arkæologisk viden, kan bidrage til vores kendskab til fortiden.

Hallgrímur J. Ámundason

2.5. Norge

Fagtidsskriftet *Namn og nemne* 31 (2014) kom på nyåret 2015. Fire av artiklane i tidsskriftet har personnamn som emne, to omhandlar stadnamn, medan ein er innanfor området litterær namnebruk. Meldingsbladet *Nytt om namn* 58 kom ut sommaren 2014 og *Nytt om namn* 59/60 på nyåret 2015.

To band av [KÅRE HOEL] *Bustadnavn i Østfold* vart gjevne ut i 2014. Margit Harsson har redigert band 12, som omfattar Rødenes og Rømskog (Oslo 2014), medan band 13, som omfattar Hvaler (Oslo 2014), er redigert av Tom Schmidt. Med desse to utgjevingane har det sidan 1994 kome ut 13 band i denne serien. Utgjevingstempoet har såleis vore imponerande. For noverande Institutt for lingvistiske og nordiske studium ved Universitetet i Oslo representerer denne bokserien ei viktig satsing. Dei to bøkene følgjer malen for tidlegare band, bl.a. med opplysningar om nedervd lokal uttale og eldre skrivemåtar, og med grundig drøfting av den språklege og reale bakgrunnen til dei einskilde namna, der vurderingane og tolkingsframlegga til Oluf Rygh, Kåre Hoel og dei to utgjevarane er tekne med. I tillegg til drøftinga av bygdenamna og namna på dei einskilde matrikelgardane, gardsbruka og husmannsplassane er det teke med kort omtale av topografiske ord som ligg føre i bustadnamna. Hvaler-bandet inneheld også eit underkapittel om gamle øynamn. Oversiktlege register gjer det lett å slå opp i bøkene.

HÅKON LILLEHOLT gav i 2014 ut den vakre boka *Stedsnavn i Høvåg* (Høvåg Museums- og historielag) der ein finn framlegg til tolking av stadnamn frå Høvåg i Lillesand (Aust-Agder). Ein stor del av det presenterte namnetilfanget er knytt til strandlina og sjøen. Boka vender seg til eit allment publikum. Stadnamna er ordna tematisk etter ymse tydingsgrupper, og det er gjeve oversyn over terrengord som ligg føre i namna. Nokre særmerkte einskildnamn har fått eigen omtale. Boka inneheld ein kartdel der stadnamna er avmerkte, dessutan mange vakre og illustrative foto.

I artikkelen *Plant names in place names in a municipality in western Norway*

(i Onomastikas Pētījumi. Proceedings of the International scientific conference to commemorate the 100th anniversary of Vallija Dambe, Riga 2014) presenterer BOTOLV HELLELAND stadnamn frå Ullensvang (Hardanger) som inneheld plantenemne. Av eit materiale på ca. 5 000 stadnamn skal ca. 300 innehalda eit plantenemne. Han gjer kort greie for den reale bakgrunnen for bruken av nokre trenemne i stadnamn. I *The relationship between river names and valley names in Norway* (i Proceedings of ICOS 24, sjå avsnitt 2.2.) diskuterer same forf. med utgangspunkt i eit vestnorsk materiale tilhøvet mellom elvenamn og namn på dalar. Han deler elvenamna inn i semantiske kategoriar, og han gjev fleire døme på yngre namn på dalar som inneheld gamle elvenamn.

I *Why Hellas in Norwegian and Grekland in Swedish? The quest for definitions* (i Proceedings of the 14th UNGEGN working group on exonyms meeting. Eds.: P. Jordan & P. Woodman) peikar HELLELAND på ulik praksis i dei skandinaviske landa når det gjeld bruken av endonym eller eksonym for utlandske stadnamn, særleg for namn på byar og land. Han understrekar at bruken av endonym i Noreg har samanheng med overgangen frå dansk til norsk skrivemåte av norske stadnamn frå siste delen av 1800-talet og noko ut på 1900-talet. Prinsippet om bruk av endonym er nedfelt i Geografilista som Språkrådet har utarbeidd.

I *Toponyms and language history – some methodological challenges* (i Proceedings of ICOS 24) tek INGE SÆRHEIM opp metodiske spørsmål som er knytte til bruken av stadnamn som språkhistoriske kjelder. Han gjev døme på eldre grammatiske former som ligg føre i namna, og tidlegare dialektgrenser som kan lesast ut av nedervde namneformer. I artikkelen *Stadnamn og sentralitet i eit jærsk jordbrukssamfunn frå jernalderen* (AmS-Varia, Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger, 2014) diskuterer han med utgangspunkt i materiale frå Jæren spørsmålet om stadnamn frå eit område kan indikera sentralitet og buplass for ein sosial elite i jernalderen.

Same forf. presenterer i *Side, Kråke og Mula. Teig- og naturnamn som er utvikla av oblik kasusform* (i NoB 102) nokre sørvestnorske teig- og naturnamn som synest gå attende på oblik kasusform. I den vesle artikkelen *Namnekontinuitet og eigedomsgrenser – eit døme frå Kvinesdal (Vest-Agder)* (i NoB 102) diskuterer han namneoverlevinga for nokre naturnamn frå Kvinesdal som er nemnde i eit domsbrev frå 1292. Diplomet omhandlar grenselina mellom to gardar.

GUNNSTEIN AKSELBERG drøftar i artikkelen *Kva kan førelekken Sygna-/Sygnes- i stadnamn i Ulvik tyda?* (i Ulvik sogelag. Årsskrift 2014) nokre samansette stadnamn frå Ulvik med føreleddet *Sygna-/Sygnes-*. I gardsnamnet *Sygnestveit* reknar han med at føreleddet er eit bortkome fjordnamn, gno. **Sygnir*, som siktar til straumtilhøve i Osafjorden. I åtte namn med føreleddet *Sygna-*, nytta om stader som ligg nord og nordvest for denne fjorden, er tolkinga

meir uviss. Han stiller spørsmål om desse namna opphavleg har hatt eit føreledd *Sygn-*, som seinare har blitt omlaga til *Sygna-* med bakgrunn i segner om *sygner*, dvs. sogningar.

ELDAR HEIDE diskuterer i artikkelen *Hørgr in Norwegian names of mountains and other natural features* (i NN 31) norske stadnamn, særleg naturnamn, som inneheld nemnet *horg*. Han hevdar at slike namn særleg er knytte til stengsel og grenser i landskapet, og at namngjevingstypen kan daterast til tidleg jernalder eller tidlegare. Dei fleste namna og namneberarane skal ha hatt religiøs tyding og funksjon. Heide avviser ein etablert etymologi ‘steingrunn, steinrøys’ for nemnet *horg*, og han går i staden inn for eit nært samband med latin *carcer* i tydinga «an enclosed place, prison, barrier or starting-place in the race-course».

I den perspektivrike artikkelen *Qmd og det nordligste Hålogaland – et nytt blick på P. A. Munchs tanker* (i Endre-boka. Postfestumskrift til Endre Mørck. Red.: G. Alhaug, T. Bull og A. K. Pedersen, Oslo 2014) diskuterer REIDAR BERTELSEN den historiske bruken av namnet *gno*. *Qmd* (jf. namnet *Andøya*), sett i lys av samfunnsendringar i Hålogaland frå jernalderen til mellomalderen. Han peikar på at Andfjorden og Vågsfjordbassenget i yngre jernalder kan ha utgjort ei eining, med Andfjorden som det dominerande landskapselementet. I så fall har det truleg vore behov for eit samanbindande namn for denne regionen.

I *Kvænangen og Kvenvik i Alta – forklaringer og bortforklaringer av forledet Kven-Kvæn* (i Endre-boka) drøftar EIRA SÖDERHOLM ulike tolkingar av føreleddet i namna *Kvænangen* og *Kvenvik*. Ho konkluderer med at båe stadene har fått namn etter kvener og deira ferder langs norske fjordar. Ho meiner at namna er eldre enn den faste kvenske busetjinga på 1700-talet, og at dei truleg går attende til mellomalderen.

I artikkelen *Sámi placenames, power relations and representation* (i *Indigenous and minority placenames: Australian and international perspectives*, Canberra 2014), som i hovudsak er ein engelsk versjon av ein artikkel på nordsamisk, *Sámi báikenamat, válddi relašuvdna* (trykt i *Sámi dieđalaš áigečála* 1/2011, 19–41), skriv KAISA RAUTIO HELANDER om undertrykking av samiske stadnamn, særleg busetnadsnamn. Ho tek utgangspunkt i namnemateriale frå Nord-Noreg. Spørsmåla som er tekne opp, omfattar bl.a. mangelfull bruk av samiske stadnamn i offisielle samanhengar, på kart, vegskilt og i eigedomsregister. Det er også vist til tilsvarende maktbruk gjennom toponymisk kolonisering i andre område med urfolkesetnad.

I NN 31 var det fleire artiklar om personnamn enn om stadnamn. Personnamnartiklane handlar om litterær onomastikk, førenamn og mellomnamn. BENEDICTA WINDT-VAL har teke føre seg *Navn og navnebruk i Sigrid Undsets Olav Audunssøn*. Ho konkluderer med at namna i verket er realistiske på den

måten at dei harmonerer med det me veit om namneforrådet på den tid. Namnebruken underbyggjer også tematikken og problemstillinga i verket.

I *Synneva i sør, Synneve i nord? Vokalutgang i kvinnenamn i Nordre Bergenhus i skriftlege kjelder frå perioden 1750–1801* (i NN 31) har TORODD KINN undersøkt alle kvinnenamn med vokalending i folketeljinga av 1801 i noverande Sogn og Fjordane fylke, og dåpslistene frå tre prestegjeld i perioden 1750–1799. Grensa mellom *a*-mål og *e*-mål går gjennom fylket, og hovudmønsteret i 1801 er at kvinnenamnsendingane slår fylgje med svake hokjønnsord og infinitiv. Dermed er det vanleg med *-a* i sør og *-e* i nord. Men det er også store forskjellar mellom dei ulike prestegjelda, og dåpslistene viser at endringar særleg skjer ved presteskifte.

EIVIND SMITH og LEIF OLSEN diskuterer opphavet til det sjeldne namnet *Hardeknut* (i NN 31). Dei drøftar kjeldene, jamfører med andre samansette namn, og konkluderer med at det er lite sannsynleg at namnet er av germansk opphav på grunn av bindevokalen. Dei foreslår at namnet er ei fordanska form av eit namn med framandt opphav. Eldste forma *Airdeconut* kan vera keltisk, for baa ledda finst som ord i gamalirsk. Namnet kan ha vore mannsnamn, tilnamn eller tittel.

GULBRAND ALHAUG greier ut om *Espolin – eit spesielt norsk mellomnamn med opphav i eit islandsk gardsnamn* (i NN 31). Namnet er eitt av dei få som berre er i bruk som mellomnamn, ikkje slektsnamn. Alle som ber namnet i Noreg, høyrer til same slekta. Namnet kjem frå det islandske gardsnamnet *Espihóll*, og jusstudenten Jón Jónsson laga det latiniserte tilnamnet på 1780-talet. Dei norske berarane nedstammar frå bror hans.

I *En-d-re, Hen-d-ry og Is-t-rael – om epentetisk d og t i namn* (i Endreboka) syner ALHAUG at innskoten konsonant «reparerer» konsonanttrekkjefylgje som bryt med Theo Vennemanns preferanselover. Når epentetisk innskot er langt vanlegare i samansette proprium enn i samansette appellativ, er det fordi proprium gjennomgåande er meir leksikaliserte. Forf. viser at dei epentetiske formene stod sterkast på 1700-talet, medan dei er nærpå utraderte på 1900-talet, truleg fordi dei har vorte oppfatta som ukorrekte.

I same boka har LARS IVAR HANSEN ein artikkel om *Samisk navneskikk på 1500- og 1600-tallet*. Kjeldegrunnlaget er lister over skatteytarar, dermed står mannsførenamn i fokus. Kystområda syner den sterkaste nordiske påverknaden, medan innlandsområda har noko mindre nordisk påverknad. Dei samiske namna står langt sterkast i Enare-området, her er det også flest østersjøfinske innslag. Nedslipte former av kyrkjelege namn som tidleg kom i bruk, er populære både hos nordmenn og samar. Men i Astafjord-området viser det seg at gamle nordiske namn er relativt meir populære mellom samar enn hjå nordmenn. HANSEN forklarar dette med at slike namn var vanlege då samane fyrst byrja med kristen dåp på 1300-talet. Dei heldt fast ved desse namna oppover i

dei neste hundreåra, og blei ikkje med på den neste motebylgja i den norske befolkninga, då namn på populære helgenar i seinmellomalderen og danske og tyske former av kyrkjelege namn blei vanlege.

NANCY COLEMAN har skrive om *Kvinnenamn* (i *Kvinner i vikingtid*. Red.: N. Coleman & N. Løkken, Oslo 2014). Artikkelen gjev eit oversyn over namngjevingsprosessen og kvinnenamnforrådet i vikingtida. Forf. fortel detaljert om kjeldematerialet og om namngjeving. Deretter fylgjer ein systematisk gjennomgang av namnetypar. Fyrst kjem einledda namn (med belegg) og mytologiske namn, deretter får me ei grundig utgreiing om toledda namn, med tabellar og drøftingar av føreledd og etterledd kvar for seg, opplysningar om belegg, samt ein diskusjon av kva samansette namn eigentleg tyder. Det blir også forklart om nye namn som kom inn med kristendomen; patronym er nemnt, og metronym og andre tilnamn er meir utførleg skildra. Eldre kjeldemateriale er alltid skeivt, fordi så få kvinnenamn er belagde, men Coleman har funne 300 ulike namn og rundt 100 mytologiske namn som blir presenterte i artikkelen.

Inge Særheim Gudlaug Nedrelid

2.6 Sverige

En avhandling har utkommit under året, nämligen ELIN PIHLS *Ägonamn. Namnstruktur och namnkontinuitet i två uppländska socknar* (Namn och samhälle 27). Detta är en namngrupp som i kraft av sin mångfald lämpar sig väl för övergripande strukturella frågor och teoretiska resonemang. Det övergripande syftet är att ur olika perspektiv undersöka semantiska och morfologiska drag, typiska för ägonamn. Förf. belyser även frågor som namnkontinuitet, namnbildning och onomastikonets roll i namnbildningsprocessen. För att närma sig dessa frågor använder Pihl den dialogiska teorin, en förklaringsmodell som tydliggör den förståelseskapande processen, och diskuterar med hjälp av denna teori frågor såsom skillnader mellan lexikon och onomastikon och samspelet mellan namn och namnbrukare. En stor del av undersökningen, kanske den mest intressanta, ägnas åt att diskutera namnkontinuitet och vilka faktorer som här har betydelse. Förvånande nog visar det sig att namn med svag namnkarakter har starkast kontinuitet. Sammantaget kan sägas att förf. utifrån ett konkret material och ett väl genomtänkt teoretiskt ramverk belyser stora namnteoretiska frågor.

Ägonamn behandlas även av VIKTORIA BENGTSDOTTER KATZ i *Ägonamn i världsarvet Södra Ölands odlingslandskap* (i OUÅ 2014) som i ett pilotprojekt studerar förändringar i namnskicket i anslutning till förändringar av jordbrukslandskapet. Här beskrivs omfattande namndöd i takt med rationalisering av

jordbruket och hur namngivningsprinciper ändras över tid. Intressant att notera är även att ett av projektets delsyften är att pröva digital teknik för ortnamns-uppteckning, och förf. berättar kortfattat hur uppteckningsarbetet med programmet EpiCollect bedrivits, något som gärna kunde ha beskrivits mer utförligt.

Under året har två delar inom de stora ortnamnsserierna utkommit. Det är mycket glädjande att arbetet med dessa serier fortskrider trots allt mer bistra omständigheter. Denna typ av gedigen grundforskning är dels central för ämnet, dels utgör den basen för mycket av den verksamhet inom namnforskningen som bedrivs på de svenska minnesinstitutionerna. I serien Skånes ortnamn har under året utkommit *Östra Göinge härad* (SkO A 23, Lund 2014) av CLAES RINGDAHL. Östra Göinge härad omfattar idag 13 socknar och i den grundliga och omfångsrika volymen behandlas förutom namnet på häradet och socknarna namn på byar och hemman. Under rubriken *Andra namn* redovisas även namn på smärre bebyggelser såsom hemmansdelar, torp och lägenheter, och det är kanske tolkningarna av dessa smånamn som utgör särskilt intressant läsning eftersom man som läsare tränger in i och får en grundlig inblick i och känsla för området. Imponerande är även den gedigna källgenomgången. Vidare har *Bebyggelsenamnen i Hudiksvalls kommun. Hudiksvallsområdet* (SOHä 2:2, Uppsala 2014) av LENNART HAGÅSEN utkommit. Boken inleds med flera mer övergripande avsnitt där förf. redogör för mer generella frågor som t.ex. namnens ålder och deras relativa kronologi. Här finner man även genomgångar av i materialet frekvent förekommande namntyper. Dessa är synnerligen grundliga och har karaktär av forskningsöversikter. I boken behandlas framförallt nu levande bebyggelsenamn och glädjande nog upptas även binamn såsom *Stan*, *Hudik* och *Glada Hudik* för Hudiksvall. Även i denna bok närstuderas varje namn och tolkningarna vilar på saklig grund. I slutet av artiklarna ges den läsare som inte är så etymologiskt bevandrad en sammanfattning. Hagåsen har valt att frångå det i namnserierna ofta använda landsmålsalfabetet till förmån för en grövre beteckning. Detta tillsammans med mer allmän information såsom ett kortfattat stycke om termen *ortnamn* och en redogörelse för de arkeologiska tidsperioderna ökar läsbarheten och visar viljan att nå ut till en läsekrets även utanför den vetenskapliga. Dessa två delar ur våra namnserier griper sig an namnmaterialet inom respektive områden från delvis olika perspektiv men de har det gemensamt att man som läsare kommer nära den verklighet i vilken namnen bildats.

Namnen speglar som bekant samhället och hur denna relation yttrar sig har blivit föremål för ett flertal artiklar under året. I *Metaphorical and metonymical place names in Sweden* (i *Name and naming. Proceedings of the second international conference on onomastics: Onomastics in contemporary public space*, Baia Mare, May 9–11, 2013, red. Oliviu Felecan, Cluj-Napoca, 2013) belyser

STAFFAN NYSTRÖM hur samhällets struktur och olika levnadsbetingelser kan återspeglas i namngivningsprinciper. Förf. har gjort en pilotstudie av metonymiska och, framförallt, metaforiska ortnamn i en del av Stockholms skärgård och finner att denna namntyp är betydligt vanligare i kustbandet än i inlandet, vilket relateras till de metoder för navigering som man alltså finner i kustområden. Hur ideologier och religiösa strömningar kan ge avtryck i namnbruket visar MATS WAHLBERG i samma volym i artikeln *Urban names – Identity, emotion, prestige. A case study from Uppsala*, där han studerar urban namngivning, såväl i nutid som i ett historiskt perspektiv. I samma publikation ger KATHARINA LEIBRING ett mycket konkret exempel på hur personnamnsbruket kan påverkas av händelser i samhället i artikeln *Estelle – Reactions to royal name-giving in Sweden*. Förf. visar hur det svenska kronprinsessparets val av namn till sin nyfödda dotter år 2012 gav upphov till starka känslouttryck i media och digitala forum och medförde ett tydligt avbrott i detta namns tidigare uppåtgående trend som tilltalsnamn, samtidigt som det ökade i popularitet som hundnamn. Analysen hade tjänat på en starkare teoretisk förankring, men visar tydligt att det kan finnas en uttalad förväntan om att ett förnamn ska spegla individens (sociala) identitet och att människors inställning till enskilda namn ofta tydliggör även andra sociala värderingar. Att namngivning kan ses som en social handling ställs på sin spets i artikeln *Panka, Sokkofoter, Hynda and Kunta. Bynames in medieval Arboga with legal consequences* (i Proceedings of ICOS 24, se avsnitt 2.2) av AGNETA SUNDSTRÖM. Här ges några exempel på medeltida binymsbruk som lett till rättsliga processer, antingen för namngivaren eller för namnbäraren. Namngivning som social handling i modern tid står i fokus för EMILIA ALDRINS artikel *Choosing a name = choosing identity? Towards a theoretical framework* (i Proceedings of ICOS 24) där förf. presenterar sitt avhandlingsarbete för en internationell publik och sammanfattar dess identitetsteoretiska ramverk och några empiriska slutsatser.

Hur även hundnamnsförrådet speglar samhället diskuteras av KATHARINA LEIBRING i *Från Trogen till Tyson. Hundnamn i Sverige i förändring* (i Från renhållningshjon till modeaccessoar. 10 000 år av relationer människa–hund i Sverige. Föredrag vid ett symposium i Uppsala 15 februari 2013. Utg. av Anne-Sofie Gräslund & Ingvar Svanberg). Den kanske mest intressanta slutsatsen är den överensstämmelse som råder mellan namn på tikar och de flicknamn som finns på topplistorna över populära flicknamn. Såsom förf. påpekat i andra sammanhang gäller samma sak för kattnamn. Förf. återför detta bl.a. till det faktum att det av tradition finns en större repertoar av hanhundsnamn att välja mellan vilket gör att pojknamn från topplistorna inte dominerar på samma sätt. Kanske kan det också ses som ett tecken på att hanhundar, liksom nyfödda pojkar, namnges på ett mer traditionellt sätt, medan honhundar, liksom nyfödda flickor, namnges mer utifrån mode. Ett könsperspektiv på namnbruk anläggs

av samma förf. även i *Naming as mirror of social structures – the usage of women’s names in Early Modern Swedish official records* (i Proceedings of ICOS 24). Här är det omtal av kvinnor i 1600-talets kyrkböcker som står i fokus och i synnerhet de mer ovanliga förekomsterna av namnfraser som saknar referens till ett mansnamn. Förf. finner att det i sådana fall rör sig om antingen kvinnor som inte kan identifieras utifrån sin relation till en man (t.ex. s.k. »lösa kvinnor») eller om kvinnor med hög status i det lokala samhället. Särskilt intressant är också iakttagelsen att såväl utbredningen som sättet att omnämna kvinnor i kyrkböckerna vid denna tid varierar i mycket hög grad mellan olika socknar, vilket föreslås hänga samman med skillnader i samhällsstrukturer mellan stad och landsbygd som skapar olika utrymme för kvinnor att uppnå hög status oberoende av en man. I *Surname choices in Sweden. Traditionally and newly formed surnames* (i Germanistische Linguistik 225–227/2014) sammanfattar EVA BRYLLA det svenska släktnamnsbrukets historiska bildningsmönster och moderna nybildningstrender för en tysk publik. Här diskuteras bland annat nybildade namn på *-son/-dotter*, s.k. kombinationsnamn, adelsklingande namn och nya borgerliga namn. Svenska företagsnamn har inte studerats mycket och därför är KATHARINA LEIBRINGS artikel *Surnames in names of smaller companies in Sweden – a diachronic study* (i Germanistische Linguistik 225–227/2014) ett högst välkommet bidrag. Utifrån ett material bestående av företagsnamn i annonser i telefonkatalogen görs här intressanta iakttagelser kring variation över tid och mellan olika studerade områden (caféer, bilreparatörer, florister, frisörer och rörmokare), som skulle kunna bilda intressanta utgångspunkter för vidare socioonomastiska analyser. Några av de intressanta frågor som väcks är huruvida bruket av personnamn i företagsnamn hänger samman med genusaspekter och huruvida namnens varierande innehåll och struktur speglar arten hos olika verksamhetsområden och deras förändring över tid, där vissa är mer beroende av marknadsföring av en person (och dennes kompetens), medan andra snarare saluför en plats eller en produkt.

Den heliga platsen (red. Eva Nyman, Jörgen Magnusson & Elżbieta Strzelecka, Skrifter i humaniora vid Mittuniversitet 1, 2014) är en rapport från ett tvärvetenskapligt symposium arrangerat vid Mittuniversitetet. Olika discipliner har bidragit till att ur olika perspektiv belysa »den heliga platsen» och ortnamnsforskningen spelar här en viktig roll. I *Olika slags helighet? Om ortnamn på Helga- o.d. i Väre*nd diskuterar STAFFAN FRIDELL hur namn på *Helga* (såsom *Helgåkra*, *Helgesko* m.fl.) skall förstås. Här får läsaren även en genomgång av det aktuella forskningsläget vad gäller denna namntyp. En grundlig och gedigen forskningsöversikt ges även i EVA NYMANS bidrag *Sakrala ortnamn i Mellannorrland. En översikt* där förf. diskuterar potentiellt sakrala ortnamn i Mellannorrland. I *Disevid och Distingen – spår av östnordisk diskult?* resonerar OLOF SUNDQVIST och PER VIKSTRAND kring huruvida svenska ort-

namn som innehåller namnelementet *Dis* eller *Disa* kan användas som religionshistoriskt källmaterial. Genom ett metodiskt intressant resonemang av principiell karaktär kring hur namnet *Disevid* bör tolkas redogör författarna för sin syn på den nordiska diskulten och manar även till försiktighet, eftersom folkliga föreställningar levt kvar i sen tid. Den heliga platsen som gränstrakt mellan olika världar behandlas av BIRGIT FALCK-KJÄLLQUIST i bidraget *Gullmarn* vars huvudinnehåll behandlats i föregående års krönika.

Att namn i språkkontakt intresserar svenska namnforskare syns i årets produktion. Hur olika faktorer samvarierar vid val av namnformer diskuteras av BERIT SANDNES i *Navn på -rup* (i På sporet, se avsnitt 2.1). Här diskuteras vilka språkliga variabler som styr namngivarens val av form i det språkkontaktområdet Skåne i äldre tid utgjorde. Förf. pekar, genom en studie av nordöstskånska namn indelade i kronologiska grupper, på olika tendenser vid övergång från ett standardspråk till ett annat. De till synes paradoxala tendenser som framkommer är byte av norm samtidigt som arkaismer bevaras. Sandnes visar att fonologiska faktorer är primärt avgörande men betonar ändå onomastikonets centrala roll och att varianterna *-arp* och *-rup* existerar parallellt i olika medier och är ett uttryck för stilistisk variation. Ett annat område som präglas av språkmöten är det nordsvenska, något som illustreras av BJÖRN LUNDQVISTS utredning *Om Kirunas meänkieliska namn* (i NoB 102). Lundqvists undersökning går ut på att avgöra om de meänkielitalande i området bibehållit ett äldre uttal eller övergått till ett uttal påverkat av (riks)finska eller svenska, något som väl illustrerar komplexiteten vad gäller flerspråkigheten i området. Ett intressant resultat i studien är att informanternas upplevelse av vilket uttal som är vanligast inte sammanfaller med resultatet av förf:s undersökning, ett resultat som kan kopplas till andra attitydundersökningar inom språkvetenskap. Intressant vore en mer utvidgad undersökning av vilket/vilka uttal som uppfattas som norm inom olika grupper i relation till namnbrukares faktiska uttal. Svårigheter i strävan att uppnå en internationellt gemensam terminologi behandlas och illustreras av STAFFAN NYSTRÖM i *The terminological work of UNGEGN and ICOS – a presentation and a comparison* (i Proceedings of ICOS 24). Att terminologiska diskussioner av teoretisk art är viktiga för namnforskningen understryks i samma volym av ALEXANDRA PETRULEVICH i *Place-name loan and place-name adaptation: two sides of the same coin? Some terminological considerations from an ongoing thesis project*. Förf. diskuterar termerna *ortnamnslån* och *ortnamnsöverföring* och den problematiska relationen dem emellan. Förf. argumenterar för att i stället för *ortnamnslån* introducera termen *ortnamnsreplikation* som sammanfattar den process i vilken ett namn överförs från ett språk till ett annat, vilket kan, men inte nödvändigtvis behöver, medföra olika typer av anpassning. Termen *ortnamnsöverföring* vill Petrulevich i stället betrakta som något mer övergripande som beskriver förändringar på olika språk-

liga nivåer som inträder när ett namn integreras i målspråkets onomastikon, både på individnivå och på en mer övergripande nivå. Ett teoretiskt perspektiv på namnet och på dess plats i lexikonet ges av JONAS LÖFSTRÖM som i *Lexicographic treatment of toponyms* (i Proceedings of ICOS 24) efterlyser en lingvistisk beskrivning av namn som kategori. Förf. tar avstamp i det faktum att namn överförs mellanspråkligt i högre grad än andra kategorier. Detta, menar Löfström, medför att de i t.ex. ordboksarbeten intar en särställning. För att närma sig namnens plats i lexikonet (som exempel nämns endomymers och exonymers ibland olika struktur) vill förf. anlägga ett kontrastivt funktionellt analysperspektiv på namnen.

I *The name-landscape in the novel Norðan við strið* by Indriði G. Þorsteinsson (i Proceedings of ICOS 24) diskuterar BIRGIT FALCK-KJÄLLQUIST hur namn kan användas för att skapa en viss fiktiv värld. Med utgångspunkt i romanens ortnamn, personnamn och varumärkesnamn visas hur namnen bidrar till att placera romanens värld i en viss historisk tid och plats. Särskilt intressant är iakttagelsen att en av de viktiga huvudpersonerna aldrig nämns vid namn, vilket tyder på ett medvetet val från förf:s sida, vars effekt hade varit spännande att diskutera ytterligare. Även KATHARINA LEIBRING diskuterar hur litteraturens namnskick delvis liknar den verkliga världens i sin betraktelse *Kattnamn i Pelle Svanslös värld* (i Föreningen Pelle Svanslös vänners medlemstidning). Förutom fantasifulle ordlekar ges här flera exempel på namnbildningsmönster som känns igen från verkligheten (såsom regionalt namnskick, könsskillnader och efternamnsbildning).

En översikt över förekomsten av namn innehållande *lo* och motsvarande ord ges av KATHARINA LEIBRING i *Lodjuret i språk och litteratur* (i *Lodjuret*, red. av Roger Bergström m.fl., 2014) med exempel på såväl ortnamn som personnamn och husdjursnamn, samt förutom svenska namn även samiska och finska. Ett bidrag till diskussionen om vad *säter* ursprungligen syftat på ges av PER VIKSTRAND i *Sparrsätra och Nysätra* (i OUÅ 2014). Han visar att de båda sockennamnen bör uppfattas som kyrkplatsnamn vilket i sin tur visar att *säter* inte bara brukats om skogsängar utan även om centralt belägna ängsområden. Ett inlägg i diskussionen om namnelementet *-stad* görs av LENNART ELMEVIK i *Vad betyder ortnamnelementet -stad? Ett inlägg i en lång debatt* (i NoB 102). Elmevik ställer sig frågande till den syn på namnelementet *-stad* och på plurala ortnamn som förs fram av Per Vikstrand i *Järnålderns bebyggelsenamn* (2013) och som i korthet innebär att ortnamnelementet i princip är identiskt med *fnord*. **staðir* 'ställe, plats (för något)'. Detta har, menar Vikstrand, i efterhand fått en onomastisk betydelse 'ägomark' e.d. och namngruppens pluralitet bör föras till att namnen i många fall återgår på plurala ägo- och naturnamn, ett synsätt som även delats av Lars Hellberg (1960). Elmevik ser istället pluraliteten hos *-staðir* som grundläggande hos det till grund liggande appellativet som en-

ligt honom haft betydelsen 'utmark'; 'bosättning på utmark, utmarksgård, utflyttargård, nybygge' och menar att det rör sig om primära bebyggelsenamn.

Ett antal enskilda ortnamn har tilldragit sig forskarnas intresse. I *Brittatorp* (i OUÅ 2014) visar STAFFAN FRIDELL genom ortografisk och fonologisk analys att namnet, trots vokalismen i äldre belägg, innehåller kvinnonamnet *Britta*. I *Sjönammnet Silingen* (i OUÅ 2014) argumenterar SVANTE STRANDBERG för att sjönammnet *Silingen* återgår på ett **Sil*- syftande på att sjön är stilla och rofylld. Ett sekundärt bebyggelsenamn behandlas av SIMON KARLIN BJÖRK i *Gråska* (i OUÅ 2014) och förf. ser i namnet en ursprunglig hydronym **Grytka* f. där stenig botten varit namnorsak. I *Bynamnet Sockendal och ett försvunnet östgötskt ånamm* (i OUÅ 2014) visar THORSTEN ANDERSSON genom bynamnet på förekomsten av ett ålderdomligt ånamm **Sokn* på östgötaslätten. I *Nödesta (Nedersta) i Västerhaninge* (i OUÅ 2014) diskuterar SVANTE STRANDBERG huruvida bestämmingsleden återgår på ett personnamn eller bör sammanhållas med fsv. *nydhia* 'klubba' i terrängbetecknande funktion. Även bynamnet *Skillinge* (i NoB 102) återför SVANTE STRANDBERG på ett terrängbeskrivande ord, *sköld*. I *Rösten i Grebo – ett sägenomspunnet gårdnamn* (i NoB 102) diskuterar EVERT MELEFORS gårdnamnet *Rösten* och för fram en tolkning som innebär att namnet återgår på en stenkulle invid den närliggande sjön som förf. håller för troligt i äldre tid burit namnet **Röde* syftande på röda järnutfällningar. I *Sydsvenska ortnamnsproblem* (i NoB 102) lyfter STAFFAN FRIDELL fram en grupp myrnamn inom ett begränsat område. Dessa myrar bär namnen *Vissle myr* eller *Vyssle myr* och förf. vill i dessa namn se ett adj. **visall* eller **visull* 'sank, blöt' avlett till subst. **visa* 'sank mark', jfr fhty. *Wisa*, ty. *Wiese* 'äng'. I samma artikel behandlas namnet *Adelöv* som förf. vill återföra på ett fsv. **adhallef* 'den viktigaste eller huvudsakliga delen av en överlämnad (jord)egendom', att jämföra med bildningar som **jarllef* 'jordegendom som överlämnats till en jarl'. Det kanske mest intressanta är de varierade äldre skriftformer namnet uppvisar, något som förf. för till de hög- respektive lågstilsformer av namnet som förekommit både i skrift och i tal. I *Från Gilstring till Göstring* (i OUÅ 2014) bekräftar THORSTEN ANDERSSON via en genomgång av namnets äldre belägg förekomsten av supradentalt *rs* under slutet av medeltiden, något som också bekräftas av en genomgång av belägg för namnet *Marstrand*. I *Roden och jarlen* (i NoB 102) diskuterar MATS G. LARSSON och STAFFAN FRIDELL vilket geografiskt område som ursprungligen ingått i Roden. Med utgångspunkt i Thorsten Anderssons (i NoB 89) uppfattning att områdesnamnet *Roden (Roðr)* överförts till östersjöfinskan och blivit *Ruotsi* menar författarna att ett namn som givit sådana avtryck i såväl ortnamn som källmaterial bör ha omfattat ett större område än de bygder som ingått i det medeltida Roden. Larsson och Fridell argumenterar övertygande i sin artikel för att hela eller stora delar av Attundaland före folklandsindelningen kallats *Roden* (som återgår på *roðr* 'led där man rör') och

att namnet syftat på den farled som genomkorsar området. Sockennamnet *Järlåsa* ansågs av Jöran Sahlgren innehålla ordet *jarl* eller kanske snarare mansnamnet *Järle*, ett tolkningsalternativ som framförts även av andra forskare. LENNART ELMEVIK argumenterar i stället övertygande i artikeln *Järlåsa, Järle och Järle* (i OUÅ 2014) för att förleden i *Järlåsa* innehåller ett fsv. **jarl* eller **jarle* m. 'grus' och återför även namnen *Järle* och *Järle* på fsv. **jarle* respektive **jærle* 'grus'. KRISTINA BENGTTSSON diskuterar i *Den första treriksgränsen och stenen »a Suntru asi»* (i NoB 102) läget för den äldsta gränsen mellan Sverige och Danmark. Fem av gränsmärkena har kunnat identifieras men det nordligaste, *a Suntru asi*, har gäckat forskarna. Förf. vill i denna framställning, med stöd i såväl skriftliga källor som i sägner och topografi, förlägga denna gränssten vid den gamla gränsen mellan Ale och Vättle härad och sammankoppla dess namn med ortnamnet *Surte*. THORSTEN ANDERSSON behandlar i *Biskopsvaden i Skänninge* (i NoB 102) en annan nyligen identifierad plats, nämligen Biskopsholmen som utgjorde centrum i rättsdistriktet Biskopsvaden.

Maria Löfdahl *Emilia Aldrin*

Smärre bidrag

Goter, gutar, götar

I anslutning till en etymologisk studie över ordet *gud*, fvn. *god* n. osv. framför Peter Jackson och Norbert Oettinger (2014) ett förslag till ny tolkning av folkslagsbeteckningen *goter* (s. 123 f.). Vid sidan av *goter* står det etymologiskt identiska *gutar* 'gotlänningar', båda att återföra på germ. **gutani* (*an*-stam). Implicit drar författarna i sitt etymologiska resonemang också in det med *goter/gutar* avljudande *götar*, fvn. *gautar*, germ. **gautōz* (*a*-stam). Stambeteckningen *goter* intar i Jacksons och Oettingers framställning en ställföreträdande funktion för »bestimmte Namen [!] im Germanischen» (s. 123). Därmed understryks att ursprunget till *goter/gutar* inte kan diskuteras utan att också *götar* beaktas.

Ordet *gud* förklarar Jackson och Oettinger som en avledning till den indoeuropeiska roten **ǵʰeu-* 'gießen' (Pokorny 1959 s. 447), nämligen som en neutral bildning, ie. **ǵʰutóm*, med ellips av framförställt adverb, 'hin', 'hinab' (Jackson & Oettinger 2014 s. 122). Innebörden kan då återges med 'det (i form av offerhandling) begjutna'. Gudarna skall alltså ha benämnts efter libationsoffer, i första hand offer med blod från slaktade djur. Det kan här inflikas att förknippandet av de nämnda stambeteckningarna med offerblod inte är ny. Det förslaget har framförts av Ottar Grønvik (1985 s. 90; jfr dens. 1995 s. 82), men det har inte vunnit någon ankläng.

Den föreslagna etymologin av ordet *gud* saknar jag kompetens att bedöma, men etymologin av *götar* och *goter/gutar* har länge sysselsatt mig. Den av Jackson och Oettinger föreslagna etymologin utgår från en idé av Kristoffer af Edholm, som nyligen avlagt masterexamen vid den av Peter Jackson ledda Religionshistoriska avdelningen inom Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap vid Stockholms universitet (Jackson & Oettinger 2014 s. 123 n. 4). Jacksons och Oettingers framställning är översiktligt hållen. De går inte in på den omfattande litteraturen om stambeteckningarna *goter/gutar* och *götar*.

Götar och *goter/gutar* är bildade till en utvidgad form av den ovannämnda roten, nämligen ie. **ǵʰeud-*.¹ För *goter* ansätter Jackson och Oettinger en singularform ie. **ǵʰudon-*, germ. **gutani-*, med innebörden 'den begjutande' eller med författarnas ord 'der durch Opferguss Charakterisierte, der Opferer schlechthin' (s. 123). Medan *gudar* var föremål för begjutningsoffer, var människorna de som utförde begjutningen. I denna dikotomi kan de offerande uppfattas som människorna överhuvudtaget. »Die Eigenschaft, (Tiere) zu opfern, macht also den Menschen aus.» (S. 123.)

Med denna syn står *goter* helt enkelt för 'människor', och därmed placeras ordet in i

¹ Roten **ǵʰeud-* är väl betygad i germanskan, med verbet **geutan-*, sv. *gjuta* etc. Till samma rot har brukat föras lat. *fundo* 'gieße, lasse fließen, schütten aus' (Pokorny 1959 s. 448). Enligt Jackson och Oettinger (s. 123) föreligger den utvidgade roten »im Germanischen und Italischen». Förekomsten i den italiska språkgrenen, representerad av lat. *fundo*, ifrågasätts av Guus Kroonen (2013 s. 177): »the root-final *t* is without counterpart in the other IE languages».

en vanlig kategori av folkslagsbeteckningar, självbenämningar enligt vilka det egna folket är '(de riktiga) människorna'. Den ursprungliga betydelsen av germ. **gutan-* skall emellertid inte ha varit levande för goterna, när de kallade sig för 'människorna'. Författarna uttrycker saken så (s. 124):

Die ältere Bedeutung ‚Opferer‘ des Namens dürfte ihnen zu dieser Zeit nicht mehr bekannt gewesen sein. [...] Der Name der Goten bedeutet etymologisch ‚Opferer‘, was aber zur betreffenden Zeit bereits die Bedeutung ‚Menschen‘ angenommen hatte.

Det av Jackson och Oettinger framförda etymologiförslaget skall jämföras med en av mig företrädd förklaring av *gotar* och *goter/gutar* (Andersson 1996 a, 1996 b, 2009 s. 15 ff., sammanfattande Andersson 1998 a, 1998 b, 2005 s. 588 f.), en förklaring, som kan betraktas som den inom germanistiken i dag allmännast omfattade. Också denna förklaring utgår från verbet *gjuta*. *Gotar* och *goter/gutar* betraktas som nomina agentis med betydelsen 'utgjutare (av sperma), män', bildningar som passar väl in i ett indoeuropeiskt ordbildningsmönster (Andersson 1996 a s. 38 f.). Att ett ord med betydelsen 'män' tas i bruk som stambeteckning ter sig naturligt. En germansk parallell synes föreligga i *jutar*, som av allt att döma är besläktat med fvn. *yítar* m. pl. 'män' (Andersson 2005 s. 589). En vidare betydelseförskjutning från 'män' till 'människor' ter sig för forntiden normal. Också enligt den av mig företrädda uppfattningen är det alltså just den allmänna betydelsen 'människor' som ligger till grund för stambeteckningarna. Häri stämmer de båda etymologiförslagen överens.

Därmed är frågan ställd hur *goter/gutar* (och *gotar*) kan ha antagit betydelsen 'människor'. Enligt en inomgermansk tolkning har vi att göra med bildningar till verbet *gjuta*, vilka visar en betydelseförskjutning 'sådesutgjutare' → 'män' → 'människor'. Sambandet mellan å ena sidan substantiven *goter/gutar* och *gotar* och å andra sidan verbet *gjuta* bör med denna etymologi ha känts levande under germansk tid, och på den vägen har stambeteckningen kunnat förknippas med manlighet. Märk att fvn. *goti* vid sidan av betydelsen 'got' också uppvisar betydelsen 'hingst' och kanske också en ursprunglig betydelse 'man' (för diskussionen om *goti* i denna användning se Andersson 1996 a s. 37 ff., 1996 b s. 9, 15 f., 2009 s. 17, 20).

Gentemot denna uppfattning sätter Jackson och Oettinger in stambeteckningarna i ett stort religionshistoriskt, språkligt sett ett indoeuropeiskt sammanhang. Den indoeuropeiska motsvarigheten till *goter* skall ha syftat på människornas agerande vid offer i form av begjutning. Gentemot gudarna, »de begjutna», står med denna syn offrande, »begjutande» människor, och ur denna dikotomi skall *goter* ha kommit att anta just betydelsen 'människor'. I denna allmänna betydelse skall ordet sedan ha traderats till germanskan och gett upphov till stambeteckningarna *goter/gutar* (och det avljudande *gotar*); den reala bakgrunden till dessa skall ha varit okänd i den germanska världen.

Det är tacknämligt att frågan om *goter/gutar* och *gotar* tas upp från en kombinerad religionshistorisk och indoeuropeistisk sida. Motsatsparet *gudar* : *människor* är religionshistoriskt sett fundamentalt, och det kan därför just från religionshistorisk synpunkt te sig lockande att se ett genetiskt samband mellan ord för 'gud' och 'människor', i detta fall emanerande ur de olika rollerna vid libationsoffer. Jacksons och Oettingers framställning är som sagt översiktligt hållen, och i det indoeuropeiska perspektiv som anläggs kan ett samband mellan »begjutna» *gudar* och »begjutande» *människor* kännas tilltalande, men glappet mellan indoeuropeisk och germansk tid oroar. En fördjupning av det religionshistoriska resonemanget synes krävas, innan det nya etymologiförslaget kan övervägas som ett alternativ. Vid sidan av ord hörande till den aktuella indoeuropeiska roten för 'gjuta, hålla' har det funnits andra termer för libationsoffer, och frågan är då om också de har gett upphov till ord för 'offrare', sekundärt 'människor', eventu-

ellt med vidareutveckling till folkslagsbeteckningar inom det indoeuropeiska språkområdet. En studie av ordkretsar med ursprung i den indoeuropeiska libationsterminologin skulle här vara önskvärd till belysning av den föreslagna etymologin av *goter*.

Det religionshistoriska förslaget till nytolkning av *goter/gutar* förtjänar av allt att döma en mer ingående analys. Tills vidare känns det tryggare att se *goter/gutar* och *götar* såsom avseende »utgjutare, män» än med syftning på »begjutare, offerare».

Litteratur

- Andersson, Thorsten, 1996 a: Götar. I: Från götarna till Noreens kor. Hyllningsskrift till Lennart Elmevik på 60-årsdagen 2 februari 1996. Red. av Eva Brylla, Svante Strandberg & Mats Wahlberg. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. B. Meddelanden 11.) S. 33–50.
- 1996 b: Götar, goter, gutar. I: NoB 84. S. 5–21.
- 1998 a: Goten I. Philologisches § 1. Namenkundliches. I: RGA 12. S. 402 f.
- 1998 b: Götar. Namenkundliches. I: RGA 12. S. 278–283.
- 2005: Skandinavische Stämme § 1–6. I: RGA 28. S. 587–602.
- 2009: Altgermanische Ethnika. I: NoB 97. S. 5–39.
- Grønvik, Ottar, 1985: Runene på Eggjasteinen. En hedensk gravinnskrift fra slutten av 600-tallet. Oslo–Bergen–Stavanger–Tromsø.
- 1995: Über die Herkunft der Krimgoten und der Goten der Völkerwanderungszeit. Eine sprachlich-historische Beurteilung der Gotenfrage. I: Drei Studien zum Germanischen in alter und neuer Zeit hrsg. von John Ole Askedal & Harald Bjorvand. Odense. (NOWELE. Suppl. 13.) S. 69–93.
- Jackson, Peter & Oettinger, Norbert, 2014: Gott. I: Münchener Studien zur Sprachwissenschaft 68:1. S. 119–125.
- Kroonen, Guus, 2013: Etymological dictionary of Proto-Germanic. Leiden–Boston. (Leiden Indo-European dictionary series 2.)
- Pokorny, Julius, 1959: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 1. Bern–München.

Thorsten Andersson

Till försvar för några tolkningsförslag

I en artikel i NoB 2014, avdelningen Smärre bidrag, har Per Vikstrand opponerat sig mot de kritiska synpunkter som jag i samma avdelning i NoB 2013 framställt mot några av ortnamntolkningarna i hans doktorsavhandling från 2001. Utförligast uppehåller han sig vid namnen *Skäve*, *Sked(e)vi* och *Skövde*, sammanlagt 13 fördelade på sex landskap. Äldre skrivningar av dessa namn visar att för dem kan ansättas en och samma fornsvenska utgångsform, *Skædhvi*. Jag hade föreslagit att *Skædh-* innehåller ett ord urnord. **skaðja* eller **skaðjō* 'källa', bildat till en urgermansk ordstam **skap-* 'välla fram' o.d.; senare sammansättningsleden är *vi* 'helig plats, kultplats'. Vikstrand hade i stället i anslutning till några andra författare velat förklara förleden som hörande till ett till urgerm. **skaiðan* 'skilja, klyva' bildat nomen **skaið-*. Detta skulle bl.a. vara att uppfatta som en fornspråklig motsvarighet till sv. dial. *sked* f. 'klivet trästycke, planka'. Jag hade ställt frågan om det verkligen är rimligt tänka sig att **skaiðvi* > **skæiðvi* utvecklats till **skæðvi* genom övergång *æi* > kort *æ* framför konsonantgrupp i samtliga de 13 aktuella fallen. Vikstrand försvarar sig genom att hänvisa till att till grund för *Skædhvi* bör ligga ett appellativ fsv. **skædhvi* (sekundär namngivning), något som också varit min utgångspunkt, och att det därför inte fanns något skäl att »räkna med att monoftongeringen skett självständigt i tioalet olika namn» (2014 s. 238). Frågan inställer sig då om det är sannolikt att ett **skaiðvi* skulle ha utvecklats till **skæðvi* över hela det område där ortnamnen i fråga finns. Svaret måste enligt min mening bli nej (jfr framställningen hos Noreen 1904 § 80:II:2). Inte minst bör hänsyn tas till den omständigheten att komponenterna i konsonantgruppen *ðv*, framför vilken *æi* skulle ha utvecklats till *æ*, återfinns på var sin sida av en klart urskiljbar ordgräns. Jag tvivlar på att det finns något otvetydigt exempel på utveckling *æi* > *æ* under sådana betingelser, i varje fall inte i den omfattning som det skulle röra sig om i det aktuella fallet.

Till min tanke att fsv. **skædh* 'källa' skulle kunna ingå också i de båda *-harg*-namnen och sockennamnen *Skederid* i Uppland och *Skerike* i Västmanland, vilka antagits innehålla ett appellativ fsv. **skædhhargher* (*-hærghe*), har Vikstrand ingen kommentar.

Om min tolkning av förra leden i fsv. **skædhvi* som 'källa' uttalar Vikstrand också att det »låter sig sägas, men vill man på allvar hävda etymologin också som en ortnamnstolkning krävs att den provas empiriskt mot de enskilda namnlokaler» (2014 s. 238). Härtill är att säga att jag även utan denna förmaning från Vikstrand varit fullt medveten om att den sista punkten i diskussionen om mitt förslag till härledning av den aktuella namngruppen inte kan sättas förrän det så långt möjligt har utretts om min tolkning har erforderligt sakligt stöd. Den uppgiften får jag överlåta åt någon annan. Lätt blir den inte. Det är knappast en tillfällighet att det i ortnamnlitteraturen finns inte så få exempel på namn som antas innehålla ordet *källa* eller ett ord för 'källa' utan att någon real bakgrund härtill anges.

Ett *Nedervi* i Lillhärads sn i Västmanland har Vikstrand tolkat som 'den längre nedströms belägna helgedomen', jag däremot som 'skogen (fsv. **vidhi*) längre ned längs ån i fråga'. Jag menar att min uppfattning i varje fall inte kan avfärdas, särskilt som Vikstrand vidimerat att de »sakliga förutsättningarna för ett **-vidhi* 'skogsmark' är [...] för handen» (2014 s. 239).

Jag hade i samband med *Nedervi* anledning att beröra ett ortnamn *Skogsta* i samma trakt, sannolikt innehållande appellativet *skog* och inte detta använt som mansnamn. Härtill anmärker Vikstrand (2014 s. 239) att ortnamnen i Mälardistriktet inte »tyder på att *skog* här i äldre (förhistorisk) tid har haft sin moderna betydelse»; för »den ohävdade

storskogen tycks [fsv.] *vidher* ha varit det normala ordet [...]. Ordet *skog* har i det fåtal gamla ortnamn där det uppträder (däribland ett par *Skogsta*) troligen en mer specifik innebörd [...].» Han går inte in på vilken denna innebörd varit men hänvisar i sammanhanget till en uppsats av Otto von Friesen från 1902. Ordet *skog*, som enligt en allmänt omfattad åsikt är bildat till en avljudsform till ordstammen *urgerm. *ska3-* 'något som sticker upp eller skjuter fram', har enligt von Friesen ursprungligen betecknat »odlingens utkanter, i obyden utlöpande rövningar» (1902 s. 225). Sin »historiska innebörd» torde det, säger han, ha fått vid en tid »då skogen från att ursprungligen ha betraktats som ett skäligen värdelöst objekt gjordes till föremål för äganderätt och [...] kom att utgöra en särskild bys utmarker» (a.st.). Det förefaller sannolikt att grundbetydelsen hos *skog* varit den nu nämnda, men den innebörd hos ordet som vi känner har säkerligen trots detta urnordiska anor. Härför talar nämligen det av *skog* avledda verbet fsv. *skoghia* 'jaga (i skogen)' (Västmannalagen) och det härtill bildade *skoghning* 'jakt (i skogen)' (Västmannalagen, Hälsingelagen), se Schlyter s. 577. Jfr hos Rietz (s. 593b) *skoga* 'jaga, gå på jakt i skogen' (Östergötland, Medelpad, Norrbotten) och se om detta *skoga* även SAOB S 4448. Även med hänsyn tagen till detta ålderskriterium för fsv. *skogher* med samma innebörd som den hos *vidher* tycks det stå klart att betydelsen 'skog i allmänhet' är yngre hos det förra ordet (jfr Björvand & Lindeman 2007 s. 984). Detta är sannolikt förklaringen till den av Vikstrand noterade nästan totala dominansen för *vidher* i Mälaramrådet. Det finns knappast någon anledning att betvivla att *vidher* kunnat användas om både stora och små skogar.

Om det kan vara – och sannolikt oftast är – problematiskt att avgöra om det på en plats en gång i gammal tid funnits en källa eller inte, torde det i många fall vara ännu svårare att med bestämdhet säga om det förhållandet att en terräng i nyare tid inte är skogbevuxen gällt även för forna dagar. Se härom t.ex. Wahlberg 1987 s. 147: »Människan har genom tiderna sört för att stora skogar inte står för evigt. Vid några av Södermanlands *Ökna*-bebyggelser ser man numera inte skymten av någon skog, trots att fsv. *ødhken* 'ødemark' anses ha haft den innebörden.» Om namnet *Medevi*, avseende en f.d. by i Fasterna sn i Uppland, som av Jöran Sahlgren tolkats som sammansatt med **vidhi* 'skog', konstaterar Vikstrand (2001 s. 315) att byn »låg i en gammal odlingsbygd [...], varför tolkningen av efterleden som 'skog' är mindre tilltalande om än givetvis fullt möjlig; den kan t.ex. ha avsett en mindre skog i anslutning till byn».

Den problematik som citaten ovan är ett uttryck för ställdes jag inför då jag (Elmevik 2004; jfr redan Elmevik 1995 s. 71 not 6) ifrågasatte den gängse tolkningen av *Disevid*, namnet på en by i Heda sn, Lysings hd, Östergötland, som sammansatt av genitiv pluralis av *dis*, ett kvinnligt väsen i den fornnordiska mytologin, och kultplatsbeteckningen *vi*. Namnet skrevs äldst, 1458, *disevj*. Enligt min mening skall *-vi* här i stället förstås som ett äldre *-vidhi*, åsyftande en skog eller ett skogsparti där man trott att *diser* hade sin hemvist. Ett viktigt skäl att inte betrakta *Disevid* som ett »akta» *vi*-namn är som jag ser det att namnet i så fall skulle, såvitt jag kunnat finna, vara det enda exemplet i hela Norden där *dis* uppträder som förled i ett ortnamn med kultplatsbetecknande efterled.

I en 2014 publicerad uppsats har Olof Sundqvist och Per Vikstrand försvarat uppfattningen att *Disevid* är sammansatt med *vi* 'helig plats, helgedom'. Som motivering anförs att *diserna* » varit föremål för kult under förhistorisk tid runt om i Skandinavien » och att det är »fullt rimligt» att denna kult »i Östnorden kan ha varit knuten till helgedomar som benämnts *vi*, då *vi* här tycks ha varit en samlande benämning på kultplatser» (2014 s. 167). Det är uppenbart att *diserna* varit föremål för offentlig kult på flera ställen i Norden och att denna kult för det gamla Svitjods vidkommande hade anknytning till Uppsala. Se härom senast Sundqvist & Vikstrand a.a. och där anf. litt. Däremot ifrågasätter

jag även efter de nämnda författarnas intressanta framställning att diserna ute i bygderna hade den digniteten att man kan vänta sig att finna spår av dem i ett ortnamn sammansatt med det kultplatsbetecknande *vi*. De ortnamn där *dis*, i pluralis, återfinns i förleden (se för ett antal exempel Elmevik 2004) talar i stället för att diserna i den folkliga föreställningsvärlden snarast var att jämföra med övernaturliga väsen som häxor, troll, vättar och älvor. Föreställningen om sådana väsen har John Kousgård Sørensen (1992 s. 222) fyndigt benämnt »den lavere religion» eller »den lille overtro».

Litteratur

- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2007: Vore arveord. Etymologisk ordbok. Revidert og utvidet utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B. Skrifter 105.)
- Elmevik, Lennart, 1995: *Härnevi* och *Friggeråker*. I: NoB 83. S. 67–77.
- 2004: Namnet *Disevid* – sakralt men inte kultiskt? I: Text i arbete. Festskrift till Britt-Louise Gunnarsson den 12 januari 2005. Red. av Ingegerd Bäcklund & al. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. S. 54–60.
- 2013: *Svedvi* och *Nedervi*. I: NoB 101. S. 212–214.
- von Friesen, Otto, 1902: Några ordförklaringar. I: Språk och stil 2. S. 224–232.
- Kousgård Sørensen, John, 1992: Stednavne og folketro. I: Sakrale navne. Rapport fra NORNAs sekstende symposium i Gilleleje 30.11 – 2.12.1990. Red. af Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg. Uppsala. (NORNA-rapporter 48.) S. 221–232.
- Noreen, Adolf, 1904: Altschwedische grammatik mit einschluss des altgutnischen. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8. Altnordische grammatik 2.)
- Rietz = Rietz, Johan Ernst: Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogenspråket. 1867. Malmö–Köpenhamn–Leipzig–London.
- Schlyter = Schlyter, C. J.: Ordbok till samlingen av Sveriges gamla lagar. 1877. Lund. (Samling af Sveriges gamla lagar 13.)
- Sundqvist, Olof & Vikstrand, Per, 2014: *Disevid* och *Distingen* – spår av östnordisk diskult? I: Den heliga platsen. Handlingar från symposiet Den heliga platsen. Härnösand 15–18 september 2011. Red. av Eva Nyman, Jörgen Magnusson & Elżbieta Strzelecka. Sundsvall. (Skrifter i Humaniora vid Mittuniversitetet 1.) S. 153–178.
- Wahlberg, Mats, 1987: *Vida* och *Veda*. I: NoB 75. S. 141–154.
- Vikstrand, Per, 2001: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalsregionen. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 77. Studier till en svensk ortnamnsatlas 17.)
- 2014: *Skædhvi*, *Svedvi* och *Nedervi*. I: NoB 102. S. 238–240.

Lennart Elmevik

Tyven, ett sörmländskt sjönamn

En liten sjö i den sörmländska socknen Sköldinge i Oppunda hd heter *Tyven* (T 9G NO). Den når med en mycket smal vik ned till gränsen till Lerbo sn. Äldre belägg avseende detta vatten är *Tyfsjön* 1677 LSA C 13:30, *Tyfsjön* 1677 LSA C 13:35, *Tyfwen* 1691 LSA C 10:221, *Tyfsjön* 1745 LSA C 65–62:1, *Tiven* 1765 LSA C 43–19:1, *Tiwen* 1765 LSA C 43–34:3, *Tjufwen* 1771 LSA C 65–62:2, *Tyfwen* 1772 LSA C 65–62:3, *Tjufsjön* 1865 LSA C 65–51:1 avskr., *Tjufsjön* 1904 ek. Ett upptecknat uttal är *tjven* (G. Annell 1931, OAU), ett annat *tjven* (S. Strandberg 1969, OAU).

Naturnamn sammanhängande med *Tyven* är *Tyvkärret* (*Tyfkärret* 1745 LSA C 65–62:1, *Tyfkärret* 1771 LSA C 65–62:2) och *Tyvmossen*; på LSA C 13:30 från 1677 avser *Tyffmåssen* en gränspunkt. Vid sjön har sumpmark utbrett sig. Glk Aa 22 (1867) utvisar ett långsträckt område med torvdy, som omger *Tyven* på alla sidor; jfr ek 1904 (se fig. 1). En gränspunkt nära sjön har kallats *Tyvolmen* (*Tyholmen* 1677 LSA C 13:30, *Troll- eller Tufholmen* 1765 LSA C 43–19:1). I våra dagar går Västra stambanan fram strax söder om sjön.

Johannes Stenberg (1951 s. 22 f.) framhåller att *Tyven* tillhör det fåtal sjöar,

till vilka sägner om sjörån äro knutna. I *Tyven* skall sålunda ha funnits en »skällgädda», som sjöråets hjordar, d. v. s. fiskstimmen, följde. Det någorlunda fasta landet i närheten av järnvägen hette fordom *Trollholmen* och ansågs vara ett tillhåll för tjuvar. Sägner om att *Tyven* haft segelbar förbindelse med något större vatten ha också gått i trakten.

Om de sörmländska ordformerna *tyva* '(hö)tjuga' och *tyv* 'tjuv' säger Torsten Ericsson (1914 s. 140) att *t-* för *tj-* är allmänt i *tyva* och tämligen allmänt i *tyv*, åtminstone i norr och öster (jfr s. 99). I Oppunda hd har jag mött *tyva* i bl.a. betydelseorna 'klyka' och 'grenklyka för notbindning'. Både hötjugor och klykor för notbindning kunde hämtas i naturen. »Di kunde ha *hötyver* då, som var självväxta med två klor på», meddelar Imber Nordin-Grip (1964 s. 160) från det sörmländska Mellösa. Från Gåsinge i Sörmland har upptecknats *tyvä* 'naturligt vuxen högaffel av trä' (E. Jansson 1959, OSDs).

Natan Lindqvist (1926 s. 342) omtalar den uppländska *Tyvön* i Roslagen »med två i söder utskjutande uddar, som bilda en tjuga». Sjön *Tyven* har inte påtagligt klykliknande form. Något annat på platsen som kunnat motivera en jämförelse med en *tyva* kan jag inte påvisa. Tänkbart är att hydronymen åsyftar täkt av klykliknande grenar eller små träd. Jfr Fries 1943 s. 37 om viknamnet *Tyvkrok* i Österåkers sn, Uppland (»i hasseldungar vid den togs virke till tyvorna»). I en uppteckning av detta namn ges kommentaren »Hasselvegetation. Bindtyvorna voro av hassel» (R. Norrman 1934, OAU). Se Strandberg 1991 s. 95 ff. om sörmländska virketagsnamn. Beträffande virkestäkt i Dalarna framhåller Lars Levander (1944 s. 136 ff.) bl.a. att »på olika sätt krokigt vuxna delar av björk blevo ämnen till slädmedar, sidomedar (*hävlar*) och repkrokar, skakelträn och harvkrokar».

Möjligt men osäkert är alternativet att *Tyven* som formellt primärt namn innehåller *tyv* 'tjuv' (denna ordform är upptecknad från Rönö hd i Sörmland, G. Annell 1932, 1933, OSDs); jfr Strandberg 1991 s. 141 ff. om personbetecknande förleder i formellt primära sörmländska sjönamn. Tanken på tjuvfiske i den lilla sumpsjön som namngivningsgrund är knappast närliggande. Om tjuvar ytterst givit upphov till hydronymen i Sköldinge har detta måhända skett genom förmedling av naturnamnet *Tyvolmen* (*Tjuvolmen*) vid sjön. Fvn., nyisl. *þýfi* n. 'tjuvgods' (Magnússon 1989 s. 1208) förtjänar att

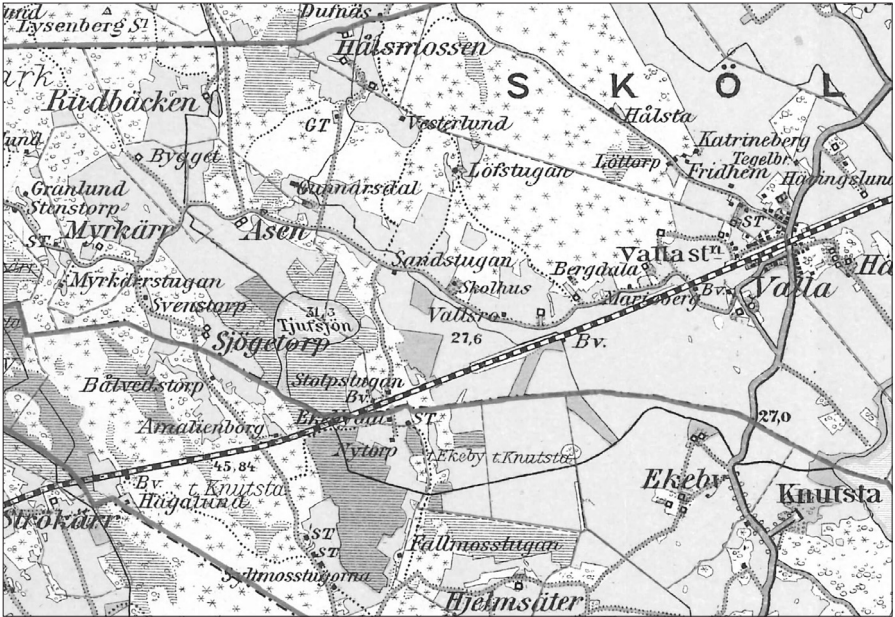

Fig. 1. Sjön Tyven (på kartan kallad *Tjuvsjön*) i Sköldinge sn, Sörmland. Utsnitt ur gamla ekonomiska kartan över Oppunda hd (1904).

nämnas i detta sammanhang; ett fsv. **Thyviholmber* 'holmen där tjuvgods gömmts' är en tänkbar utgångspunkt för *Tyven*. Både de efterhand uppträdande namnbeläggen med *Tjuv-* och den av Stenberg återgivna uppfattningen att tjuvar hållit till på Troll- eller Tjuvholmen kan dock ha sitt upphov i att elementet *Tyv-* i *Tyven* rätt naturligt men felaktigt identifierats som dialektformen *tyv* för *tjuv*.

Sjönämnet kan tilltalande förklaras med hänvisning till platsens topografi. I OSDs påträffas värmländska belägg för *tyve* n. med angivna betydelser av stort intresse i samband med vårt *Tyven*: 'tuvig äng' (Segerstads sn; A. Rudin 1902, Ölme sn; H. Lindberg 1914), 'nyss bliven fastmark som ännu är mycket blöt och tuvig och svår att passera' (Hammarö sn; R. Broberg 1955) och 'tuvigt och blött område, ofta nära sjön' (Hammarö sn; G. Persson 1974–76). Från Lima sn i Dalarna anför Niss Hjalmar Matsson ett *tyvlända* f. 'område med mjuk, myraktig, tuvig och mossig mark' (1937). Jfr nyisl. *þýfi* n. 'tuvor, tuvig mark' (Magnússon 1989 s. 1208). Det terrängbetecknande *tyve* har antagits ingå eller kunna ingå i olika svenska ortnamn. Sådana är det skånska *Tygelsjö* (Ingers 1952–54 s. 54 ff., SOL s. 331, SkO 15 s. 163 f.), det skånska *Tyback* (SkO 14 s. 74, DSÅ 7 s. 162 f.), de värmländska naturnamnen *Tyven* (ö, SOV 4 s. 70) och *Tyvet* (ängar, SOV 15 s. 72), *Tyvet* i Göteborgsområdet (OGB 4 s. 52) och ett *Tyvudden* i Lidingö, Uppland (Fries 1943 s. 37 f.).

En tolkning av *Tyven* i Sköldinge som 'sjön med intilliggande sank och tuvig mark' bereder inga språkliga problem och ter sig ytterst rimlig från saklig synpunkt. Kärr- och mossmarkerna vid sjön är ju väl dokumenterade från äldre tid. I våra dagar har tuvig gräsmark utbredd sig mellan Tyvens norra strand och landsvägen Flen–Katrineholm. Jag

betraktar utgångspunkten *tyv-* 'tuvmark' e.d. som en säkrare och mer närliggande utgångspunkt för tolkningen än *tyv-* 'tjuv' och *tyva* 'höjtjuga; klyka' e.d. Det nutida *Tyven* kan återgå på ett fsv. **Tyvesio(r)*.

Fortsatta undersökningar kan tänkas framvisa ytterligare sörmländska ortnamn möjliga att anknyta till det nu aktuella *tyve* n. I Västra Vingåkers sn, invid gränsen till Floda sn och mellan Vännervad (Vännervass) och Svartån (T 9G NO), har ett markområde kallats *Tyvossen: TyfMåsen* 1690 LSA C 10:194–195, *Tyfmåsen* 1756 LSA C 96–188: 1. Här ter sig *tyve* n. 'tuvig mark' tills vidare som ett rimligt alternativ. Se i övrigt t.ex. Herberth Erikssons (u.å. s. 76) invändningar mot *tyva* 'tjuga' och *tyv* 'tjuv' beträffande ett *Tyvudden* i Svärta sn, Sörmland. Från Strängnäs sn har *Tyvkärret* upptecknats som namn på bebyggelsen Hult(ängen) på Märinge ägor (G. Zetterberg 1938, OAU).

Källor och litteratur

- Ericsson, Torsten, 1914: Grundlinjer till undersökningen av Södermanlands folkmål. Inledning ock historik, ljud- ock formlära. Stockholm. (SvLm B 8.)
- Eriksson, Herberth, u.å.: Ortnamn i Svärta socken i Södermanland. Otr. uppsats. Duplic. i Institutet för språk och folkminnen.
- Fries, Sigurd, 1943: Ortnamn i Lidingö stad, Stockholms län. Proseminarieuppsats [Uppsala universitet]. Duplic. i Institutet för språk och folkminnen.
- Ingers, Ingemar, 1952–54: Några skånska ortnamn. I: SOÅ. S. 47–57.
- Levander, Lars, 1944: Övre Dalarnes bondekultur under 1800-talets förra hälft med bidräde av Ola Bannbers, Ella Odstedt & Filip Rombo samt ett flertal orsmeddelare skildrad av Lars Levander 2. Förvärvsarbete. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 11:2.)
- Lindqvist, Natan, 1926: Bjärka-Säby ortnamn 1. Stockholm. (Bjärka-Säby i monografier.)
- Magnússon, Ásgeir Blöndal, 1989: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík.
- Nordin-Grip, Imber, 1964: Mellösa i Sörmland. Folkminnen. Mellösa.
- Stenberg, Joh., 1951: Platser i Katrineholms omgivningar, belysande nejdens kulturutveckling och natur. I: Katrineholmstrakten. Anvisningar och karta utg. av Katrineholms stads idrotts- och fritidsstyrelse. Katrineholm. S. 14–72.
- Strandberg, Svante, 1991: Studier över sörmländska sjönamn. Etymologi, namnbildning och fornutveckling. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala B 8.)

Svante Strandberg

Recensioner

Sofie Laurine Albris: At bo, at benævne. Arkæologi og stednavne i jernalderens og vikingetidens landskab. Eksempler fra Sydsjælland. 349 s. København: Museum Tusulanums Forlag 2014. (Navnestudier udgivet af Afdeling for Navneforskning, Nordisk Forskningsinstitut 41.) ISBN 978-87-635-4146-6.

At bo, at benævne är ursprungligen ett »magisterspeciale» och således inte från början tänkt som en vetenskaplig publikation utan som en uppgift man examineras på vid ett universitet. I ett danskt »speciale» t.ex. i arkeologi vid Köpenhamns universitet är det mycket som skall redovisas som uttryck för akribi, vetenskapligt hantverk och väl tillgodogjord utbildning. Därför innehåller boken t.ex. en stor katalogdel som omfattar knappt 40 % av dess sidor. Katalogen är just en redovisning av det grundliga arkivarbete som ligger bakom beskrivningar och analyser. Det verkar sannolikt att förf. haft tillgång till katalogen i elektronisk form, kanske till och med som databas. Det skulle också läsaren vilja ha haft. När det gäller ortnamnen finns det numera hjälp att få i databasen <http://danmarksstednavne.navneforskning.ku.dk/> men det arkeologiska materialet är mer tungrott. I pappersformat är katalogen hur som helst mycket tidskrävande och i praktiken omöjlig att använda för att värdera beskrivningar, diskussioner och tolkningar. Det hänvisas inte heller mycket till den, och sker det, är det mest som en uppmaning till läsaren att fördjupa sig i den, om man inte tycker att den löpande texten är tillräcklig. Det är den emellertid, och dessutom klar och lättläst.

Boken syftar till att redogöra för och använda sig av såväl ortnamnsforskning som arkeologi i analysen av bosättningen kring och på de markanta kullarna i Boeslunde och Neble på Sydvestsjælland. Det är en lovvärd ansats som ofta fungerar bra i den detaljerade undersökningen av detta landskapsutsnitt, som Albris vidgar till att översiktligt omfatta ca 300 km² av Sydvestsjælland ungefär mellan Korsør och Skælskør. I princip är det med andra ord tal om en fallstudie med vidare horisonter. I ett »speciale» är det emellertid rimligt att man först redogör för sina forskningshistoriska och teoretisk-metodiska kunskaper och utgångspunkter. Därför kallas arbetets första del just *Baggrund, metode og teori*. Det är en väl genomförd del som visar förf:s goda förmåga att diskutera och ta till sig litteratur. Albris gör den norska arkitekten Christian Norberg-Schulz tankar om människans (arkitektens) tolkning av platsen som ett ställe där meningar samlas, så att en »genius loci» blir uppenbar, till sina. På 1990-talet sammanfattade Norberg-Schulz sitt lån av den romerska platsens skyddsande, *genius loci*, som »platsens identitet». Människan (arkitekten) skapar platsen genom att konkretisera förståelsen eller tolkningen av naturen som dess inneboende identitet. På s. 61 presenterar Albris sin egen delvis Norberg-Schulz-inspirerade modell av ömsesidiga beroendeförhållanden mellan handling, miljö och begrepp, genom perception, praxis och vardagshandlingar.

Mellan s. 63 och s. 179 finner läsaren själva fallstudien – bokens andra del. Vid läsningen kan det vara svårt att se hur modellen styr eller hjälper fram beskrivning och analys. Avsnittet *Baggrund, metode og teori* framstår i stället som förf:s generella ställningstagande. Det är vackert så och i ett »speciale» är det en värdefull komponent.

Samtidigt är det ingen invändningsfri teoretisk ansats, vilket i sin tur inte gör så mycket eftersom undersökningen, trots att Albris i slutet av sin analys (kapitel 8) knyter an till perspektivet, inte uppenbarligen behöver ansatsen.

I denna bokens centrala del, en tredjedel av dess volym, finns det en generell tendens till uppdelning mellan beskrivning och tolkning, så att beskrivning dominerar början och tolkning slutet. Om det nu hade förhållit sig så att Boeslunde, som är ett intressant fall, hade haft något självständigt att bidra med för att utveckla den generella förståelsen av järnålderns och den tidiga medeltidens bebyggelseutveckling, eller vår teoretiska förståelse av identitet, så hade denna uppdelning kanske varit rimlig, och »specialets» upplägg kan mycket väl ha varit just det. I dag vet man hur som helst, tack vare stora boplatsutgrävningar kring Köpenhamn, mycket mer om den generella bebyggelseutvecklingen på Sjælland. Det är litteratur som Albris har tillgodogjort sig och värderar, men den metodologiska konsekvensen av dagens forskningsläge har hon inte dragit. Enkelt uttryckt hade det, eftersom källmaterialet i Boeslunde idag kommit att sakna komplexitet, varit metodologiskt mer välgrundat om läsaren först fått ett sammandrag av kulturlandskaps- och bebyggelseutvecklingen samt den generella ortnamnsförändringen under första årtusendet av vår tideräkning (personnamnsförledernas långsamma intåg) och därefter analysen av Boeslunde. Allt detta finns på olika ställen i boken, men eftersom meningen med att skriva den måste ha varit att vidareutveckla »specialet», hade det varit mer intressant med en fallstudie om Boeslunde i förhållande till rådande uppfattning, än att tvinga Boeslunde att lämna ett självständigt bidrag till förståelsen av de övergripande frågorna.

Ett tydligt exempel på det problematiska i det nuvarande upplägget är den förförståelse eller betoning, som nästan från början ligger på att Boeslunde är en centralplats. Visserligen är Albris mycket medveten om de problem som vidlåder definitionen av fenomenet centralplats – det är framför allt en fråga om skala: vad är platsen central i förhållande till? Eller som det borde ha hetat i en Norberg-Schulz-inspirerad terminologi: I vilket rumsligt perspektiv konstituerar vilka meningar platsens centralidentitet (genius loci)? Trots att det inte finns något svar på den frågan blir Boeslunde likväl en centralplats. Det finns visserligen inte mycket som tyder på annat än mycket lokal centralitet, och det är naturligtvis inget fel på lokal centralitet, men centraliteten ser dessutom ut att saknas under yngre järnålder som materiellt sett är den intressanta bebyggelseperioden. Egentligen är det först i tidig medeltid som kyrka och borg vid den heliga källan och på toppen av backarna i Boeslunde kan ses som en central konstellation. Under yngre järnålder och vikingatid finns det i själva verket tre platser som kan göra anspråk på att vara former än andra, även om en av dem, den i norr, kanske är lite rikare än de övriga. Vad de kan ha hetat vet vi inte. Det vikingatida/tidigmedeltida namnskicket är hur som helst tydligt nog.

Under det mesta av järnåldern undviker man att bygga på toppen av kullarna i Boeslunde och bebyggelsen ligger därför som en krans runt topparna. När man till slut flyttar bebyggelsen upp i *Boeslunde* (i skogen på [bakke]kammen) lämnar man delvis *Langetofie* 'den långa gårdsarealen' bakom sig. När man lämnar det norra bebyggelseområdet (område 1 och 2), med bebyggelsekontinuitet genom hela första årtusendet, bakom sig, så kallar man den nya bebyggelsen, som ligger lite högre upp i landskapet, för *Neble* 'den nya bebyggelsen'. När man lämnar område 7 och 8, där det funnits en nyetablering av yngre järnålders- och vikingatidsbebyggelse intill bebyggelse från äldre järnålder, så blir den nya bebyggelsen, kanske efter ett uppehåll i bosättningen på platsen, en periferi. Bebyggelsen kallas *Sønderup* 'det sydliga torp' då det redan finns en bebyggelse som heter *Torp*.

Sedan de välkända offerfynden från bronsålder lades i sjöarna bland de skogsklädda kullarna i Boeslunde, där det redan fanns megaliter och gravhögar, verkar genius loci – andlig närvaro – inte ha varit platsens problem. Det är långt mera intressant att det verkar ta ca 2000 år och ett statsburet religionsbyte innan man äntligen kan bebygga topparna och så att säga »sätta sig på» ortens genius loci. Medeltidsborgen ligger bokstavigt talat i en sjö med bronsåldersoffer. Därför skulle man lätt kunna hävda att det länge var ett intellektuellt eller kanske moraliskt problem för den förhistoriska människan att bygga på toppen av kullarna. Det hjälper föga att med Norberg-Schulz hävda att man till sist lyckades förstå platsens genius loci korrekt, eftersom man bör vara försiktig med att oskyldigförklara den förhistoriska människan, om man i stället kan tillägga henne medvetna kulturteoretiska intentioner.

Men varför är då Boeslunde en centralplats redan under yngre järnålder och vikingatid? Det går till så här: Albris tycker sig se en tydlig strukturell likhet mellan Sorte Muld på Bornholm och Boeslunde, fig. 32, s. 129. Det finns dock också en skillnad: det saknas en central bebyggelse i Boeslunde, men det gör det inte på Sorte Muld. På s. 128 förklarar Albris därför, angående centrum i Boeslunde, att »arkæologiske undersøgelser har imidlertid ikke frembragt meget i området, og da det er forstyrret af omfattende bebyggelseaktivitet allerede i middelalderen, kan der nok aldrig gives et svar». Det är dock inte så säkert för redan på s. 138 föreslår Albris »at der i Boeslunde har ligget en central gård i det område, hvor kirken og den middelalderlige befæstning senere blev bygget». Det är inte lätt för arkeologer att smälta detta förslag e silentio. Det vore som att en ortnamnsforskare, efter att ha konstaterat att det tydligen saknas ett teofort ortnamn i Boeslunde, föreslår att man sätter dit ett försvunnet *Gudme* – för att ett *Gudme* strukturellt skulle passa.

Nu är det hur som helst inte för sent att göra nya analyser och hypotesprövande grävningar i Boeslunde, som fortfarande är ett mycket intressant bebyggelsehistoriskt exempel. I väntan på det kan man sälla sig till Hans Hildebrand då han 1882, med adress till Oscar Montelius, som påpekat att nya fynd kunde kullkasta Hildebrands idéer om 400-talets romerska guldmynt, framhöll följande: »Det är dock vanskligt att söka häfva de slutsatser, man drager från det man vet, med hjälp at slutsatser dragna från det man inte vet» (Hans Hildebrand: Från äldre tider. Kulturvetenskapliga och historiska studier, 1882, s. 63). Glädjande nog har Hildebrands idéer redan modifierats utan att den fyndbild han hade i tankarna blivit radikalt annorlunda.

De slutsatser man kan dra av Boeslunde, som en väl genomförd fallstudie, är viktiga och intressanta just beroende på att de av allt att döma inte kommer att vara enkelt jämförbara med de slutsatser man dragit och kommer att dra angående Hoby, Gudme, Tissø, Lejre, Toftegård, Uppåkra eller Sorte Muld.

Frands Herschend

Flurnamen, Straßennamen. Jahrespreise 2006, 2007, 2008 der „Henning-Kaufmann-Stiftung zur Förderung der deutschen Namenforschung auf sprachgeschichtlicher Grundlage“. Herausgegeben von Wolf-Armin Frhr. v. Reitzenstein. Mit Beiträgen von Dietz Bering, Friedhelm Debus, Peter Glasner, Karlheinz Hengst, Wolf-Armin Frhr. v. Reitzenstein, Eugen Nyffenegger, Markus Schulenkorf & Stefan Sonderegger. Hildesheim–Zürich–New York:

Georg Olms Verlag 2011. (Deutsche Namenforschung auf sprachgeschichtlicher Grundlage. Beiträge der „Henning-Kaufmann-Stiftung zur Förderung der deutschen Namenforschung auf sprachgeschichtlicher Grundlage“ 3.) ISBN 3-487-14739-0.

Den forskare som först åtog sig att recensera det redan 2011 utgivna arbetet *Flurnamen*, Straßennamen blev av olyckliga omständigheter förhindrad att slutföra sitt uppdrag. Då boken förtjänar uppmärksamhet även i nordiska kretsar, har det i rådande läge befunnits bättre att här ägna den en kort anmälan än att förbigå den med tystnad.

Utdelandet av Henning-Kaufmann-stiftelsens pris för år 2006, 2007 och 2008 skedde i Bonn, Leipzig respektive Frauenfeld. Mottagare av priset var 2006 Peter Glasner, 2007 Christian Zscheschang och 2008 Eugen Nyffenegger. Vid var och en av de tre sammankomsterna, då vederbörande pristagare höll ett föredrag, presenterades han i ett s.k. *laudatio* (lovtal); för detta svarade Wolf-Armin Frhr. v. Reitzenstein, Friedhelm Debus respektive Stefan Sonderegger. I trycket har Glasners, Zscheschangs och Nyffeneggers framställning fått titeln *Sehen und Bezeichnen – Straßennamen in der mittelalterlichen Stadt* (s. 41 ff.), *Flurnamenforschung und Flurforschung – eine Symbiose?* (s. 139 ff.) respektive «...wie eines Edelsteins Verlies». Über das Sammeln und Deuten von Flurnamen (s. 187 ff.). De nämnda sex programinslagen är publicerade i det nu anmälda arbetet tillsammans med ytterligare några bidrag. Ett av de senare är Debus artikel *Henning Kaufmann und die Universitätsstadt Bonn* (s. 13 ff.), intressant från både personhistorisk och vetenskapshistorisk synpunkt; den ger bl.a. en bakgrund till bildandet av Kaufmanns stiftelse.

En också från Sverige känd tendens kommenteras i Dietz Berings föredrag *Fußballstadien. Zur Kommerzialisierung der Namenwelt* (s. 23 ff.). Förf. nämner bl.a. (s. 26) att VFB Stuttgart år 1993 gav sitt Neckarstadion namnet *Gottlieb Daimler Stadion* och (s. 32) att anläggningen sedan 2008 kallas *Mercedes-Benz Arena*. Andra bidrag i volymen är Markus Schulenkorf, „COMETS – Communicating through European Streets“. Ein Comenius-Schulprojekt der Europäischen Union (s. 75 ff.) och Karlheinz Hengst, *Flurnamen als Geschichtsquellen zum Kulturkontakt von Slawen und Deutschen im Mittelalter* (s. 97 ff.). Hengst ställer i sin artikel en mängd intressanta frågor, som han också besvarar, t.ex. *Seit wann und warum kommen slawische Flurnamen in mittelalterlichen Quellen vor?*, *Fanden slawische Flurnamen im Mittelalter zwischen deutschen Sprechern wirklich Verwendung?* och *Wie steht es um die bilinguale Sprecherkompetenz der Siedler vom 10. bis 12. Jahrhundert?*

Kort sagt: *Flurnamen*, *Straßennamen* är ett mycket läsvärt arbete med många intressanta inslag.

Svante Strandberg

Gamla Uppsala i ny belysning. Redigerad av Olof Sundqvist & Per Vikstrand under medverkan av John Ljungkvist. 208 s. Gävle: Högskolan i Gävle 2013 (distribution: Swedish Science Press, Uppsala). (Religionsvetenskapliga studier från Gävle 9.) ISBN 978-91-975446-7-2.

I april 2011 arrangerade Early North European Seminar (ENES) ett seminarium i Uppsala under rubriken *Gamla Uppsala i ny belysning*. Denna volym samlar de fem före-

drag som hölls under seminariet samt en senare skriven, synpunktsrik avslutande syntes, Gamla Uppsala – på nytt av arkeologen Torun Zachrisson. Det kan noteras att föredragen i efterhand har uppdaterats, så att också litteratur fram till 2013 införts.

Under de senaste decennierna har mycket ny kunskap om det förhistoriska och tidigmedeltida Gamla Uppsala tillkommit till följd av omfattande arkeologiska utgrävningar. Seminariets syfte var att ge en lägesrapport över forskningsläget. Att seminariet lockade närmare hundra deltagare visar att intresset för denna viktiga förhistoriska centralplats är stort.

Två av bidragen har en arkeologisk utgångspunkt. Per Frölund och Hans Göthberg beskriver Gamla Uppsalas bebyggelsehistoriska ursprung i Gamla Uppsala före formationen – ett bidrag till centralplatsens genes. Från äldre bronsålder har påträffats bosättningsspår vid Gamla Uppsalas klockstapel och andra närliggande platser. Dessa bosättningar etablerades på marker som frilagts av landhöjningen, en miljö präglad av vikar och laguner. Under yngre bronsålder växer bebyggelsen markant till följd av agrar expansion, och under äldre järnålder expanderade bebyggelsen ytterligare och nådde klimax 200–400 e.Kr. Det stora antalet gårdar i området under denna period ses som en grundläggande förutsättning för uppkomsten av den yngre järnålderns centralplats.

I Monumentaliseringen av Gamla Uppsala beskriver John Ljungkvist de följande århundradena fram till domkyrkobygget. Förf. skriver att knappast någon längre ifrågasätter Gamla Uppsalas särställning som svearnas centrum, »utmaningen ligger numera främst i att förstå platsen och de skeenden som ledde fram till att platsen blev det den blev». Platsens roll, struktur och karaktär under denna period har emellertid varit föränderlig. Ca 550–700 skapar några få generationer makthavare en monumental plats bl.a. med de stora gravhögarna och en ca 50 m lång hallbyggnad. Skalan på komplexet är enastående och det finns ingen känd motsvarande koncentration av högar och salsbyggnader i Mellansverige från samma tid. Gamla Uppsala har utgjort en central samlingsplats och var en egendom knuten till samhällets högsta elit. Under vikingatiden sker stora förändringar av det gamla kungsgårdskomplexet, den gamla hallen överges ca 800, ingen känd liknande byggnad verkar ha ersatt den, och inga nya monumentala anläggningar tillkommer. Emellertid synes platsen fortsatt ha varit mycket betydande och hyst omfattande bebyggelse. För vikingatidens makthavare var det enligt förf. kanske inte nödvändigt med nya manifestationer, eftersom platsens status och position var så grundmurad – det var den internationellt mest kända platsen i Mellansverige.

Ett bidrag av religionshistorikern Olof Sundqvist har rubriken Gamla Uppsala som förkristen kultplats: en översikt och en hypotes. Adam av Bremens så ofta omtalade skildring av kulten i Gamla Uppsala har ju av den senaste forskningen ofta starkt ifrågasatts. Förf. ger emellertid Adam en viss upprättelse. Om man sätter in Adams beskrivning i ett samtida kyrkopolitiskt och kulturellt sammanhang, menar Sundqvist att en hel del talar för att mycket i skildringen bär sannolikhetens prägel. Gamla Uppsala var en viktig förkristen helgedom, och inget utesluter att platsen hade den funktionen även under vikingatidens slut. Platsens stora betydelse levde uppenbarligen kvar länge, eftersom man var angelägen om att anlägga ett biskopssäte där på 1120-talet och sedan inrättade ett ärkebiskopssäte 1164. Det tempel (*templum*) som Adam beskriver kan enligt Sundqvist ha avsett en hallbyggnad för gästbud och fester, som också hade religiösa funktioner. Han framlägger också tanken att det kan ha avsett hela området inklusive högarna, där svearnas begravda kungar efter sin död glorifierades och upphöjdes till gudarnas rang.

Ann-Sofie Gräslund konstaterar i sitt bidrag Kristna inslag i Gamla Uppsala och dess närområde att det finns förvånande få klart kristna runstenar i Gamla Uppsalatrakten och att många av dem kan dateras till 1000-talets första hälft. Betydligt fler kristna stenar finns i Gamla Uppsalas närområde. Sammantaget menar Gräslund att det inte finns något stöd för Adam av Bremens påstående att Gamla Uppsala var en hednisk bastion på 1070-talet, inte heller under tiden ca 1030–1050, då Adams informant Sven Estridsen periodvis gästade Gamla Uppsala. Hon menar att Sven återgett vad han fått höra om Uppsalakulten några generationer tidigare, vilket Adam av kyrkopolitiska skäl valde att presentera som fortfarande giltigt. Olof Sundqvist (se ovan) framhåller dock att ingen av de få runstenar som i dag finns i området med säkerhet kan konstateras ha rests just där under 1000-talet, något som också Gräslund påpekar – de kan ha förts dit i samband med kyrkans tillkomst. Torun Zachrisson menar i sin avslutande sammanfattning att ägorättsliga förhållanden kan ligga bakom att det finns så få runstenar, eftersom de flesta runstenar speglar arvs- och egendomsförhållanden. I Gamla Uppsala dominerade nämligen kunglig släktjord, och antalet runstensresande släkter bör ha varit litet.

Den för Namn och bygds läsare kanske mest intressanta uppsatsen är Namnet *Uppsala* av Per Vikstrand. Under lång tid var den förhärskande uppfattningen att *sal* i *Uppsala* ursprungligen syftade på något slags enklare byggnad, enligt Jöran Sahlgren fäbod, enligt Lars Hellberg hölada. På 1990-talet har bl. a. Stefan Brink och Bo Gräslund i stället återupplivat en tolkning som framfördes redan av Snorre Sturlasson, nämligen att *sal* skulle syfta på en eller flera gästabudssalar, av arkeologer benämnda *hallar*. Vikstrand kan inte helhjärtat ansluta sig till någon av tolkningarna men menar att mycket ändå finns att säga om namnet.

Minst komplicerat är att tolka förleden *Upp-*. Den anger sannolikt, som jag själv i ett annat sammanhang har påpekat (i SOU 5:1 s. 14) och som också Vikstrand menar, att Uppsala kan ses som en självständig bebyggelse med ett med det nu försvunna bynamnet *Sala* i Vaksala sn likalydande namn, som senare försetts med en särskiljande förled *Upp-*. En rad namn med denna förled anger läge uppströms ett vattendrag eller längre upp från kust och strand. Jöran Sahlgrens tanke att Uppsala vore en utflyttning från *Sala*, ursprungligen fäbodar till denna by, är, som Vikstrand skriver, både onödigt och osannolikt. De båda namnen bör ha fungerat på samma nivå i namnhierarkin, kanske på den nivå som Vikstrand kallar domännamn, dvs. territoriella namn på avgränsade bebyggelsesdomäner.

Att *Sala* och *Uppsala* innehåller ordet *sal* är odiskutabelt, men vad det har för innebörd i dessa och andra namn i mellersta Sverige är omdiskuterat. Ordet anses i den äldsta germanskan ha haft innebörden 'av flätverk omslutet rum' och äldst ha avsett enkla byggnader med flätade risväggar. I anslutning till got. *saljan* 'finna nattkvarter, uppehålla sig' och *salipwos* 'härberge, (tillfällig) bostad' har man därför tänkt sig att *sal* i ett äldre skede haft betydelsen 'tillfällig bostad, enklare byggnad'. En av de betydelse som anges i ordböckerna för fvn. *salr* är 'hus med ett rum'. Av stor betydelse i detta sammanhang är också dialektordet *säl* 'fäbodställe, fäbodhus', en avledning till *sal*. Utifrån denna etymologi har Jöran Sahlgren hävdad att vi har att göra med ursprungliga fäbodar. Lars Hellberg, som har betonat ängsbrukets betydelse i äldre tid, har menat att det rör sig om ursprungliga ängslador. Båda betydelseerna är teoretiskt tänkbara, eftersom både säsongvis brukade boplatser, om än kanske inte fäbodar i den bemärkelse vi känner dem från historisk tid, och enklare förrådsbyggnader, som kan tolkas som ängslador, är kända från äldre järnålder.

Att en viktig centralort som Gamla Uppsala skulle bära ett namn med så enkel inne-

börd som 'ängslada' e.d. är, som Vikstrand påpekar, alls inte anmärkningsvärt. Flera betydande orter under järnåldern bär »enkla» namn som inte skiljer sig från andra bebyggelsenamn. Nu har emellertid ordet *sal* i fornspråken också använts om festsalar och hallar. Flera sådana hallar, antingen ett rum i gårdens vanliga bostadshus, eller en fristående byggnad, har under de senaste decennierna uppmärksammats genom arkeologiska utgrävningar, inte minst den stora hallbyggnaden i Gamla Uppsala. Denna tanke har för *sal*-namnens del särskilt favoriserats av arkeologer, t.ex. Bo Gräslund och Frands Herschend, men också av ortnamnsforskaren Stefan Brink. Den ovan nämnda betydelsen 'hus med ett rum' kan ju passa för både enklare och finare byggnader.

För att komma fram till vad *sal* har haft för innebörd är det givetvis viktigt att undersöka också andra namn, som innehåller detta ord. En preliminär genomgång, som Vikstrand företagit, visar att det finns ett tjugotal sådana, undantagandes flera *Salsta* och *Odens(s)ala*, som han menar är etymologiskt oenhetliga och osäkra i detta sammanhang. Namnen är alltså inte särskilt vanliga, de utgörs ofta av enkla *Sal* eller *Sala* och har, åtminstone i norra Mälardalen en påfallande anknytning till lerslätter. Att namnen är ovanliga och ofta osammansatta, kunde enligt Vikstrand antyda en exklusivare betydelse. Bebyggelserna är dock inte generellt knutna till centralortsmiljöer. Anknytningen till lerslätter var viktig för Lars Hellbergs tanke att det rör sig om ängslador. Arkeologen Frands Herschend menar dock att detta kan vara ett argument för att det i stället rör sig om festhallar. Gårdar med tillgång till stora gräsmarker kunde hålla mycket boskap och därigenom få ett ekonomiskt övertag och möjlighet att bygga stora festhallar. Stefan Brink har å sin sida menat att *Uppsala*, *Odenssala* och en del osammansatta *Sal(a)* kan syfta på festhallar, andra namn i stället på enklare hölador. Vikstrand håller i princip med men vill gärna se en semantisk enhetlighet, eftersom materialet är så litet.

I en sammanfattning av diskussionen framhåller Vikstrand att en betydelse 'hall' innebär att ortnamnen inte gärna kan vara äldre än själva hallbyggnaden. Festsalarna anses ha blivit självständiga byggnader i Mälardalen först under romersk järnålder och folkvandringstid. För Gamla Uppsalas del har vi att laborera med antingen den ovan nämnda stora festhallen från ca 600 eller eventuellt en äldre sådan på platsen för kyrkan. I båda fallen måste vi då räkna med ett namnbyte, eftersom platsen inte gärna kan ha varit namnlös dessförinnan. För ett namnbyte kunde tala om uppförandet av mycket stora festhallar kan ha varit så påfallande, att detta skulle kunna vara orsak till att ett bruk att tala om »salarna» så småningom har proprialiserats och gett upphov till ett nytt namn. I så fall kan tillägget av *Upp-* ges en kronologisk förklaring i förhållande till bynamnet *Sala* i Vaksala sn. Är det fråga om ängslador, behöver vi givetvis inte räkna med namnskifte. Enligt recensentens mening måste namnet *Uppsala* vara yngre än *Sala*, oavsett vilken betydelse vi räknar med, dvs. *Upp-* är sekundärt tillagt för att skilja byn från *Sala* i Vaksala sn, kanske efter att *Uppsala* växt i betydelse. *Sala* i Vaksala bör dock ha varit så pass känt, att det funnits behov av att i ett större sammanhang skilja de båda bebyggelserna åt. För detta resonemang spelar det ingen roll om de båda namnen har samma sakliga bakgrund eller inte – området kring *Sala* i Vaksala är recensenten veterligt inte närmare undersökt. Att inte *Sala* i stället gavs ett särskiljande namn, t.ex. **Utsala*, kan förstås så, att det var just det mycket kända och märkvärdiga *Uppsala* som stod i fokus och särskilt skulle pekas ut.

Vilket namn som skulle kunna ha föregått *Uppsala*, om vi räknar med namnbyte, är högst ovisst. Ett försvunnet **Tuna* har anförts med hänvisning till att åsens fortsättning söder om högarna heter *Tunåsen*. Detta namn har dock oklar bakgrund, och inga äldre belägg är kända. För att kunna komma längre i denna komplicerade fråga menar Vik-

strand att en ingående analys av ortnamnsmiljön kring Gamla Uppsala kunde vara fruktbar, liksom en förnyad genomgång av fornvästnordiska primärkällor om ordet *salr*.

I likhet med många andra forskare menar Vikstrand att de sammanlagt tretton övriga *Uppsala*-namn med medeltida belägg som finns runt om i landet kan vara uppkallelsenamn, som har sin grund i att Gamla Uppsala var så ryktbart. I en del fall, där bebyggelserna ligger högt, kan det enligt Vikstrand vara fråga om ett slags betingad uppkallelse, kanske kombinerad med någon form av ordlek: en högt belägen »sal» eller bod.

Den hittillsvarande forskningen om det forntida Gamla Uppsala har genom denna volym fått en utmärkt sammanfattning, men ännu återstår många frågor att lösa.

Mats Wahlberg

Handbok i norrøn filologi. Red.: Odd Einar Haugen. 2. utgåve. 797 s. Bergen: Fagbokforlaget 2013. (Landslaget for norskundervisning 191.) ISBN 978-82-450-1109-8.

År 2004 utkom *Handbok i norrøn filologi* i sin första utgåva, och 2007 kom en översättning till tyska, *Altnordische Philologie*. Norwegen und Island. Översättningen re-censerades utförligt av mig i NoB 96 (2008).

Varje ny version har inneburit en förbättring. Det nu föreliggande verket är en fröjd för ögat och en glädje att arbeta med: boken är rikligt illustrerad i färg, och detta gör att de många återgivningarna av boksidor, runristade föremål m.m. blir ändå tydligare än i de tidigare versionerna. Trycket är genomgående klart och lättläst.

Den föreliggande, andra utgåvan är utökad med tre nyskrivna kapitel. Kapitlet *Lärdomslitteratur* av Jonas Wellendorf ger en intressant inblick i en viktig litteraturgenre – enligt Wellendorf sannolikt »det første man begynte at skrive på pergament» – en genre som dock kommit i bakgrunden till förmån för sagalitteraturen. Den norröna lärdomslitteraturen ger, påpekar Wellendorf, »et innblikk i verdensbildet og menneske-og gudssynet til middelalderens mennesker i alminnelighet og til norrøne forfattere i særdeleshet».

För NoB:s läsare torde det nyskrivna kapitlet *Diplomer, lover og jordebøker* av Jon Gunnar Jørgensen ha ett än större intresse. Inte bara studenter utan även längre komna forskare kan ha stor nytta av denna noggranna och detaljerade presentation av en ytterst väsentlig del av ortnamnsforskarens källmaterial och av redogörelsen för omständigheterna kring detta källmaterials tillkomst.

I de tidigare versionerna av boken saknades en framställning om nordisk mytologi. Kapitlet *Mytologi* av Bernt Øyvind Thorvaldsen vill råda bot på detta. Thorvaldsens problematiserande framställning förutsätter emellertid en läsare som redan är välorienterad i den fornnordiska gudavärlden och bekant med myterna. Kapitlet inriktar sig på att diskutera och värdera de skrivna, särskilt de berättande källorna, medan t.ex. namn-materialet och det arkeologiska materialet knappt alls dras in.

Redan i de tidigare versionerna av föreliggande bok har det funnits ett kapitel om egennamn av Inge Særheim. Detta kapitel, *Person- og stadnamn*, har Særheim nu reviderat något. Bl.a. är ej helt få namnexempel utbytta. Vidare har Særheim skrivit ett till-

lägg om namntolkning, där det tydligt framhålls, att namn måste vara tolkade för att kunna användas som språkliga och kulturhistoriska källor. Detta leder fram till en mycket kort beskrivning av hur namntolkning går till (s. 516).

Att kapitlet har många förtjänster framhöll jag redan 2008, och dessa förtjänster har nu ökat. Tyvärr måste jag dock vidhålla min kritik i stort. Kapitlet har inte samma närhet till källorna som exempelvis kapitlet Tekstkritikk og tekstfilologi, Paleografi eller Runologi. Varför t.ex. utgå från den moderna utgåvan av Aslak Bolts jordebok (s. 545)? Varför inte i stället utgå från illustrationen tidigare i boken (s. 218), där det finns ett foto av ett stycke ur handskriften samt en noggrann transkription? Då hade många av de problem, som en gammal text erbjuder forskaren, kunnat diskuteras – och studenten hade därmed också fått stor respekt för handskriftsutgivarens verk.

Då den sakliga sidan av ortnamnsforskningen är grundläggande, borde ett studium av någon av ortnamnslokalerna ingå – jag förmodar att något av gårdnamnen på den nämnda illustrationen (s. 218), t.ex. (*Af*) *brattaberghe*, avser en lokal som låter sig beskrivas i såväl ord som bild.

Kapitlet innehåller en oerhörd mängd exempel på ortnamn. En kortare och stramare framställning hade varit mer ändamålsenlig, och det vunna utrymme hade kunnat utnyttjas till att föra in studenten i namnforskningens värld med hjälp av ett eller ett par tolkningsproblem, där lärlingen hade fått följa med den utbildade forskaren till arkivens handskrifter, ortnamnsuppteckningar och historiska kartor, vidare till ordböcker, forskningslitteratur och ortnamnsutgåvor, och – vilket särskilt måste understrykas – ut i fält. Detta hade enligt min mening gjort ett gott kapitel än bättre.

För att sammanfatta min anmälan: Att ett så omfattande och genomarbetat verk som *Handbok i norrøn filologi* nu har kommit ut i en andra, utökad och förskönad upplaga på nordiskt språk är en kulturgärning av rang.

Eva Nyman

Kåre Hoel: Bustadnavn i Østfold 13. Hvaler. Utgitt av Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, ved Tom Schmidt. 319 s., 1 karta på eftersättsblad och 1 lös karta. Oslo: Novus forlag 2014. ISBN 978-82-7099-765-7.

Det trettonde bandet av *Bustadnavn i Østfold* är utgivet av Tom Schmidt och behandlar namnen i ökommunen Hvaler. Boken följer seriens nu väl inarbetade format, där namnartiklarna i många fall innebär ett möte mellan Norske Gaardnavnes tolkningar, Kåre Hoels manus och utgivarens egna kommentarer. Utformningen gör väl kanske inte boken direkt lättläst, men de olika lagren av namntolkningar tillför onekligen texten en extra dimension och gör den intressant även ur ett vetenskapshistoriskt perspektiv.

Bokens huvuddel består av grundliga genomgångar av olika tolkningsalternativ för bebyggelsenamnen i området och för namnen på ett antal numera försvunna bebyggelser. Det är ett myller av namn från olika tidsperioder som möter läsaren, men oavsett namnens ålder utmärks namnartiklarna genomgående av en grundlig kännedom om de sakliga förutsättningarna vid de platser som diskuteras, liksom av ett säkert grepp kring de språkliga utgångspunkterna för namntolkningarna. Som exempel kan nämnas be-

handlingen av namnet *Ørdal* (s. 95 ff.), där utgivaren utifrån ljudhistoria, topografi och omgivande ortnamn framgångsrikt argumenterar för att förleden inte ska tolkas som ett ånamn utan som fågelbenämningen fvn. *orri* m. Ett annat exempel är *Kolltorp* (s. 47 f.) som i NG förklaras som innehållande kvinnonamnet *Kolla*, men som här får en mer tilltalande tolkning som knyter an till terrängförhållandena på platsen.

Efter genomgången av bebyggelsenamnen följer i denna volym ett särskilt avsnitt om de gamla – ännu levande eller försvunna – önamn som inte redan tagits upp i samband med olika bebyggelser. Av stort intresse är inte minst diskussionen kring **Löendr* (s. 229 ff.), det gamla namnet på Vesterøya, där utgivaren också gör en nyläsning av belägget för namnet i RB.

I bokens andra del finns en översikt över de topografiska ord som ingår som huvudleder i de genomgångna namnen, en sammanställning som ger en intressant inblick i de kulturella och naturgeografiska förhållanden som präglar namnen i området. Boken avslutas sedan med namn- och ordregister av olika slag, som är tydligt uppställda och generöst utformade med många variantformer och äldre skrivningar.

Kristina Neumüller

Claudia Maria Korsmeier: Die Ortsnamen der Stadt Münster und des Kreises Warendorf. 519 s. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte 2011. (Westfälisches Ortsnamenbuch 3.) ISBN 978-3-89534-913-3.

Michael Flöer: Die Ortsnamen des Hochsauerlandkreises. 608 s. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte 2013. (Westfälisches Ortsnamenbuch 6.) ISBN 978-3-89534-946-1.

Michael Flöer: Die Ortsnamen des Kreises Olpe. 327 s. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte 2014. (Westfälisches Ortsnamenbuch 8.) ISBN 978-3-89534-968-3.

I min anmälan i NoB 101 (2013) hade jag förmånen att utförligt behandla det första bandet i serien Westfälisches Ortsnamenbuch, som vid projektets slut totalt kommer att omfatta nitton band. Produktionstakten i projektet, som leds av Jürgen Udolph och Kirstin Cassemir, är hög. Under perioden 2011–2014 har sju band publicerats, varav band 3, 6 och 8 kommer att granskas i det följande. Då det vetenskapliga ramverket är gemensamt för samtliga band, finner jag ingen anledning att fullständigt redogöra för det i denna recension, utan hänvisar till min anmälan av band 1 (jfr ovan). I det följande kommer jag efter en inledande genomgång av böckernas inre struktur att behandla ett par aspekter som har fångat mitt intresse vid läsningen av de tre böckerna.

Claudia Maria Korsmeier presenterar i tredje bandet namnbeståndet i Münster och Kreis Warendorf. I bokens inledande del betonar förf. (s. 7) namnbeståndets höga ålder, vilket bidrar till områdets stora betydelse för tysk namnforskning. Dessutom finns det viktiga fornsaxiska texter från området, som kan bidra till tolkningen av de i många fall svårtydda namnen. I bokens andra del (s. 21–443), som utgör verkets kärna, be-

handlas i alfabetisk ordning 478 bebyggelsenamn (Siedlungsnamen). Presentationen inleds med det svårtolkade *Ackfeld* (äldre *Akenhövel*), där partiellt namnbyte har ägt rum, och avslutas med *Zumziel* (< *zum* [*< zu dem*] och fsax., mlt. *sil* 'vattengrav, dammlucka, dammsluss'). Det sistnämnda ortnamnet är ett utmärkt exempel på de talrika hybridbildningar som finns i Nordtyskland, där i detta fall den mlt. varianten *tō* 'till' (1634: *Henr. thom Syle*) under 1600-talet ersattes av den högtyska varianten *zu* 'till' (1668: *Dirich zum Siell*). I bokens tredje del finns det värdefulla avsnitt, som behandlar grundord och suffix (s. 445–464), ofta förekommande fackuttryck (s. 465–469), litteratur-, käll- och kartförteckningar (s. 471–492). Bandet avslutas med ett omfattande register som underlättar användningen (s. 493–519).

Majoriteten av de behandlade namnen i Münster och Kreis Warendorf är enligt förf:s statistik sammansättningar och »Zusammenrückungen» (388 bildningar), medan endast 38 suffixbildningar kan beläggas (s. 462). Mot bakgrund av den bilden måste förf:s påstående att området har ett »überaus alten Ortsnamenbestand» (s. 7) relativteras, eftersom suffixbildningar generellt sett uppvisar en högre ålder än sammansättningar. Det vanligaste grundordet i området är *dorp* (fsax. *thorp*, mlt. *dorp* '[liten] bebyggelse') som återfinns i 62 ortnamn, tätt följt av *-ingdorp* som kan beläggas i 59 ortnamn (s. 449 f.). Elementet *-dorp* kombineras i normalfallet med ett appellativ som första led, t.ex. *Dieckrup* (< fsax., mlt. *dik* 'damm') och *Holtrup* (< fsax., mlt. *holt* 'skog'), medan *-ingdorp* ofta kombineras med ett personnamn, t.ex. *Böntrup* < *in Bouingthorpe* (sent 900-tal) < namnet *Bōvo*. I många fall har namnet reducerats och *-ing-* har övergått till *-en-*, t.ex. *Isendorp* (< *Iso/Isi* + *-ingdorp*, s. 220): *van Isingtharpa* (1000-talet) > *to Ysinctorpe* (1434) > *Isendorp* (1880). Alla andra namnelement spelar en underordnad roll i området, t.ex. det i andra westfaliska regioner högfrekventa *-(ing)hūsen* (jfr nedan). Av förf:s beläggsamling framgår vidare att vattendragen i området har haft en stor betydelse för namngivningen. Ett belysande exempel är flodnamnet *Angel* (< germ. **ang-* 'böja') som bland annat ligger till grund för bebyggelsenamnen †*Angelmann* (s. 36 f.), *Angelmodde* (s. 37 f.) och †*Angullo* (s. 38). När det gäller Korsmeiers etymologiska resonemang kan invändningar resas mot vissa tolkningsförslag. Det gäller bland annat *Ahlen* (s. 22–24) och *Erter* (s. 134–136), där vissa frågetecken kring tolkningarna finns och där tidigare tolkningsförslag avvisas på ett ibland omotiverat sätt.

Michael Flöer presenterar i sjätte bandet namnbeståndet i Kreis Hochsauerland, en viktig region i södra Westfalen. Då den genomsnittlige läsaren av verket har en vag föreställning om trakten, är det otillfredsställande att beskrivningen av området Hochsauerland är knapphändig. De utmärkta kartorna hjälper förvisso till, men en fylligare beskrivning av regionen med dess geografiska särdrag hade varit till stor hjälp för läsaren. I band 6 finns det – liksom i band 3 – värdefulla avsnitt, som behandlar grundord och suffix (s. 515–538), ofta förekommande fackuttryck (s. 539–543), litteratur-, käll- och kartförteckningar (s. 545–574). Bandet avslutas med ett omfattande register (s. 575–608). I bokens huvuddel (s. 21–514) behandlar förf. i alfabetisk ordning 473 bebyggelsenamn. Presentationen inleds med *Adorpe* (< fsax. *aha*, mlt. *â* 'flod, vatten' och *dorp*) och avslutas med det dunkla och något svårtolkade *Züschen* (bildning med *-n-*suffix). Ett viktigt särdrag för regionen Hochsauerland är att ortnamn på *-inghūsen* totalt dominerar bilden; *-inghūsen*, som förf. parafraserar som »bei den Häusern der Leute des ...» (s. 526 f.), återfinns i 133 bildningar. Förf:s iakttagelse är viktig och torde stimulera till vidare forskning på området, eftersom det inte spelar samma framträdande roll i t.ex. Münsterland (jfr band 3 ovan). I normalfallet bildas, som ovan antyds, bebyggelsenamn på *-inghūsen* med ett personnamn som första led. Ett exempel på den-

na högfrekventa typ är *Beringhausen* < *in Berninchusen* (1170), som är bildat till personnamnet *Bern(o)* (s. 55 f.). Det ska framhållas att det även finns åtskilliga bildningar på *-ingdorp*, *-inghēm*, *-inghof* och *-ingloh*, vilket gör regionen högtintressant ur ett namnbildningsperspektiv. Ur namnbildningssynpunkt ter det sig dock något udda att se *-ingdorp* etc. som namnelement, eftersom *-ing* rimligen måste anses höra till förleden.

En annan viktig iakttagelse av förf. är att området, som är rikt på vattendrag, uppvisar talrika bildningar på *-aha*, *-apa* och det mlty. *-bēke*. Särskilt bör de av Flöer behandlade bebyggelsenamnen som innehåller med suffix bildade hydronymer framhållas, t.ex. *Nieder-/Ober-Eimer* (< germ. *amb-* 'vatten; fuktig'), *Kirchlinde* (< germ. **linja* 'böjning, lutning') och *Ober-/Unter-Valme* (< ieur. **pel-/pol-* 'flyta, rinna'). Dessa tyder på hög ålder.

Michael Flöer presenterar i åttonde bandet namnbeståndet i Kreis Olpe, som gränsar till området Hochsauerland i södra Westfalen. I band 8 finns det – liksom i band 3 och 6 – värdefulla avsnitt, som behandlar grundord och suffix (s. 261–278), ofta förekommande fackuttryck (s. 279–282) samt litteratur-, käll- och kartförteckningar (s. 283–307). Bandet avslutas med ett omfattande register (s. 309–327). I verkets huvuddel (s. 19–260) behandlar förf. i alfabetisk ordning 233 bebyggelsenamn. Presentationen inleds med *Ahausen* (< fsax. *aha*, mlty. *ā* 'flod, vatten' och fsax., mlty. *hūs* 'byggnad, hus') och avslutas med *Wyntershagen* (< personnamnet *Wintar/Wintheri* och fsax. *hagan* 'törnbuske', mlty. *hāgen* 'inhägnad'). I Kreis Olpe dominerar – liksom i det angränsande området Hochsauerland – bebyggelsenamn på *-(ing)hūsen* (jfr redogörelsen för detta ovan), så t.ex. *Berlinghausen* (s. 35 f.), *Tecklinghausen* (s. 234 f.) och *Wenkhhausen* (s. 251). Ett särdrag för regionen är den kontraherade varianten *-kūsen* (< *-inghūsen*) som kan beläggas i många äldre källor och som sannolikt återspeglar ett lokalt uttal. Exempel på denna form finner man t.ex. i bebyggelsenamnet *Germinghausen* (s. 106 f.), som i äldre källor ofta uppträder som *Germ(e)kusen* (bland annat i källor från år 1422, 1474, 1492 och 1529). Den lokala varianten *-kusen* trängdes i normalfallet undan av det högtyska *-inghausen* i nutida källor. Två undantag i regionen är *Keuperkusen* (s. 153 f.) och *Rauterkusen* (s. 195 f.), där den lokala varianten har bevarats.

En annan likhet med grannregionen Hochsauerland är de talrika bildningarna på *-apa* 'vatten', som t.ex. *Elspe* (s. 88–90) och *Olpe* (s. 186–188). Bildningarna med grundordet *-apa* har olika hög ålder, men ofta kan förleden ge en fingervisning om bebyggelsenamnets ålder. I fallen *Elspe* och *Olpe* är förledernas etymologier enligt förf. oklara, varför ingen närmare datering kan göras.

En iakttagelse som kräver ett särskilt omnämnande av recensenten rör bebyggelsenamnen *Beukenbeul* (s. 39 f.) och *Herpel* (s. 126 f.), vars efterleder med största sannolikhet är *-buhil* (< fht. *buhil*, mht. *bühel*, mlty. *bûl* 'kulle, höjd'). I äldre tid var ordet levande i hela det tyskspråkiga området, men det försvann sakteliga i de lågtyska och mellantyska dialekterna och är i dag ett appellativ som förknippas med språkområdet i Sydtyskland och Österrike, så t.ex. i bebyggelsenamnen *Hirschenbühl* (Pfalz) och *Kitzbühel* (Tirol). *Beukenbeul* och *Herpel* är två goda exempel på ortnamnens betydelse för ordgeografiska studier.

De tre banden vittnar sammantaget om ett gediget hantverk och stora kunskaper på namnforskningens område. Ibland uppvisar författarna vissa brister i förståelsen av (äldre) lågtyska språkförhållanden – ett tilltagande problem vid tyska och skandinaviska universitet, där ämnet lågtyska sedan en lång tid tillbaka behandlas styvmoderligt. Jag saknar även vissa referenser till litteratur om lågtyska, bland annat till Jan Goos-

sens och Robert Peters värdefulla bidrag rörande (medel)lågtyisk ljudhistoria, som är standardverk för forskare inom lågtyisk språkvitenskap. Vid gjennomgangen av författarnas tolkningsförslag kan jag konstatere at de har lagt ned ett omsorgsfullt arbete. Mot vissa förslag kan emellertid invändningar resas, som har redovisats ovan. Det gäller inte sållan bebyggelsenamn med hydronymiskt ursprung, som under stundom är svårtolkade. Mina invändningar är i sammanhanget emellertid endast randanmärkingar. Band 3, 6 och 8 av Westfälisches Ortsnamenbuch är värdefulla bidrag till tysk namnforskning. Med dessa verk har Claudia Maria Korsmeier och Michael Flöer befest sina positioner som framstående kännare av ortnamn i Westfalen.

Stefan Mähl

Lars-Gunnar Larsson: Grenzen und Gruppierungen im Umesamischen. 198 s. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag 2012. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 83.) ISBN 978-3-447-06816-7.

Det sydligste samiske språket og samtidig det aller vestligste av de uraliske språkene, sydsamisk, er godt kjent som arkaisk og på mange måter annerledes enn dets nordlige naboer. Likevel er det fortsatt uklart hvilke varieteter som kan bli regnet som sydsamisk, og om man burde snakke om både «sydsamisk i trangere mening» og «sydsamisk i videre mening». Det sistnevnte begrepet er blitt brukt når man vil betrakte såkalt umesamisk som en del av en større helhet sammen med «sydsamisk i trangere mening». Dette trenger imidlertid ikke å bety at man benekter umesamiskens uavhengighet mer enn Knut Bergslands analogiske måte å tale om «nordsamisk i videre mening». Bergslands «nordsamisk» inneholder også lulesamisk, samt pitesamisk, som er den nærmeste naboen til umesamisk – eller sydsamisk i videre mening. Uavhengig av forskjellige termer og begreper er de umesamiske varietetene blitt forsket forholdsvis lite på, og selv etter Lars-Gunnar Larssons omfattende monografi *Grenzen und Gruppierungen im Umesamischen* forblir det noe uklart hvor den eventuelle grenselinjen mellom umesamisk og sydsamisk går.

Larsson har sin drivkraft godt forankret i arven etter svensk lappologi, når han kritiserer den enorme rollen til konsonantisk stadiesveksling og dens historie i klassisk finsk fennougrikk. Det er nettopp fraværet av den ellers allsamiske stadiesvekslingen (f.eks. lulesamisk *náhpe* 'navle': gen. sg. *nábe*) som har vært grunnlaget for spesielt finske og norske forskeres oppfatning at grensen mellom umesamisk og sydsamisk går langs Ume älv: nordre del av Tärna sogn i Storuman kommune, med i det minste noen spor av stadiesveksling, tilhører således det umesamiske området, mens det sydlige Tärna og nærliggende Ullisjaure, som er uten stadiesveksling, er blitt klassifisert som sydsamisk; jf. *nāpie* : *nāpien* (~ sydsamisk ortografi *naepie* : *naepien*) vs. umesamisk (Sorsele fjelldialekt) *nāhp̄ie* : *nāpien*. Larssons hovedtese, som blir gjentatt gjennom hele boken – faktisk langt flere ganger enn nødvendig – er at denne isoglossen alene ikke kan ha avgjørende betydning for å fastslå språkgrensen.

Et annet tema som blir gjentatt om og om igjen, er det faktum at forskerne sjelden har brukt annet umesamisk forskningsmateriale enn Wolfgang Schlachters ordbok og tekstsamling (*Wörterbuch des Waldlappendialektes von Malå und Texte zur Ethno-*

graphie, 1958), som baserer seg på kun én idiolekt fra et nordligere område. Grenzen und Gruppierungen im Umesamischen er definitivt en milepæl som ikke bare unngår dette problemet, men også åpner nye horisonter og gamle arkiver som er forblitt nesten ukjente for de fleste forskere. Arkivene i Uppsala og Umeå har tatt vare på bl.a. store upubliserte ordsamlinger av K. B. Wiklund og hans studenter Axel Calleberg og Nils Moosberg, samt sistnevntes lisensiatavhandling (Stadieväxlingen i Tärna och Sorsele, 1925) og skisser av andre upubliserte arbeid som vitner om en grundig, men bortglemt forskningstradisjon på umesamiske varieteter.

Larsson har brukt nesten alt relevant materiale til å forske på grenser og grupperinger i umesamisk fra nesten alle relevante synspunkter: ikke bare stadieveksling, men også andre fonologiske og morfologiske trekk. Materialet egner seg ikke like godt til syntaktiske iakttagelser, noe som heller ikke pleier å ha en sentral rolle i dialektologi, men syntaks er også kommentert. Selv om heterogene ordsamlinger skaper utfordringer for systematisk leksikalsk sammenligning av forskjellige bygdedialekter – eller individuelle informanternes lokale idiolekter – lykkes forf. å få frem et temmelig klart bilde av hoveddialektene innen området som han anser som umesamisk. Ikke overraskende faller den viktigste dialektgrensen sammen med den økonomisk-kulturelle grensen mellom fjellsamer i vest og skogssamer i øst.

Den største nyheten er likevel at sydsamisk sønnenfor umesamisk blir definert i enda trangere mening, fordi varietetene i Syd-Tärna og Ullisjaure – uten stadieveksling – er for første gang klassifisert som umesamisk. Ifølge Larssons fremstilling er f.eks. den unektelig umesamiske fjelldialekten i Sorsele leksikalsk nærmere Syd-Tärna enn skogsdialekten i Sorsele, og mye nærmere Ullisjaure enn den nordligste umesamiske dialekten i Arvidsjaur. De to nykomlingene skal høre til den vestlige hoveddialekten av umesamisk, selv om Ullisjaure-dialekten gjør dette i mindre grad enn Syd-Tärna.

Strukturelle kriterier for omvurdering av språkgrenser omfatter bl.a. utvikling av opprinnelig kort **i* i første stavelsen: f.eks. sydsamisk *nimme* heter *namma* (~ [*namm_(w)ə*]) i hele umesamisk i videre mening, dvs. inklusive Syd-Tärna og Ullisjaure. Overraskende nok ser det ut til at forf. glemmer sin egen skepsis mot ett avgjørende kriterium for å bestemme grensen mellom syd- og umesamisk. Selv om stadieveksling ikke skal ha avgjørende betydning, ser det ut at denne rollen tilbys representasjoner av **i* (s. 109–110): «Allein mit dieser Vertretung lässt sich eine Varietät als umesamisch festlegen. Es sei hier hervorgehoben, das auch Süd-Tärna und Ullisjaure dem umesamischen Muster folgen.» Det må legges til at Pekka Sammallahti (The Saami languages: An introduction, 1998, s. 8, 24) ser dette særtrekket som en del av en større helhet i samisk vokalhistorie og legger frem også andre kriterier som skiller syd- og umesamisk, men disse blir ikke undersøkt i den foreliggende boken.

Blant morfologiske kriterier legger forf. mest vekt på illativformer. I motsetning til en del nyere forskning fremholder han hypotesen om to forskjellige kasusendelser, **-sen* og **-jen*, og konkluderer at illativ i sydsamisk stammer utelukkende fra **-sen*, mens den i umesamisk – inklusive Syd-Tärna og Ullisjaure – stammer mest fra **-jen* (s. 131–133). Allikevel tar Larsson for lett på den resterende sydsamisk, og f.eks. den hattfjeldalske dialekten med illativer à la *ukseje/oksije* 'til døren', *stahuje/staaloje* 'til stallo' og *biErguje/bearkoje* 'til kjøttet', istedenfor det sydsamiske standard-språkets *oksese*, *staalose* og *bearkose*, blir ikke nevnt i det hele tatt (se Just Qvigstad: Lappische Erzählungen aus Hatfjeldalen, 1924, s. 264, 274; Aarporten jih Åarjelsmaaregen soptsesh, 1996, s. 14, 34; se også Nobufumi Inaba: Suomen datiivigenetiin-viin juuret vertailevan menetelmän valossa, 2015, s. 178).

Grenzen und Gruppierungen im Umesamischen er et uvurderlig bidrag for tradisjonelle lappologer og andre fennougrister som utrettelig leter etter de eldste og tydeligste dialektgrensene, og som fortsatt er lidenskapelig opptatt av temaer som stadieveksling i alle dens nyanser samt godt kjent med det finsk-ugriske fonetiske alfabetet og ikke engang trenger oversettelser for å forstå f.eks. forskjellen mellom substantivfrasene *jě,hšəŋə akšū* og *mū akšū* (s. 132). Det er imidlertid stadig færre forskere på samiske spørsmål som problemfritt kan lese slike monografier – på tysk. Avhandlingens tema er dog i og for seg meget aktuelt også utenfor elfenbenstårnene, da det umesamiske samfunnet streber etter anerkjennelse av sin identitet bl.a. i form av egen umesamisk ortografi, noe som bare blir tilfeldig nevnt i boken. Selv om Larsson beskriver personhistoriene til alle de tolv identifiserbare informantene (født 1841–1889, intervjuet 1900–1963) så nøyaktig som mulig, sier han så godt som ingenting om den nåværende språksituasjonen med noen få, eldre morsmålstalere samt en yngre generasjon som arbeider for å revitalisere og standardisere umesamisk.

Selv om forf.s hensikt har vært å rehabilitere umesamisk som et fruktbart forskningsobjekt – og hensikten er definitivt oppfylt – prøver han ikke å si noe om hvordan de nå avdøde informantene kan ha skapt sine etnolingvistiske identiteter, eller hvordan deres etterkommere i bl.a. Ullisjaure og Syd-Tärna definerer seg selv. Ønsker man, for eksempel, å ha lokale stedsnavn på veiskilt og kart skrevet på umesamisk eller sydsamisk? Burde *-sjö* eller *-träsk* hete umesamisk *-jávrrie* eller sydsamisk *-jaevrie*, eller heter *-sele* muligens *-suvvane* eller *-sovvene*? Hvis man ønsker å revitalisere samisk som talespråk, skal det være sydsamisk eller umesamisk, hvordan de enn måtte defineres? Avhandlingens resultater gjør ikke umesamisk mindre uavhengig av sydsamisk. Tvert imot viser den foreliggende monografien – med sin allsidige omvurdering av språk- og dialektgrenser – at saken ikke er endelig avgjort, selv om de gjenlevende varietetene åpenbart ikke lenger danner et ubrutt kontinuum mellom de umesamiske og sydsamiske kjerneområdene. På den annen side burde boken også oppmuntre til forskning på eldre samiske tekster og deres opprinnelse. Et lite, men interessant eksempel er ordene for 'ørn': det vestlige ordet *är'tšə* har sitt motsvar i Lars Rangius' oversettelse av Det nye testamentet (1713; *artz*), mens det østlige *ärtnes* svarer til *Arentz Jauri* 'Örnträsk' på et kart fra 1671 (s. 145).

Til leserne av Namn och bygd må det konstateres at Grenzen und Gruppierungen im Umesamischen forteller bortimot ingenting om stedsnavn. Til og med Nils Moosbergs artikkel Några lapska ortnamn på kartbladet N:r 32 Tärna (NoB 14, 1926) – antakelig den eneste publiserte avhandlingen av Wiklunds studenter på det umesamiske området – forblir unevnt, selv om også Moosberg understreker at Ume älv, som skiller hans informanter i nordlige og sydlige deler av Tärna sogn, kan «i ett visst, för den lapska språkhistorien mycket viktigt avseende anses markera en gräns mellan den egentliga sydlapskan och de nordligare dialekterna» (s. 39).

Lars-Gunnar Larsson har skrevet en dyptpløyende avhandling om de strukturelle og leksikalske grensene og grupperingene i umesamisk slik de var for ikke så lenge siden. Arbeidet åpner for flere nye spørsmål og vil tjene som en grundig håndbok om nesten alt som er blitt sagt om det 20. århundrets umesamisk, uansett om man vil fortsette å forske innenfor denne perioden eller relatere bokens innhold til fortiden eller fremtiden.

Jussi Ylikoski

Ulf Lundström: Bebyggelsenamnen i Bureå, Burträsk och Löfvångers socknar i Skellefteå kommun jämte studier av huvudleder och nybyggesnamn. 349 s. Umeå: Institutionen för språkstudier, Umeå universitet 2015. (Nordsvenska 23. Kungl. Skytteanska samfundets handlingar 70.) ISBN 978-91-86438-50-0.

Ulf Lundströms doktoravhandling er ei undersøking av busetnadsnamn frå soknene Bureå, Burträsk og Löfvånger i søre delen av Skellefteå kommune (Västerbotten). Komparativt materiale frå nordre delen av kommunen (soknene Byske, Jörn og Skellefteå) og frå andre delar av Västerbotten er ved fleire høve trekt inn i drøftinga.

Avhandlinga har tre hovuddelar. I den første, som er den mest omfattande (s. 41–219), presenterer forf. busetnadsnamna frå det primære granskingsområdet og legg fram språkleg og real analyse av materialet. Deretter kjem ein gjennomgang av dei viktigaste hovudledda i namna, ordna i grupper etter kva slag lokalitetstype dei er nytta om (s. 221–272). Til sist er det lagt fram ei undersøking av nybyggesnamn i Skellefteå kommune i perioden 1730–1869 (s. 273–303). I eit innleiingskapittel (s. 15–39) gjer forf. kort greie for administrativ inndeling, areal, folketal, topografi, historisk utvikling, næringsveggar (særleg landbruk, handel og fiske), flora og fauna, samferdsel og folkekultur. Han omtalar også viktige dialektdrag og møtet mellom samisk, finsk og nordisk språk og kultur, dessutan skriftlege og munnlege kjelder for stadnamna og oppbygginga av namneartiklane i avhandlinga.

Den eldste jordbruksbusetnaden i Skellefteå kommune finn ein langs kysten og langs den nedre delen av Skellefteälven. I dette området kan det ha vore busetnad i siste delen av jernalderen. Her finn ein dei eldste stadnamna. Forf. nemner bl.a. *Blacke, Bureå, Byske, Kräkånger, Kåge, Löfvånger, Ostvik, Tåme* og *Varuträsk*. I mellomalderen var det ein busetnadsekspansjon innanfor kystområda. Vanlege namneelement frå denne perioden er *mark, böle, byn, träsk, sjön* og *vattnet*. I jernalderen og mellomalderen var nordre Västerbotten eit grenseområde der det i tillegg til nordisktalande fanst folk som tala samisk og finsk. Samane dominerte i innlandet, medan finnane budde lengst nord og i nokre område i innlandet. Impulsar nådde dette området både frå aust, vest og sør. Av stadnamna kan ein sjå korleis ulike språk har vore i kontakt i dette området sidan førhistorisk tid. Språklege lån har gått i ulike retningar, bl.a. frå finsk til samisk og frå samisk til finsk. Nokre samiske namn førekjem i vestre delar av Burträsk, og nokre få også i den nordre delen av Jörn.

I perioden 1570–1730 var det lite endring i jordbruksbusetjinga frå mellomalderen. Pga. krigar var det stagnasjon eller jamvel tilbakegang i folkesetnaden. Auka skattlegging forverra føresetnadene for vidare kolonisering, og klimaet blei dårlegare i siste delen av 1500-talet. I den midtre delen av 1700-talet auka folkesetnaden att, bl.a. som følgje av periodar med fred. Ei rekkje nye jordbruksbusetjingar vart grunnlagde i den etterfølgjande perioden.

I den første hovuddelen er busetnadsnamna frå kvar sokn presenterte i alfabetisk rekkjefølgje. For kvart namn fører forf. opp den offisielle skriftforma (oppslagsforma) og registrerte uttaleopplysningar, henta frå namnearkivet i Uppsala (attgjevne med landsmålsalfabetet). Han opplyser også om «hemmansnummer», samla manntalssiffer, dvs. den skatten som tidlegare var fastsett, og skattenatur. Det er gjort greie for skrivemåtar i eldre kjelder, bl.a. jordeboksbelegg frå tidsperioden 1543–1882. Andre kjelder er «bågaskattelängder» og «tiondelängder» for perioden 1539–1606. For nybyggesnamn som er sekundære til innsjønamn, er det gjort greie for belegg i kamerale

kjelder frå 1500-talets fiskeregister. Det er også henta opplysningar frå manntal, kyrkjebøker, geometriske jorddebøker, diverse kartmaterieell og anna arkivmateriale. For yngre busetjingar er det gjort greie for når synfaringa («utsyningen») av nybygget er halde og når «frihetsbrevet» er meddelt. Det er også opplyst om talet på bønder for visse år, og for arealet uttrykt i øresland (1547, 1556), eit mål for åker og eng.

Etter desse realopplysningane er det lagt fram språkleg og real tolking av det ein-skilde namnet, basert på nedervd lokal uttale, eldre skrivemåter og reale tilhøve (topografi, næringsvegar m.m.). Deretter er det opplyst om nokre andre namn og nemningar som ligg føre frå vedkomande stad, som alternativt «bynamn», «bydelsnamn», «gårdnamn», «fåbodnamn», «inbyggarbeteckning» og «byboöknamn». For soknene Bureå og Lövänger er det også presentert namn på «fiskelågen». Også for desse namne- og nemningstypane er det ført opp normert form, nedervd lokal uttale og eldre skrivemåtar, og det er lagt fram språkleg og real tolking.

I omtalen av busetnadsnamna frå dei tre soknene dokumenterer Lundström god kunnskap om språk, lokalhistorie, topografi m.m. Innhentinga av informasjon om namna og stadene må ha vore svært tid- og arbeidskrevjande. Forf. har vore på mange av stadene og undersøkt om framlegga til tolking passar med reale tilhøve. Resonnementa synest gjennomgåande vera velfunderte.

Det andre hovudkapittelet, som er ein analyse av hovudledd i busetnadsnamna («bynamn», alternative «bynamn», «bydelsnamn» og «gårdnamn»), omfattar topografiske ord brukte som hovudledd. Det er presentert namnedøme både frå det primære granskingsområdet (Bureå, Burträsk og Lövänger) og frå soknene Byske, Jörn og Skellefteå. Det er også jamført med bruken av vedkomande etterledd i andre delar av Sverige og Skandinavia. Dei ulike namneledda er ordna i ni grupper etter kva type lokalitetar dei er nytta om: 1) «bebyggelser av ulike typer», 2) «ågor och röjningar m.m.», 3) «vattendrag och vattensamlingar», 4) «höjder och sluttningar», 5) «vattenomflutna lokaler», 6) «strandlokaler», 7) «sankmarker», 8) «skogsterränger» og 9) «sänkcor och groppar».

Nokre ledd har pga. ulike bruksmåtar i namna kome med i fleire grupper, t.d. *mark*, som er omtala under «bebyggelser av ulike typer», men også nemnt under «skogsterränger», og *näs*, som både er ført til «höjder och sluttningar» og «strandlokaler». Inn-delingsgrunnlaget burde ha vore diskutert og problematisert. Det kan stillast spørsmål ved fleire grupperingar, t.d. kvifor *mark* er gruppert under «bebyggelser av ulike typer», og kvifor *vik* og *ånger* er plassert under «vattendrag och vattensamlingar», og ikkje under «strandlokaler». Forf. burde også ha gjort greie for kva for typar hovudledd som ikkje er omhandla i dette kapittelet.

Undersøkinga av nybyggenamna i Skellefteå kommune i perioden 1730–1869 omfattar 726 namn, av dei 269 frå det primære granskingsområdet (Bureå, Burträsk og Lövänger). Det er jamført med namna frå det nordlege området (Byske, Jörn og Skellefteå). Målet er å finna ut kva som er særmerkt ved namngjevinga av nyare busetjing i Skellefteå kommune med omsyn til namnekategoriar, frekvens og distribusjon. Det er også jamført med namngjevinga i Vännäs kommune, granska av Claes Börje Hagervall (1986). Eitt av funna hans er at mange namn ikkje er baserte på eksisterande tilhøve (t.d. topografi), noko han omtalar som stereotypi. Dette synest likevel ikkje gjelda for namngjevinga i nordre Västerbotten.

Om lag halvparten av nybyggenamna (372 av 726 namn) er såkalla tydingssekundære namn til naturnamn, t.d. *Bjurbäck* (Burträsk), som er sekundært til bekkenamnet *Bjurbäcken*. Heile naturnamnet er her teke over, men med ny denotasjon. I motsetnad til naturnamna har det motsvarande busetnadsnamnet ofte ubestemt form. Nybyg-

genamn som har eit naturnamn eller eitt element frå eit naturnamn som utmerkingsledd, utgjer 21 % av materialet (151 namn). *Lappselsliden* (Burträsk) inneheld t.d. naturnamnet *Lappselet*, medan *Sidtorp* (Bureå) har fått føreleddet *sid* frå høgdenamnet *Sidberget*. Nybyggenamnet kan også referera til fleire namn frå området (gjeld 5 stk.), t.d. *Siknäs* med ledd frå naturnamna *Sikån* og *Skarpnäset*.

Nylagingar (neologismar) utgjer 23 % (169 namn). Dei kan t.d. skildra leieta til busetjinga, som *Bäcknäs* (Burträsk). *Karlstorp* har bakgrunn i busetjaren Carl Johan Carlsson. Det finst nokre få døme på oppkalling (gjeld 8 av 726 namn), t.d. *Vimmerby* etter Vimmerby i Småland (bakgrunnen er her ukjend). Også andre namngjevingsmåtar førekjem (kalla «övriga namn»), noko som gjeld 21 av 726 namn, t.d. *Borup* (i Skellefteå) etter ei bok som kom ut i 1860, jf. også *Snipp*, *Snapp*, *Snorum*, *Hej*, *Basalorum* (i Jörn), med namn etter eit kortspel. *Nybo* eller *Nyboliden* (i Jörn) er grunnlagd av ein person frå landsbyen Gammelboliden.

Oftast vart namnet på busetjinga det namnet som busetjaren ønskte. I nokre høve greip lensstyret inn ved fastsetjinga av namnet, bl.a. når det foreslåtte namnet var for langt. I slike høve vart namnet gjerne korta ned ved at midtleddet vart teke ut, t.d. *Fiskhusberget* korta ned til *Fiskberget*. Namnet vart heller ikkje godteke når busetjaren ønskte eit namn som alt var i bruk i sokna. I slike høve kunne lensstyret anten byta det ut med eit anna namn, korta det ned eller leggja til eit skiljande element som *Västra*, *Östra*, *Norra*, *Södra*, *Yttre*, *Lilla*, *Stora*, *Övra* eller *Nya*. Av dokumenta til lensadministrasjonen går det fram at det i 25 saker er føreteke endring av namnet. I nokre få høve foreslo lensmannen eller inspektørane eit namn som ikkje vart akseptert av busetjaren. Då vart ønsket til busetjaren godteke av lensstyret. Eit døme er *Profbacka* (i Burträsk), der busetjaren valde *Siknäs*. Det omsnudde namnet *Nide* (i Byske) stammar frå *Edin*, som er namnet til lensmannen som undersøkte busetjinga.

Namna som vart valde av busetjarane, synest samsvara med namngjevingstradisjonar i området. Her kan det ifølgje forf. liggja spor av eit onomastikon for busetnadsnamn med sterke band til vanlege namngjevingsmåtar i området. Bruk av alternative namn, som har vore ganske vanleg, kan sjåast på som ein reaksjon mot namn som vart oppfatta som framande i den lokale namngjevingskonteksten. I Burträsk er det 36 alternative busetnadsnamn, i Jörn 34, i Skellefteå 20, i Byske 10, i Bureå og Lövsånger 3. Slike namn er særleg vanlege i den vestlege delen av Burträsk. Ein grunn til bruken av alternative namn kan vera at eit tidlegare naturnamn vart oppfatta som framandt i det lokale namngjevingsmiljøet, jf. namnepar som *Brännfors – Gråsimyrliden* (alternativt namn) og *Gustavsberg – Vitträskberg* (alternativt namn). Dei alternative namna blir no borte etter som folkesetnaden i distrikta minkar. Innflytting kan ha den same verkna den av di nykomarar ikkje har kunnskap om alternative namn. Slike namn er heller ikkje å finna på kart, så overlevingsevna deira er redusert.

Lundström har gjennomført ein omfattande og arbeidskrevjande studie av eit stort og mangslunge forskingsmateriale og analysert namnebelegg henta frå ulike kjeldetypar. Sjølv om dei undersøkte namna, jamført med tilfang frå andre område i Sverige og Skandinavia, kan seiast å vera relativt unge og etymologisk gjennomskinlege, ligg det utfordringar også i tolkinga av dette materialet. Forf. har dokumentert god kritisk og metodisk evne i den språklege og reale analysen av namnematerialet. Styrken ved denne undersøkinga ligg i registreringa, analysen og presentasjonen av forskingsmateriale. Omgrepsdiskusjon, teseformulering og teoriutvikling er så godt som fråverande, noko som er ein mangel. Meir syntetisering og fleire samanfattande diskusjonar og konklusjonar kunne ha gjeve betre retning, struktur og samanheng i framstillinga. I denne studien er det lagt fram materiale som kan nyttast i fleire framtidige studium, bl.a. innom

naturhistorie, kulturhistorie og samfunnsliv. Det møtet mellom svensk, samisk og finsk språk og kultur som kan lesast ut av fleire namn, er også eit aktuelt forskingsfelt. Lundströms avhandling er eit verdfullt bidrag til studiet av svensk og nordisk busetnadsnamngjeving.

Inge Særheim

Det medeltida Sverige 4. Småland 6. Ydre härad. [Av] *Christian Lovén*. 220 s. Stockholm: Riksarkivet 2015. ISBN 978-91-87491-09-2.

Ydre härad i nuvarande södra Östergötland räknades under medeltiden till Småland. Därför ingår Ydrevolymen i DMS följdriktigt i Smålandsserien av detta verk som nummer 6. Den dessförinnan senaste volymen omfattade Tjust och gavs ut 2008 med Länsstyrelsen i Kalmar län som huvudman. Ydredelen har däremot nu Riksarkivet som utgivare. Nytt är också denna gång en särskild karta över sätesgårdar inom häradet.

Vad gäller källmaterial och ortnamnsbelägg är läget något speciellt, eftersom det dels finns ett tidigt diplomarium, utgivet av Leonhard Fredrik Rääf 1856–75, dels en relativt tidig avhandling som behandlar området (Robert Norrby: *Ydre härads gårdnamn*, 1905), som båda väl har kunnat användas som ett slags förarbeten. Norrbys avhandling var metodiskt avancerad för sin tid, men åtskilliga tolkningar är ändå föråldrade och det nya häftet av DMS kan förhoppningsvis inspirera till nytolkningar. De illustrativa sockenkartor som alltid numera återfinns i DMS är därvidlag också till hjälp. Huvuddelen av ortnamnen i häradet verkar vara medeltida. Inga av de allra äldsta namntyperna är företrädda bland bebyggelsenamnen.

Förf:s framställning om vad han kallar *Lägerbo vad* (s. 70 ff.) håller inte riktigt måttet. För det första skall *vad* ersättas med *vade*: *Lägerbovade*; efterleden, fsv. *vadhi* m., kan avse områden av skilda slag (Thorsten Andersson, *Vad och vade*. Svensk slätter-, rågångs- och arealterminologi, 2010, del 2). Fsv. *Lægherbovadh*, med varianten *Lægherbobyghdh* (skrivet *Lædher-*), är ett gammalt namn på bygden kring de båda sjöarna Västra och Östra Lägern (a.a. s. 117 ff.). Det skall hållas skilt från socknen Askerys skate i Ydre (a.a. s. 121).

Staffan Fridell

Methoden der Namenforschung. Methodologie, Methodik und Praxis. Herausgeber: Arne Ziegler & Erika Windberger-Heidenkummer. 254 s. Berlin: Akademie Verlag 2011. ISBN 978-3-05-005188-8.

Vid Institut für Germanistik der Karl-Franzens-Universität i Graz anordnades 2010 den sjätte sammankomsten för Arbeitskreis für bayerisch-österreichische Namenforschung. Temat var *Methoden der Namenforschung*. Det nu anmälda arbetet innehåller ett urval av de föredrag, i boken delvis utvidgade, som hölls vid konferensen. Till dessa har fogats två nytillkomna bidrag, det ena av Harald Bichlmeier, det andra av Rüdiger Kaufmann och Lorelies Ortner.

I sitt förord framhåller utgivarna (s. 5) att bokens 16 artiklar ger »ein aktuelles Bild von der Vitalität der Namenforschung im Bemühen um eine Auseinandersetzung mit dem Gegenstandsbereich *Methoden der Namenforschung*». Denna beskrivning är inte missvisande. Det rika och mångskiftande innehållet vittnar om kraftfulla försök att flytta fram onomastikens frontlinjer och visa på nya vägar. Ett framträdande inslag är elektroniska hjälpmedel. I *Methoden der Namenforschung* behandlar t.ex. Gerhard Rampl (s. 143 ff.) ämnet Belegverortung mit GIS [Geographische Informationssysteme]. Methodische Aspekte und Anwendungsmöglichkeiten, och Sabina Buchner och Martina Winner ägnar (s. 183 ff.) sitt bidrag åt Digitales Ortsnamenbuch Online (DONBO). Neue Perspektiven der Namenforschung (ett avsnitt har rubriken Vorteile der Publikation im Netz). Om strävan mot nya mål med teknikens hjälp berättar Rüdiger Kaufmanns och Lorelies Ortner framställning (s. 199 ff.) rörande Namenökologie. Eine neue Forschungsrichtung mit mikrotoponomastischen und landschaftsökologischen Methoden. Am Beispiel der Hochgebirgssorte Obergurgl und Vent (Tirol), som presenterar Datenerhebung und -aufbereitung, Vor-Ort-Begehungen und Fotodokumentation och Kartierung (innefattande GIS, Orthofotos, ein digitales Geländemodell [DGM] och Laserscanningdaten). Datatekniken är av stor vikt också i Axel Linsberger, Regionalspezifität als Kriterium der Namensauswahl bei der Erstellung eines österreichischen Online-Familiennamenbuches (s. 155 ff.).

Det anmälda arbetets stora tematiska spännvidd illustreras av bl.a. avståndet mellan Erika Windberger-Heidenkummers Onymische Monovalenz und Klassenbildung. Ein onomastisches Problem und seine methodischen Folgen (s. 29 ff.), Harald Bichlmeiers Moderne Indogermanistik vs. traditionelle Namenkunde (s. 63 ff.) och Giorgio Marra-podis Die Rolle von Volkskunde und Aberglauben in der etymologischen Deutung von Flurnamen (s. 101 ff.). I det förstnämnda bidraget möter man en klassisk fråga: skillnaden mellan appellativ och egennamn. Större projekt eller företag presenteras eller bildar bakgrund i Cristian Kollmann, Methodische Fragen und Überlegungen zur Typologisierung der Familiennamen am Beispiel des Luxemburgischen Familiennamenatlasses (s. 47 ff.), Albrecht Greule, Arbeits- und Darstellungstechniken des *Deutschen Gewässernamenbuchs* (s. 117 ff.), Wolfgang Janka, Konzeption und Methodik des *Historischen Ortsnamenbuchs von Bayern* (HONB) (s. 169 ff.) och här redan nämnda framställningar av Kaufmann och Ortner och av Buchner och Winner.

Den inledande uppsatsen är *Methoden der Namenforschung – Wieso, weshalb, warum?* av Windberger-Heidenkummer och Ziegler (s. 11 ff.), vari författarna bl.a. framhåller – mot bakgrund av de materialmöjligheter nutidens datateknik ger – att »Eine sinnvolle Reflexion der Methoden kann daher unserer Auffassung nach nur auf einem Zusammenspiel induktiver und deduktiver Überlegungen beruhen». Därefter följer de återstående bidragen uppdelade på tre huvudavdelningar: Methodologie & Reflexionen, Methodik & Diskussionen och Praxis & Analysen. Bokens olika bidrag kan här inte presenteras utförligt men är genomgående intressanta.

Med titeln på sin uppsats ställer Friedhelm Debus (s. 21 ff.) följande fråga: Hat die Realprobe bei jeglicher Namendeutung das letzte Wort? Hans syfte är ingalunda att förringa betydelsen av saklig ortnamnsforskning; tvärtom, han är (s. 21) medveten om att die Realprobe i många fall försummas och han vill motverka uppfattningen att den sakliga prövningen inte är så viktig, »da sich die sachlichen Gegebenheiten seit der Namengebung oft entscheidend und nicht rekonstruierbar verändert hätten und außerdem der zeitlich-sachliche Aufwand beträchtlich sei». Han ger några exempel på hur saklig argumentation blivit lyckosam och slutligen också ett exempel på motsatsen. I uppsatsens sista mening uttrycks tanken (s. 26) att den i titeln ställda frågan kanske borde om-

vandlas något till en metodisk grundsats genom att ett attribut tillfogas: »Bei jeglicher Namendeutung hat die *mögliche* Realprobe das letzte Wort.»

För nordiska ortnamnsforskare som sällan eller aldrig går längre tillbaka än till det urgermanska språkstadiet är Harald Bichlmeiers bidrag (se ovan) till boken kanske inte så besvärande. Men i varje fall den som ofta söker anknytningar till och anför urindoeuropeiska ordrötter har all anledning att läsa och begrunda uppsatsen *Moderne Indogermanistik vs. traditionelle Namenkunde*. Förf. betonar själv (s. 64) att hans framställning huvudsakligen är inriktad på forskning rörande »alteuropäische Hydronymie». Han har mycket tänkvärt att säga. Egna erfarenheter har visat honom att »die meisten der Ergebnisse und Materialien der Namenforschung in der Indogermanistik und in der Einzelphilologie kaum wahrgenommen werden», och att denna bristande uppmärksamhet i än högre grad gäller forskare inom angränsande ämnen som inte är filologer. Vilken namnforskare eller indogermanist, frågar han, har inte förargat sig över att en dialog med historiker eller arkeologer nästan alltid utmynnar i en dubbel monolog, »in dem jeder für sich gezielt am anderen vorbei redet».

Bichlmeier nämner olika orsaker till att namnforskningens resultat inte mera än vad som är fallet beaktas av indogermanister. Som betydelsefullt framhåller han därvid att namnforskare inte i tillräckligt stor utsträckning tagit hänsyn till nyare indoeuropeisk forskning. Här kommer – inte överraskande – ordrötter innehållande laryngaler in i bilden. Han bestrider inte att Julius Pokornys bekanta *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* fortfarande är ett viktigt arbete men anbefaller (s. 65) *Lexikon der indogermanischen Verben* som »wesentlich zuverlässiger, besonders eben weil es sich auf dem aktuellen Stand der Indogermanistik befindet» och nämner även andra ordböcker lämpliga att konsultera.

I Våre arveord, Harald Bjorvands och Fredrik Otto Lindemans viktiga etymologiska ordbok (1 uppl. 2000) används laryngaler vid rekonstruktionen av ordformer eller rötter. I min recension (i NoB 91, 2003) av Våre arveord håller jag för möjligt (s. 156) att nordiska etymologers forskningsresultat skulle bli mer beaktade på vissa håll om hänsyn tagits till laryngalerna. Efter läsningen av Bichlmeiers inlägg ter det sig inte mindre lockande att ange laryngaler i indoeuropeiska rekonstruktioner, detta även då valet mellan äldre eller nyare utformning av ordroten egentligen inte är av vikt för namntolkningen i det ena eller andra fallet. Eftersom rotformer utan laryngaler har blivit mycket fast etablerade genom Hans Krahes och andras omfattande undersökningar av die alteuropäische Hydronymie, kan det väl – för identifieringens skull – vara klokt att under ett övergångsskede anföra både de vedertagna, i otaliga sammanhang anförda »vattenrötterna» och nya rotformer innehållande laryngaler. Ordrötter av sistnämnda slag har Greule infört i sitt bidrag till *Methoden der Namenforschung* (se ovan) och i sin 2014 utgivna *Deutsches Gewässernamenbuch*.

Ett mycket läsvärt bidrag rörande spridning av namn är Volker Kohlheims *Diffusionstheorie und Onomastik* (s. 127 ff.). Central är här frågan på vad sätt novationer har utbrett sig. Såsom banbrytande nämner förf. i detta sammanhang arbeten av den svenske kulturgeografen Torsten Hägerstrand. I en tillbakablick mot äldre skeden påpekas att man sökt beskriva diffusionsprocesser med ord som *Wellen*, *Vorstößen* och *Strahlungen*. Om *torp*-namnen använde Jöran Sahlgren en gång (i NoB 11, 1923, s. 88) uttrycket att de »ha vandrat från Danmark och Skåne upp i Sverige». Som utgångspunkt för ett nytt betraktelsesätt framhåller Kohlheim (s. 129), genom att citera Norbert Weinhold, att »'die Neuerung [...] nicht einen Raum' überflutet, 'sondern [...] von Menschen an andere weitergereicht' wird». Hans avsnitt 2. *Grundbegriffe der Diffusionsforschung und ihre Anwendung in der Onomastik* ger en intressant diffusionsteo-

retisk diskussion, i vilken han bl.a. nämner Linnea Gustafssons doktorsavhandling *Novation i norr. Nya dopnamn och namngivningsmönster i Skelleftebygden 1791–1890* (2002).

En kategori som är välkänd i Norden och behandlas i bl.a. Agneta Sundströms somaren 2015 utgivna *Binamn i Arboga stads tänkebok* är binamn åsyftande yrkesverksamhet. Sådana aktualiseras i Rosa Kohlheims *Hammer, Stahl und Mehlhose*. Berufsnamnen oder Übernamen (s. 245 ff.), som erinrar (s. 248) om binamnsproblemet att »die Eruierung der Motivation jedoch nur selten möglich ist».

Två bidrag som hittills inte nämnts men ingalunda förtjänar att förbigås med tystnad är Peter Ernst, *Namen und Grammatik am Beispiel geographischer Namen* (s. 89 ff.) och Yvonne Kathrein, *Berufsnamnen und Berufsnamnencluster als Bergbauindikatoren am Beispiel Schwaz/Tirol* (s. 225 ff.).

Sammanfattande kan framhållas att *Methoden der Namenforschung* är en mycket läsvärd och intressant bok som tar upp viktiga frågor från olika onomastiska fält.

Svante Strandberg

Damaris Nübling, Fabian Fahlbusch & Rita Heuser: Namen. Eine Einführung in die Onomastik. 367 s. Tübingen: Narr Verlag 2012. (Narr Studienbücher.) ISBN 978-3-8233-6685-0.

Namen. Eine Einführung in die Onomastik är avsedd som grundbok i namnforskning. Boken är resultatet av åtskilliga års undervisningserfarenheter vid universitetet i Mainz och har enligt förordet kommit till, eftersom det saknades ett grundläggande verk, som var modernt och omfattande och som uppfyllde de lingvistiska kraven, samtidigt som det var didaktiskt upplagt. Verket vill, sägs det i förordet, lyfta ut namnforskningen ur dess filologiska nisch och presentera den såsom ett lingvistiskt sett relevant ämne i förhoppning att öka dess betydelse inom universitetsundervisningen.

Boken är uppdelad i två delar. Den första, en knapp tredjedel av sidorna, diskuterar namnet som särskild språklig kategori och den andra presenterar kategorier av namn, nämligen personnamn, djurnamn, ortnamn, objektnamn, namn på händelser förorsakade av människan samt namn på händelser utanför människans kontroll.

Damaris Nübling har skrivit hela den teoretiska del 1 och har i del 2 behandlat personnamn och djurnamn. Avsnittet om ortnamn är skrivet av Rita Heuser och namnen på objekt och olika slag av händelser har behandlats av Fabian Fahlbusch.

Inledningsvis understryks namnets – särskilt personnamnets – stora betydelse i vardagen. Boken igenom strävar man efter att anknyta till närliggande, huvudsakligen moderna exempel, lättbegripliga för studenter och intresserad allmänhet inom den tyskspråkiga kulturkretsen – dock inte alltid lika lättbegripliga utanför denna. En strävan att inrikta framställningen mot det moderna och tämligen vardagsnära kännetecknar boken. Termer förklaras och belyses med tydliga exempel, vilket gör framställningen lättillgänglig men i gengäld rätt mångordig. Termer och viktiga uttryck i övrigt framhävs med fetstil, något som underlättar överblicken. Den tydliga indelningen i kapitel och kortare avsnitt, alla med en belysande överskrift, ger läsaren en god bild av innehållet och dess disposition. Däremot finns varken namn- eller sakregister; särskilt det sistnämnda hade läsaren varit betjänt av.

Boken ger en mängd litteraturhänvisningar i den löpande texten, och läsaren tar sig därför lätt vidare om ett särskilt problem intresserar. Dessutom följs kapitlen av rutor med hänvisningar för vidare studium. Framst hänvisas förstas till tyskspråkig litteratur, men även engelska, franska och andra titlar förekommer, däribland några nordiska; i de sistnämnda fallen rör det sig främst om artiklar om personnamn.

Intressant är försöket att systematiskt presentera de namnkategorier som i nordiska sammanhang brukar kallas *övriga namn*. Den stora vikten läggs dock vid den teoretiska diskussionen av egennamnet som sådant samt vid personnamnen. Dessa avsnitt har skrivits av Damaris Nübling, och de framstår som särskilt »forskningsnära». Den teoretiska diskussionen i det förstnämnda avsnittet speglar Nüblings strävan att presentera namnet som en lingvistiskt väldefinierad kategori, väl värd att undersöka utifrån andra utgångspunkter än den etymologiska.

Kapitlet om personnamn utgör enligt recensentens uppfattning bokens höjdpunkt. Här märks förf:s stora intresse för dessa namn – här är det i hög grad fråga om ny forskning. I kapitlet genomgår Nübling olika typer av personnamn, främst från det tyskspråkiga området men med vida utblickar för att ge läsaren perspektiv på framställningen. Hon inleder med det officiella namnet, i tyskan bestående av förnamn och efternamn, och därefter diskuterar hon förnamnet och efternamnet var för sig. De historiska avsnitten är intressanta men rätt korta, och framställningen koncentrerar sig på namnen idag. Beträffande förnamnen behandlar hon den ökande individualiseringen, vilken gör att färre barn delar samma förnamn, samt forskningens tendens att överskatta betydelsen av namnmoden. Vidare diskuterar hon förnamn i förhållande till klass och till politik. Ett långt avsnitt handlar om förnamn och genus. Ett motsvarande avsnitt behandlar efternamn och genus. Beträffande efternamnen fäster jag mig särskilt vid avsnittet om den geografiska spridningen av olika namn/namntyper, ett avsnitt av stort intresse inte bara för namnforskningen. Personnamnskapitlet tar även upp binamn, pseudonymer och namngivning i andra kulturer. Kapitlet är skrivet med stor inlevelse och upptar många exempel som anknyter till levande och kännande människor. Personnamnets stora betydelse på ont och gott för individen framgår med all tydlighet.

Kapitlet om djurnamn är relativt kort. Här diskuteras bl.a. det tilltagande bruket att ge antroponymer till djur, främst förstås till sådana djur som står människan nära och uppfattas som familjemedlemmar.

Kapitlen om objektnamn och namn på händelser av olika slag – från krig till orkaner – är intressanta särskilt som en systematisering av ännu föga utforskade fält. På ett särskilt medryckande sätt behandlas varumärkesnamnen och svårigheterna att klassificera dem.

Boken har utförligt presenterats och recenserats i SAS 30 (2012), och i denna recension tänker jag främst uppehålla mig vid ytterligare några punkter i den teoretiska diskussionen samt vid kapitlet om ortnamn.

Nübling understryker i den teoretiska del 1 namnets språkliga särställning: det står ej i ordböcker, det saknar semantik och är blott och bart en etikett, och det har sin alldeles speciella grammatik, som dock är föga undersökt. Namnets position i språkssystemet betraktar hon som perifer. Likafullt hör namnet till språkets universalier – det finns inget språk som saknar egennamn. Vidare finns det enligt Nübling ingen ordgrupp som har större tvärvetenskapligt intresse; hon understryker dock att onomastiken inte får betraktas som en hjälpvetenskap utan skall studeras för sin egen skull.

Mot bakgrund av denna namnens särställning blir det litet påfallande, att de likväl på traditionellt vis inordnas som en undergrupp bland substantiven, vilken närmast

kontrasteras mot appellativen. Närheten till appellativen kännetecknar många namn, men det finns många från appellativen väsensskilda; man må bara erinra om namn bestående av prepositionsfraser såsom gårdnamnet *Under berget* eller satsformade namn såsom boktiteln *Men rakt igenom går vår väg*.

Omdiskuterad är frågan om namnens eventuella semantik. Nübling företräder uppfattningen att namnen saknar semantik. Hon ser t.ex. relationen mellan uttrycket *Münster* ['mynstɐ] och den fysiska staden som ett fall av direktreferens – det språkliga tecknet har här endast en uttryckssida, ingen innehållssida (s. 18 f., 32 f.). Emellertid måste man väl även här räkna med att uttrycket motsvaras av en föreställning om referenten, alltså ett innehåll? Jag kan ju utmärkt väl tala om Münster utan att ha besökt staden eller ens ha sett en bild därifrån.

Med diskussionen om namnens särställning sammanhänger också bokens tämligen skarpa gränsdragning mellan namn och appellativ. Att namn – särskilt ortnamn – esomoftast uppstått ur appellativ som proprialiserats och att namn kan deproprialiseras till appellativ är välkänt. När det emellertid hävdas att denna övergång skulle ske ganska abrupt och att ett ord som befinner sig i detta övergångsområde dock alltid fungerar antingen som ett namn eller som ett appellativ är det svårt att följa med. Var och en som sökt dela in uttryck avseende geografiska objekt som exempelvis ytor på en tomt vet hur svårt det kan vara att avgöra om sådana ord är att betrakta som namn eller appellativ. Är det mycket vatten i dammen? Är det mycket vatten i Dammen? Det förefaller fruktbarare att inte dra en skarp gräns mellan namn och appellativ utan tänka sig en glidande skala från utpräglade, prototypiska namn över icke lika utpräglade namn till appellativ.

Att den hårda gränsdragningen bereder problem för Nübling, visar resonemanget om några kategorier som i nordisk forskning brukar betraktas som namn, om också inte som de »namnigaste» namnen. En kategori är Gattungseigennamen, 'appellativiska namn' med representanter som berget *Feldberg* eller villan *Villa Hügel*. En annan är Spitznamen, karakteriserande namn som enligt bokens definition omfattar både öknamn och smeknamn; den svenska termen vore binamn. Vidare diskuteras Beinamen, en term som i svensk terminologi huvudsakligen tycks motsvara binamnselement; det rör sig om typen *der große* i *Karl der große*. Likaså diskuteras klassifikationsproblemen kring Warenamen 'varumärkesnamn'.

Dessa ovannämnda kategorier kan enligt Nübling icke entydigt föras till någondera polen, appellativ eller namn. Det torde dock här vara lingvistens krav på klara linjer som krockar med materialets motstånd mot att låta sig delas upp och föras till motsatta »poler». Bättre vore att fördela materialet utmed en glidande skala efter dess »namnighet», så att prototypiska egennamn, de icke karakteriserande, enbart identifierande hamnar vid den ena polen, medan de mer motiverade, »appellativiska» namnen hamnar närmare den appellativiska polen.

Kapitlet om ortnamn är betydligt kortare än personnamnskapitlet. Det är disponerat i en ordning som skall leda från namn på stora objekt till allt mindre, från namn på länder, landskap (både distrikt och bygder), städer och byar, floder, sjöar, berg, markområden (både ägor och naturområden), gator och ned till namn på enskilda byggnader. Efter detta följer dock ett avsnitt om namn på himlakroppar. Namnen ur de olika kategorierna diskuteras på sinsemellan mycket olika sätt men med hänsyn till för varje kategori typiska drag såsom ålder, språkligt ursprung, vanliga efterleder/suffix, vanliga benämningsmotiv osv.

Ortnamnsavsnittet innehåller mycket intressant, särskilt avseende moderna tyska förhållanden, men det kan inte sägas utgöra en riktigt genomarbetad framställning.

Dispositionen efter objektens storlek – som givetvis inte kan strikt följas – har sin del i detta. Önamnen, t.ex., får tre rader i slutet av avsnittet om landskapsnamn.

Avsnittet om namn på städer och byar är intressant såtillvida som det speglar den språkliga mångfalden bakom de tyska bebyggelsenamnen. Riktig klarhet får man dock inte. Skulle t.ex. de äldsta urskiljbara bebyggelsenamnen i hela Tyskland utgöras av ett keltiskt skikt? Var finns de äldsta germanska bebyggelsenamnen? Avsnittet i fråga blir intressantare ju närmare vår egen tid vi kommer, men från de moderna problemen kring namnval vid distriktssammanslagningar förs läsaren med ett tvärt kast över till vattendragsnamn och presenteras för teorin om en speciell forneuropeisk hydronymi. Det framgår visserligen att hela detta hydronymiska system är ifrågasatt, men det bereds dock åtskilligt utrymme. För att göra ortnamnsforskningen rättvisa hade en tydligare inriktning mot vattendragsnamn som med någon säkerhet går att härleda varit att föredra.

Avsnittet om gatunamn är riktigt intressant med sina exempel på olika typer av namngivning från medeltiden och framåt. Här belyses också hur gator av politiska skäl döpts om under 1900-talets omvälvningar.

Boken vill enligt sitt förord uppmuntra till vidare namnforskning, och inte sällan nämns att en viss namntyp är föga undersökt. Mot denna bakgrund ter det sig litet påfallande att nästan ingenting sägs om namnforskningens metoder. Om forskarna hade släppt sina läsare närmare in på livet hade en bra och välskriven framställning blivit än mer engagerande.

Eva Nyman

På sporet. Festskrift til Bent Jørgensen på 70-årsdagen den 12. marts 2014. Redigeret af Birgit Eggert, Peder Gammeltoft og Rikke Steenholt Olesen. 254 s. København: Museum Tusulanums Forlag 2014. (Navnestudier udgivet af Afdeling for Navneforskning, Nordisk Forskningsinstitut 42.) ISBN 978-87-635-4206-7.

Den 12 mars 2014 fyllde Bent Jørgensen 70 år och firades med en välförtjänt festskrift. I grunden ortnamnsforskare är Jørgensen en man med breda intressen, både inom och utom namnforskningen. Detta återspeglas också tydligt i hans festskrift, vars ämnen spänner från organisationen av den äldre järnålderns centralplatser till den brännande frågan huruvida det finns spårvagnar i Ankeborg (da. *Andeby*). Här kommer främst de uppsatser som berör ortnamn att behandlas.

Gordon Albøge ger i Kristendommens spor i Vendsyssels stednavne en värdefull överblick av ortnamn beroende av kristen tro och kyrkliga institutioner i Vendsyssel. Även om jag inte fullt ut kan dela den underliggande synen på olika typer av namngivning (se t.ex. s. 39) är det uppenbart att det är ett material med en stor forskningspotential.

Två uppsatser rör sig inom den uppblomstrande danska centralplatsforskningen. Sofie Laurine Albris ger i sitt bidrag några förningar om vad som kommer att komma ut ur hennes ph.d.-projekt, allt utifrån en diskussion av namnlandskapet kring Gudme på Fyn. Det sociologiska anslaget är spännande och bådär gott inför framtiden, särskilt om hon också kan anknyta till senare forskare än Marcel Mauss och Émile Durkheim. Lis-

beth Eilersgaard Christensen vill introducera teorin om tillväxtcentra, hämtad från nationalekonomin (särskilt från fransmannen François Perroux) för att förklara »større geografiske tyngdepunkter af centralitet» som t.ex. de centrala delarna av norra Fyn. Den vilja till teoretiskt nytänkande som kännetecknar både Albris och Christensens bidrag är uppfriskande, konstruktiv och inte minst välbehövlig.

Vibeke Dalberg och Rob Rentenaar jämför begreppen da. 'marknavn', ty. 'Flurname', ned. 'veldnaam' och eng. 'field-name', vilka ofta har likställts i litteraturen. Alla dras dock med den tvetydigheten att de kan brukas både som överordnade och underordnade begrepp och de används inte heller entydigt ens inom respektive språkområden. Själv har jag alltid uppfattat styrkan i begreppen 'marknavn' och 'field-name' i det faktum att de är oberoende av distinktionen mellan ägomark och naturmark och jag kan känna sympati för John Fields definition av begreppet 'field-name' som »the names of all pieces of land forming part of the agrarian economy of a town or village» (English Field-Names, 1972, s. IX, refererat av Dalberg & Rentenaar på s. 112).

Birgit Eggert diskuterar om *Rannerød* i Vendsyssel kan vara ett -rød-namn, i så fall unikt på Nordjylland. Något bestämt resultat når hon dock inte fram till, främst väl beroende på de sena beläggen. Gillian Fellows-Jensen resonerar om de äldsta ortnamnen i England och hur de har traderats, alltsedan romersk tid. Här finns många intressanta observationer och tankar, bl.a. att namngivningen i Danelagen, där gamla bebyggelser fick nya nordiska namn, kan ha varit en medveten strategi för att hindra de tidigare ägarna från att hävda sin besittningsrätt. En närmast halsbrytande tanke är att de stereotypa »gammaleuropeiska» hydronymerna som *Avon*, *Axe* och *Esk*, vilka finns i överflöd i England och enligt vanlig uppfattning för det mesta betyder bara 'vatten' eller 'flod' e.d., skulle vara resultatet av missförstånd mellan romerska kartografer och svarande briter »who apparently thought that the word 'water', in the sense of 'river', was an adequate reply to the question 'What do you call this?» (s. 127).

Att John Kousgård Sørensens uppfattning av köpstadsnamnet *Varde* på Jylland var både egendomlig och felaktig framgår av Peder Gammeltofts bidrag. Att namnet, som Gammeltoft föreslår, är en sammansättning av fda. *wara* 'udmark, överdrev' och *with* 'skog' framstår som helt evident. Man kan undra över varför den store namnforskaren Kousgård Sørensen lät sig vilseledas av de dåliga avskriftsbeläggen i olika versioner av Vederloven. Rikke Steenholt Olesen diskuterar den antagna betydelsen 'skeppssättning' för fda. *skēth* f., dock utan att komma till något bestämt resultat. Berit Sandnes djupstudie av namnen på -rup i nordöstra Skåne ådagalägger intressanta mönster, bl.a. att de lokala skånska formerna på -arp av namn på -torp var på frammarsch redan under slutet av den danska tiden. Ett annat överraskande resultat är att former på -rup är så pass vanliga i sent bildade namn (efter 1700). Sandnes vill tona ner den traditionella uppfattningen om ett samband mellan herrgårdar och namn på -rup till förmån för bl.a. fonologiska faktorer. Former på -rup tycks ha gynnats om den normala ljudutvecklingen resulterat i former med vokalmöte, som i t.ex. *Lörup*, *Skyrup* och *Sjörup*. Att ortnamn kunde väcka heta känslor redan för hundra år sedan framgår av Line Sandsts bidrag med den poetiska titeln Nogle steder, der engang var hjem. Sandst har sökt upp platser i Köpenhamn där Bent Jørgensen bott och vilka han dokumenterat fotografiskt i början av 1970-talet (flera bilder återges i artikeln). I sin diskussion av gatunamnen i dessa områden, och konflikter i samband med ny namngivning, visar hon prov på fin insikt i gatunamngivningens psykologi.

Det var för recensenten inte känt att Bent Jørgensen intresserade sig för ankism (da. *donaldism*), dvs. läran om Kalle Anka (da. *Anders And*) och hans värld. Två av bidragen i boken rör sig inom ankismens domäner, varav Torben Christiansens Andebyspor

i dansk är den mest intressanta ur namnsynpunkt. Här läggs, utifrån en ingående kännedom om Kalle Anka och hans universum, grunderna till en ankistisk onomastik. Ur ortnamnsynpunkt är det dock synd att den avslutande uppslagsdelen endast tar med namn som satt avtryck i danskan. Därmed saknas centrala ortnamn som *Andeby* (sv. *Ankeborg*, eng. *Duckburg*) och *Gåserød* (sv. *Gåseborg*, eng. *Goosetown*). Ett namn som finns med är *Langtbortistan* som här tillskrivs den danska översättaren Sonja Rindom Hilker. Det bör dock påpekas att samma namn – *Långtbortistan* – uppträder i svenska Kalle Anka och att dess tillkomst också tillskrivits de svenska översättarna, det äkta paret Per Anders och Maibrit Westrin (f.ö. skapare av det klassiska Kalle Anka-ordet *läskeblask*).

Festskriften avslutas med en bibliografi över Jørgensens publicerade skrifter, utarbetad av Bente Holmberg.

Per Vikstrand

Skånes ortnamn. Serie A. Bebyggelsenamn 23. Östra Göinge härad. Av Claes Ringdahl. 431 s. Lund: Institutet för språk och folkminnen, Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 2014. ISBN 978-91-86959-22-7.

Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund (DAL) var en arkiv- och forskningsinstitution som gjorde viktiga insatser för svensk dialektologi och namnforskning under många år. De omfattande uppteckningarna av ortnamn och dialektord som finns tillgängliga för de sydsvenska landskapen kommer alltid att vara en värdefull tillgång för forskningen och häradsdelarna av Skånes ortnamn har givits ut i förebildlig takt. DAL lades beklagligt nog ned i januari 2015, så det föreliggande bandet om ortnamnen i Östra Göinge blev väl därmed det sista som gavs ut i Lund.

En mycket stor del av boken upptas av tolkningar av namn på mindre bebyggelser, torp och liknande. Det är väl kanske det som tilldrar sig störst lokalt intresse och också är den starkaste och mest imponerande sidan av verket som måste ha krävt en mycket stor arbetsinsats. Vad gäller tolkningarna av äldre bebyggelsenamn finns dock vissa tendenser som man kan ställa sig något frågande inför.

För ortnamn med starkt varierande namnbelägg ges ibland formuleringar som verkar lämna öppet för att ett och samma ortnamn ska tolkas på olika sätt för olika belägg. Förleden i *Emitstöv* uppges vara »kanske gen. av mansnamnet *Emer* [...] eller möjligen mansnamnet *Emunds*» (s. 27). Men förf. tillägger: »Noteras bör de två namnformererna *Ysmer*, *Øsmer* 1395 resp. 1383, möjligen att se som ett *Østmar* [...] eller *Ismar*» (s. 28). Formuleringen syftar på regestbelägget *Ösmerlöf* 1383 och avskriftsbelägget *Ysmerlöff*, *Ysmærlöff* 1395. Om *Fornhässle* sägs: »F. leden är väl adj. *forn* 'gammal' eller ett besläktat ord, ordroten ingår också i v. *förna(s)* 'vissna' och *förna* 'mylla av förmultnade växtrester', vilket möjl. kan ingå i något av de ä. beläggen.» (S. 199.) För *Gnubbarp* ges denna tolkning: »F. leden är väl gen. *Gnub(b)a* av ett mansnamn **Gnub(b)e* eller motsvarande [...] eller möjl. gen. av ett mansnamn *Gubbi* [...]. Bel. 1555 och 1583 kan kanske ses som en nasalrad form av *Gubbi*» (s. 200). De åsyftade beläggen lyder *gunbarp* 1555 och *Gunberup* 1583. *Hässlehult* ges den närliggande förledtolkningen *hässle*, men förf. tillägger ändå: »Belägget 1584 antyder en f. led komp.form av djurbeteckningen *häst*.» (S. 315.) *Sönnarp* »är väl gen. av mansnamnet

Suni», men: »Äldsta belägg anger i stället *s*-gen. för ett fda. mansnamn **Sundar* eller **Sunnar*» (s. 381). Det senare avser *Sunarsthorp* 1496. Att tolka ett namn brukar enligt vedertagen metod innebära att man försöker fastställa betydelsen hos namnet vid namnbildningstillfället och det kan ju då bara vara fråga om en betydelse. Kanske avser förf. med ovanstående och andra liknande formuleringar att man associativt har omtolkat och ombildat ortnamnen, men det borde i så fall tydligare sägas.

Namnen på *-inge* behandlas nästan genomgående på ett sätt som inte är i linje med det nutida forskningsläget kring namntypen (även med hänsyn tagen till de olika uppfattningar som framkommit i den vetenskapliga diskussionen). Bland de delvis motstridiga och ganska förvirrande namnbildningsalternativ som anges kan nämnas: »F. leden är kanske ett mansnamn *Heme* [...] med *l*-suffix som uttalslättning i sammansättningen med *-inge*, s. leden är ett bebyggelseindikerande *-inge*» (s. 74), »ett tillnamn *Hemling*» (s. 74), »ett tillnamn *Hem* [...] tillagt diminutivsuffixet *-ling*» (s. 74 f.), »ett personnamn med en inbyggartecknande avledning *-inge*» (s. 80), »ett släktnamn» (s. 80), »en form av ett persontillnamn [...] i pl.» (s. 82), »en ursprunglig inbyggarteckning på *-inge*» (s. 111), »ett urspr. inbyggartecknande, sedermera bebyggelseindikerande *-inge*» (s. 158), »en urspr. inbyggarteckning [...], för att småningom beteckna bebyggelsen» (s. 175), »en f. led som kanske är gen. av ett mansnamn [...], s. leden är väl då ett personbetecknande *-inge* för ett släktnamn [...], där s. leden övergått till att vara bebyggelseindikerande» (s. 182 f.).

Till enskilda namntolkningar kan följande anmärkningar fogas: För tolkningsalternativet **farældi* 'farled' e.d. för *Färlöv* hänvisas endast till SOL (s. 49), men förslaget härrör från Bror Lindén (i ANF 70, 1955) som rätteligen borde åberopats. *Biskopsgården* i Glimåkra socken kallas även *Besegården*. Dessa två tolkas som två namn med helt olika ursprung, där förleden i det senare namnet antas vara »kanske komp.form av v. *besa* 'panikspringa, kesa', eller kanske komp.form av insektsbeteckningen *bes* 'blodsugande fluga'» eller alternativt »personbeteckningen *bese* 'tölp, dum person'» (s. 63). Troligare är väl att namnet *Biskopsgården* i uttalet reducerats till **Bespgården* > **Bessgården* e.d., vilket sedan omtolkats och ombildats i anslutning till något av de ord som förf. anför. Jfr bynamnet *Biskopsberg*, Hultsjö sn, Västra hd, Småland, med uttalet *Besebärj* (se min bok *Ortnamn i stilistisk variation*, 2006, s. 25). Namn med förled på *Björk-* tolkas oftast såsom innehållande ett *björke* (s. 85, 225, 300, 319), men såväl uttal som äldre belägg pekar tydligt på att det i stället är fråga om *birke*. Man undrar om det finns någon sakligt grundad motivering till tolkningen av förleden i *Uggletorpet* som »gen. av familjetillnamnet *Ugгла*» (s. 100)? Om inte så är väl fågelbeteckningen *ugгла* att föredra. Att anta »gen. **Vessela* av ett mansnamn *Vessel*, urspr. *Vitslav* [...] eller möjligen gen. pl. av ett svagt belagt familjenamn *Wessel*» som förled i *Vesslarp* (s. 101) förefaller väl långsökt. *Hajstad* förklaras som en bildning till en sammansättning »**haghstath* 'inhägnad (där korna mjölkas)'» (s. 131) trots att detta visats vara en obelagd, konstruerad spökbetydelse (se NoB 97, 2009, s. 218 f.). Förleden i *Hjärsås* tolkas som *iædhur* 'kant, rand' (s. 133) i strid med beläggen. Skulle ett ord motsvarande fvn. *hjársi* 'hjässa' med topografisk syftning kunna vara ett bättre alternativ? Det personnamn som sannolikt är förled i *Västerslöv* (s. 191) bör i urnordisk form återges som **Westaharjar* eller **Westaharjaz*. Här kunde det för övrigt vara på sin plats med en hänvisning till LUP, liksom även annars när det är fråga om personnamn som förleder i *löv*-namn. I *Gnubbefälle* antas förleden vara nominativ av mansnamnet **Gnub(b)e* (s. 201) vilket är språkligt orimligt. Behandlingen av by- och sockennamnet *Loshult* (s. 211 ff.) är på många sätt otillfredsställande, men utrymmet här räcker inte till för en närmare diskussion, varför jag avser återkomma till namnet i ett

annat sammanhang. Termen *uddljud* används på flera ställen i boken felaktigt i betydelsen 'utljud, slutljud', t.ex. på s. 212. I diskussionen av *Nyteboda* (s. 329) anför K. G. Ljunggrens felaktiga och föråldrade betydelseuppgift för det fsv. ordet *nytiabol* (varom se ANF 108, 1993, s. 147 ff.). *Nöbbelöv* tolkas som en primär namnbildning »med f. leden adj. *ny* och s. leden *böle* 'gård med jordlott'» (s. 375), men bör i stället ses som en sekundär namnbildning till ett existerande sammansatt appellativ **nybyli*.

Staffan Fridell

Die Stadt und ihre Namen 1. Festkolloquium 20 Jahre Gesellschaft für Namenkunde e.V. 1990–2010. Akten herausgegeben von Dietlind Kremer & Dieter Kremer. 336 s. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag GmbH 2012. (Onomastica Lipsiensia. Leipziger Untersuchungen zur Namenforschung 8.) ISBN 978-3-86583-697-7.

Die Stadt und ihre Namen 2. 2. Tagung. Leipzig, 24. und 25. Mai 2013. Akten herausgegeben von Dieter Kremer & Dietlind Kremer. 451 s. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag GmbH 2013. (Onomastica Lipsiensia. Leipziger Untersuchungen zur Namenforschung 9.) ISBN 978-3-86583-815-5.

År 2010 hölls ett tvådagars festkollokvium med temat staden och dess namn vid Leipzigs universitet med anledning av att Gesellschaft für Namenkunde (numera Gesellschaft für Namenforschung) funnits i 20 år. Bidragen publicerades 2012 i volymen *Die Stadt und ihre Namen 1*. En konferens på samma tema hölls i Leipzig den 23–24 maj 2013 och bidragen publicerades samma år i volymen *Die Stadt und ihre Namen 2*. I båda volymerna belyses stadens ortnamn och personnamn ur ett flertal aspekter och bidrag i båda volymerna behandlas i denna recension. Ungefär en fjärdedel av bidragen handlar om personnamn. Material och analyser med historiska utgångspunkter överväger bland artiklarna men många bidrag lyfter också blicken och diskuterar problemställningar utifrån ett diakront eller nutida perspektiv.

Båda volymerna har ett starkt fokus på Leipzig och dess närområde. Av de totalt ca 40 bidragen är hälften författade av namnforskare från Leipzig eller från närliggande Chemnitz respektive Dresden. Av övriga bidrag handlar de flesta om namn i städer inom det tyska språkområdet (Schweiz, Tyskland och Österrike). Endast sex bidrag är författade av namnforskare utanför dagens tyskspråkiga område, närmare bestämt från Italien, Lettland, Polen, Ryssland och Tjeckien. Dessutom behandlar Dieter Kremer från Leipzig i den första volymen medeltida namn i romanskspråkiga områden och i den andra personnamn i Lissabon på 1500-talet. Alla bidrag utom ett är publicerade på tyska; undantaget utgörs av Jaroslav Davids artikel på engelska, *Czech street names: The tendencies of development in modern times*.

För städerna Bayreuth, Bremen, Florens, Hamburg, Leipzig och Straubing behandlas stadens ortnamn ur historiska perspektiv. Exempelvis handlar Jürgen Udolphs bidrag *Die Gewässernamen einer Stadt – am Beispiel von Hamburg* (volym 1) om vattendragsnamn i Hamburg. Förf. kallar bidraget för ett strövtåg bland stadens hydrony-

mer och gör nedslag på olika platser, dock utan att ange några principer för urvalet av de namn han behandlar. Förf. konstaterar inte oväntat att ju äldre namnen är, desto mindre genomskinliga är de. För flodnamnen *Alster*, *Bille*, *Elbe*, *Seeve* och *Wandse* redovisar han etymologi och gjorda tolkningar utförligt. Han fastslår självklarheten att moderna namn som *Parkhafen* och *Petroleumhafen* är lätta att tyda för den som behärskar högtyska, men att språkkänslan däremot inte räcker till för att förstå äldre lågtyska namn.

Rosa Kohlheims bidrag *Straßennamen in Bamberg und Bayreuth*. Kontrastierung zweier Städte (volym 1) är en jämförande analys av gatunamn i de medeltida städerna Bamberg och Bayreuth i Bayern, vilka båda har drygt 700 gatunamn. Förf. framhåller att gatunamnen förutom sin orienteringsfunktion har en viktig roll i hur staden presenterar sig. Bamberg blev biskopsdöme på 1000-talet och var en handelsstad. Bayreuth nämns första gången år 1194 och förblev en obetydlig handelsstad tills den under 1700-talet utvecklades till residensstad. Förf. utgår i sin jämförelse från de personer som återfinns i 35 % respektive 36 % av städernas gatunamn. Bambergs gatunamn har starkare historisk anknytning och de många biskoparna, helgonen och kyrkliga företrädarna som återfinns i namnen anknyter till stadens roll som katolskt kyrkligt centrum. Bayreuth har fler författare i sina gatunamn men i Bamberg har författarnamnen oftare lokal anknytning. Historiker, målare, bildhuggare och motsvarande har i Bambergs gatunamn ofta lokal anknytning medan de i Bayreuth har nationell eller internationell anknytning. Namn efter lokala personligheter såsom donatorer, läkare och industripionjärer är vanligare i Bamberg. Däremot utnyttjar Bayreuth i hög grad Richard Wagners koppling till staden; enligt förf. har 6,6 % av stadens gatunamn någon anknytning till Wagner. Förf. framhåller alltså att gatunamnen har en viktig del i hur staden presenterar sig. Som läsare ställer jag mig frågan om och på vilket sätt de många personnamnen i gatunamn även bidrar till hur städerna uppfattas? Invånare och besökare måste ju kunna sätta in de många personnamnen i ett historiskt och kulturellt sammanhang för att kunna uppfatta sammanhanget. Rosa Kohlheim medverkar även i den andra volymen med ett bidrag om Bayreuths gatunamn idag som en spegel av stadens förflutna, *Das vergangene Erscheinungsbild der Stadt im Spiegel heutiger Straßennamen*. Die Stadt Bayreuth als Beispiel.

I bidraget *Hausnamen oder die Taxonomie städtischer Grundherrschaft im spätmittelalterlichen Basel* (volym 2) sätter Gabriela Signori in medeltida husnamn i ett större sammanhang och knyter husnamnen till stadens förvaltningshistoria. Förf. beskriver hur framväxten av husnamn i Basel var samtida med framväxten av systemet med två personnamn för allt bredare befolkningsgrupper. Förf. fastställer att husnamnen egentligen inte var nödvändiga men ändå behölls, eftersom husen oavsett ägare var rättsobjekt. Husnamnen spelade därför en roll för stadens skatteindrivning. Artikeln ger en intressant påminnelse om hur namntyper kan övergå till att bära nya funktioner, i detta fall inom stadsförvaltningens fastighetsbeskattning. Artikeln går även in på fastighetsägares skuldsättning och visar att skattelängder ger intressanta perspektiv på stadens historia.

Erika Weber jämför i sitt bidrag *Hausnamen in Sachsen* (volym 1) namn på äldre hus i Leipzig och Dresden och hur husnamnen utvecklas från medeltid fram till 1800-talet. Leipzig hade privilegier som mässtad sedan slutet av 1400-talet, vilket präglade namngivningen av hus. Som exempel nämns *Alte Waage* 'gamla vägen' och *Steibs Hof* 'Steibs gård', som är en av stadens många kringbyggda gårdar för handel. Sådana gårdar namngavs efter den som uppfört eller senare ägt byggnaden. Till skillnad från handelsstaden Leipzig var Dresden residensstad, vilket präglade husnamnen.

Efterleden *palais* 'palats' används för några bostadshus, såsom hertig Carl von Kurlands *Kurländer Palais* från 1700-talet. Under 1800-talet lät välbeställda borgare och konstnärer bygga hus i Dresdens förorter. Dessa hus har varierande namn med olika bakgrund såsom *Villa Thorwald*, som bildhuggaren Josef Hermann namngav efter sin lärare Bertel Thorwaldsen. *Villa Rothermund* uppkallades efter industrimannen Adolf Rothermund, vars konstsamling fanns i huset.

Ines Köpp behandlar apoteksnamn i Leipzig i sitt bidrag *Apothekennamen in Leipzig. Ein Beitrag aus studentischer Sicht* (volym 1). Förf. ger en historisk översikt och konstaterar att Apotheke Löwen ('apoteket lejonen') funnits i staden sedan 1409. Hennes undersökning är en kartläggning av de nutida apoteksnamnen i Leipzig. Apoteksnamn diskuteras som namntyp vilket dock inte leder till annat än konstaterandet att apoteksnamn juridiskt är firmanamn och att sådana inom orten måste vara unika. Materialet har samlats in från webbaserade telefonkataloger, sökfunktioner på apotekens webbportaler och staden Leipzigs webbplats. De 138 apotek som 2010 fanns i staden delas in i grupper efter namntyp. Den största gruppen utgörs av namn med konventionella apotekssymboler såsom djur, fabelväsen, växter, religiösa eller mytologiska symboler. Den näst största gruppen innehåller personnamn och den tredje största ortnamn.

Natalia Vasil'eva jämför i sitt bidrag *Portrait einer russischen Stadt im Spiegel von Institutionen* (volym 1) dagens namn på institutioner i den ryska staden Žukovskij med namnen under sovjettiden. Undersökningen är gjord utifrån de namn som finns på skyltar. Sådana namn utgör enligt förf. invånarnas onymiska medvetande och bildar stadens onymiska porträtt, antaganden som hade kunnat problematiseras mer. Artikeln analyserar namnen utifrån intressanta aspekter som standardmässighet, globaliserings-tendenser och lokal originalitet och de spänningar som finns däremellan. Stadens skolor, sjukhus och apotek hade under sovjettiden numeriska namn. Bland sjukhus och apotek finns idag en namnvariation, men bara 2 av 16 skolor har icke-numeriska namn; en av dem är Waldorfskolan med namnet *Fria skolan*.

Namnändringar tas upp i ytterligare några bidrag, ett av dem är bidraget *Czech street names: The tendencies of development in modern times* (volym 1), vilket Jaroslav David inleder med konstaterandet att nutida tjeckisk gatunamnforskning består av två inriktningar. Den ena utgörs av insamling och beskrivning av material och förf. anser att de skrifter som utkommit är av varierande kvalitet. Den andra inriktningen utgörs av forskning om gatunamn som en del av stadens kulturhistoriska landskap, om förändring, kommunikativa aspekter och perception av gatunamn. Förf. beklagar att inte fler namnforskare ägnar sig åt seriös lingvistik, onomastik, semantik och semiotisk analys med utgångspunkt i den andra inriktningen. Han ger uttryck för uppfattningen att istället för att fokusera på namnens etymologi och historiska kontext är det mer lämpligt att döpa om gator vid politiska förändringar, dvs. ett resonemang långt ifrån den svenska kulturmiljölagens paragraf om god ortnamnsned, enligt vilken hävdvunna namn inte ska ändras utan starka skäl. Förf. skriver att 20 år är den längsta perioden av relativ stabilitet i tjeckiska gatunamn och att namn som speglar tjeckisk nationalism har varit stabila och inte ändrades under nazisttiden eller kommunisttiden. Memorialnamn började användas i mitten av 1800-talet och hade en storhetstid under 1890-talet. Förf. gör det mycket viktiga påpekandet att memorialnamn förlorar sin funktion att hedra personer allteftersom kunskapen blir allt svagare om de personer som gatorna har namngivits efter.

Även den mycket välskrivna artikeln *Zur Umbenennung deutscher Straßennamen* (volym 2) handlar om namnändringar. Monika Choroś och Łucja Jarczak redogör för

hur tyska gatunamn i den polska staden Opole i det tidigare tyska Schlesien systematiskt ersattes av polska namn efter andra världskriget och hur staden rensade ut namn med tysk kulturhistorisk anknytning. Polacker från de delar av Polen som hade tillfallit Sovjetunionen förflyttades till Opole och även polacker från centrala Polen flyttade dit. Till stadsförvaltningens uppgifter hörde att skapa en polsk stadsbild och befria staden från spår av dess tyska förflutna. Nya gatunamn skulle underlätta orienteringen för stadens nya invånare. De var avsedda att skapa känsla av hembygd och stabilitet och ge möjlighet att glömma det tyska. Redan i april 1945 föreskrevs att gator inte skulle namnges efter levande personer, däremot efter kända polska personer eller nationalhjältar, att breda gator kantade av träd skulle kallas alléer, att platser skulle namnges efter hur de var tänkta att användas eller efter minnesmärken som planerades där, att en stadsdels gatunamn skulle väljas från ett område såsom historia eller geografi, att yrkesbeteckningar skulle användas för gator där yrkena hörde hemma, att gatunamn med anknytning till botanik skulle användas i villa- och trädgårdsområden, att gator och vägar som ledde till en viss ort skulle namnges efter orten, att polska namn om möjligt skulle rekonstrueras, och att översättning av tyska namn skulle undvikas. Referenser till Opoles långa tyska kulturarv försvann. Artikeln påminner läsaren om hur namnsättning på många håll använts och används för politiska syften och vilka intryck och uppfattningar namnmiljöer anses bidra till. Artikeln leder till reflektioner dels över storskalig urban namnplanering, dels över i vilka situationer, i vilken omfattning, av vilka skäl och ur vilka perspektiv det kan vara rimligt att ändra hävdvunna namn.

I bidragen som behandlar personnamn görs analyser ur flera olika perspektiv. Flera bidrag utgår från ett historiskt material. Exempelvis visar Judith Swanke i artikeln *Die Familiennamen der Stadt Soest. Ihr Übergang vom Niederdeutschen zum Hochdeutschen* (volym 1) hur övergången från lågtyskt till högtyskt skriftspråk i staden Soest inverkade på hur familjenamn skrevs under 1500- och 1600-talen. Ca 1 000 familjenamn i en textkorpus med ett brett spektrum av texttyper undersöks. Namnen analyseras utifrån fonologisk-ortografiska variabler typiska för skillnaden mellan högtyskt och lågtyskt språk. Artikeln redovisar att övergången från lågtyska till högtyska i namnen skedde med fördröjning på ca 30 år jämfört med övrigt språk i staden. Variablerna redovisas statistiskt och förf. analyserar olika faktorer som har påverkat övergången till högtyska. Som sociolingvistisk faktor anges att texternas adressater är viktigare för hur namnen skrevs än upphovspersonerna, att fler lågtyska namn användes i regional skriftväxling än inom staden, särskilt till adressater norrut, där lågtyskan hade en starkare ställning. Även textlingvistiska och lexematiska faktorer redovisas. Artikeln är mycket intressant, informativ och välskriven, men tyvärr ges mycket få exempel på namn från materialet, vare sig i resultatredovisningen eller i analysen av påverkanfaktorer.

Renāte Siliņa-Piņke analyserar tilltalsnamn utifrån samhällsskikt i bidraget *Rufnamen in Riga im 15. Jahrhundert: Überlegungen über eine schichtenspezifische Namengebung* (volym 2). Materialet utgörs av de 104 tilltalsnamn som bars av 645 män i Rigas räkenskapsregister under 1400-talet. Förf. nämmer att åtta namn bars av elva kvinnor men anger att det materialet var för litet för att behandla. Utifrån uppgifter i materialet delades namnbärarna in i medeltidens tre karakteristiska samhällsskikt. Förf. redovisar vilka yrkesgrupper hon för till vilket skikt. Det nedre samhällsskiktet är inte representerat i materialet. Däremot tillförde hon ett ytterligare klerikalt skikt vid indelningen av personer. De olika namnen klassificerades som tyska respektive icke-tyska, oavkortade former respektive kortformer, samt efter om de hade en latiniserad form. Det klerikala skiktet hade störst andel icke-tyska namn. Namnen *Johan* och

Nikolaus är i alla tre skikten bland de vanligaste icke-tyska namnen. Analysen är grundlig och redovisas tydligt. Som läsare reflekterar jag över att förf. inledningsvis i en kort mening fastslog att de namn som bars av kvinnor i materialet var för få för att behandla. Undersökningen borde kunna ha kompletterats åtminstone med en kort redovisning av dessa namn.

I två artiklar redovisas undersökningar av personnamn utifrån Leipzigs universitets studentmatrikel. Jens Blecher beskriver i sitt bidrag Matrikel, Edition, Applikation. Sozialgeschichtliche Aspekte von akademischen Personaldatenbanken (volym 2) uppbyggnaden av en databas och en webbplats med sökfunktion för olika personnamn med namnbärarnas ursprungsorter. Gabriele Rodríguez använder istället materialet från universitetsmatrikeln för en socioonomastisk undersökning. I artikeln Akademische Namen? Universitätsmatrikel als namenkundliche Quelle (volym 2) utgår förf. från frågeställningen huruvida vissa förnamn, exempelvis *Justin*, *Kevin*, *Chantal* och *Mandy*, kan sägas tillhöra vissa socialgrupper? Sådana frågor ställs ofta till namnrådgivningen vid Leipzigs universitet. Förf. framhåller att det inte finns undersökningar som bekräftar sådana samband eftersom namnstatistik utifrån socioekonomiska förhållanden inte är tillgänglig i Tyskland. Förf. har använt tillgängligt material i Leipzigs universitetsarkiv, en matrikeldatabas med 628 586 förnamn sedan år 1818. Namnen i matrikeln har analyserats inom olika tidsintervall fram till nutid utifrån antagandet att studenterna kom från de högre socialgrupperna. Namnen *Hans*, *Johannes*, *Karl*, *Walter* och *Rudolf* är vanligast bland män i materialet och *Sabine*, *Kerstin*, *Ursula*, *Katrin* och *Petra* bland kvinnor. De vanligaste mansnamnen fördelar sig jämnt över tidsperioderna. Av de vanligaste kvinnonamnen blev däremot *Sabine*, *Kerstin*, *Katrin* och *Petra* populära först i slutet av 1900-talet. Utifrån materialet går det inte att belägga att det skulle finnas så kallade akademiska förnamn eller att vissa namn främst hör hemma i grupper med lägre utbildningsnivå. I en jämförelse med namnstatistik från DDR mellan åren 1960 och 1990 slår undersökningen fast att det i Tyskland finns typiska så kallade öst-namn såsom *Mandy*, *Nancy*, *Cindy*, *Peggy* och *Sandy*. En genomgång av de 379 förekomsterna av *Mandy* i universitetsmatrikeln visar att namnet var vanligast inom vårdutbildningar och pedagogiska utbildningar, vilka förf. klassificerar som socialt mellanskikt.

Carina Johansson

Stednavne i Roskilde Amt. Roskilde. Køge. Sømme Herred. Volborg Herred. Tune Herred. Ramsø Herred. Udgivet af Afdeling for Navneforskning ved *Bent Jørgensen*. 292 s. København: Museum Tusulanums Forlag 2013. (Danmarks Stednavne 26.) ISBN 978-87-635-3917-3.

Ännu en intressant och informationstät del av Danmarks Stednavne kom ut 2013. Danmarks Stednavne 26 är ett imponerande arbete som intresseväckande och skickligt analyserar ortnamnen i Roskilde Amt. Liksom i övriga utgåvor i serien belyses främst det äldre namnmaterialet, och den äldre indelningen i socknar och härad enligt Trap 1898 behålls.

Boken behandlar ett urval bebyggelsenamn, marknamn, naturnamn och gatunamn i Roskilde Amt. Huvudvikten är lagd på områdets äldre namnförråd, i synnerhet på äldre

bebyggelsenamn, av vilka de som senast belagts i slutet av 1700-talet samtliga behandlas. Allt material daterat före 1513 redovisas med några få undantag. Som förf. framhåller har även medtagits ett mycket begränsat urval av nyare bebyggelsenamn, vilka av olika anledningar setts som viktiga. Vidare har med mycket få undantag endast ägonamn, naturnamn och gatunamn belagda före 1513 tagits med.

För att kunna genomföra en namnanalys som är så säker som möjligt är det angeläget att i görligaste mån försöka komma till klarhet om såväl lokalitetens art som dess läge. Förf. har lagt mycket arbete på detta – ett besvärligt och tidsödande arbete, speciellt krävande då det gäller medeltida, icke bebyggelsebetecknande namn ur äldre källor. Som exempel kan nämnas *Toof*, belagt 1351, vilket i dokumentet omtalas som »unam planiciem», dvs. »'et fladt jordstykke', beliggende vest for Sankt Ibs Kirke» (s. 69). Som ett annat exempel på svårigheten att analysera namn utan tydlig lokalitetsangivelse kan nämnas *Ladehule* (s. 197 f.). Namnet anses äldst förekomma i *Ladhehwlaæ dræt* (Rye s. Rep 7400 u.d. 1443) och betydligt senare (Heise Rosenkrantz II 50 25/7 1520) som *Logehwle*. Förf. anser det sannolikt att *Ladhehwlaæ* och det yngre *Logehwle* betecknar samma lokalitet, nämligen havsbukten på västra sidan av Bramsnesuddens landfäste. Han anser också att senare leden innehåller *hule*, fda. *hola* f. i betydelsen 'hulning, fordybning' och att det här står för 'fördjupning i havsbotten'. Enligt belägget 1443 finns en drätt, dvs. ett notdrag, i eller vid lokaliteten. I detta fall tycks det inte heller finnas någon extralingvistisk hjälp att hämta hos tillgängliga källor. Förleden som antas innehålla antingen fda. *lath* n. 'lastplats' eller fda. *latha* 'lasta' tyder dock på att namnbäraren antingen är en djuphåla eller en djup bukt där skepp kunde ligga för ankar under lastning. Här saknar man uppgifter om djupförhållandena på havsbotten väster om Rye. En kontroll av djupsiffrorna på sjökortet över området borde ha kunnat ge svar på om namnbäraren är en enskild djuphåla eller om senare leden här har betydelsen 'djup vik' eller 'djupränna'.

En svår uppgift är också att bestämma om i äldre skriftligt material förekommande belägg av språkbrukarna sågs som appellativ eller som namn i sådana fall då detta inte tydligt framgår av sammanhanget i källan. I åtskilliga svårgenomträngliga fall har förf. med hjälp av kontexten i handlingen sökt lösa frågan. Se t.ex. *Jordbro* (s. 79) belagt 1450 som *Iordbrooen*.

Namnartiklarna är spännande läsning. De rikhaltiga beläggserierna kommenteras utförligt och kritiskt, liksom i äldre källor förekommande mer eller mindre fantasifulle tolkningar av namnen. Se t.ex. *Roskilde* och *Køge*. Även olika kasusformer och anslutning till olika paradigmen behandlas, liksom namnens sakliga bakgrund då detta är möjligt. Så kan t.ex. nämnas att den källa vars namn ingår i namnet *Roskilde* efter en ingående diskussion identifieras. I tolkningen av häradsnamnet *Volborg Herred* (s. 126 ff.) hävdar förf. med anknytning till tidigare forskning (Bent Jørgensen: *Stednavne og administrationshistorie*, 1980, s. 42 med litt., särskilt Thorsten Andersson: *Svenska häradsnamn*, 1965, s. 21) att namnet är en sammansättning med fda. subst. **bō* som i skånska häradsnamnet *Guthisbo* (nu *Göinge*) och kan hållas samman med åtskilliga småländska och västgötska häradsnamn på *-bo* (i detta sammanhang med betydelsen 'bygd'). Namnet anknyts därmed till känd sydsandinavisk distriktsnamnsgivning. Förf. påpekar emellertid att den antagna betydelsen, 'bygden på slätten', som även föreslås i Jørgensen 1994 (*Stednavneordbog*, s. 338), ur namnsemantisk synpunkt är otillfredsställande med tanke på att slättbygden präglar i huvudsak det nuvarande häradets norra del. En tänkbar möjlighet som förf. föreslår är emellertid en betydelse 'den av slätter präglade bygden'. Han framhåller att ett stöd för denna tanke kan vara att fda. *wall* m. ingår i namn på lokaliteter i gränsområdet mellan häradets norra och södra de-

lar. Möjligen kunde en annan tanke vara att namnet ursprungligen syftat på norra delen av området.

Namn på kyrkor, kvarnar, gator, vägar och portar m.m. i Roskilde och Køge analyseras på liknande sätt och med jämförande utblickar till likalydande namn i andra råden. Så konstateras t.ex. att gatunamnet *Kattesund* äldst belagt 1471 (här om en gata i Roskilde) förekommer som gatunamn i åtskilliga medeltida danska köpstäder.

Liksom övriga delar av Danmarks Stednavne innehåller boken en alfabetiskt uppställd genomgång av vissa av namnens efterleder och ändelser, helt kort kallad Efterled og Endelser, där mycket av intresse finns samlat. För tolkningen av namnens efterleder hänvisas normalt hit. Detta avsnitt kunde dock med fördel ha placerats som en del av bandets inledning efter Forkortelser, Indberetninger og optegnelser i Afdeling for Navneforsknings samlinger samt Dialekt og lydskrift. Jfr åtskilliga föregångare i serieverket t.ex. nr 21 (1991). Som det nu står avskiljs denna genomgång av olika namnelement från i boken ingående namnmaterial och namntolkningar genom ett block av förkortningar m.m., liksom är fallet i närmast föregående delar. Sammantaget ger volymen en intressant inblick i namnskicket i Roskilde Amt.

Birgit Falck-Kjällquist

Taarna Valtonen: Mielen laaksot/Mielen vuemieh/Miela vuomit/Mielâ vye-meh/Miöl vue' m. Neljän saamen kielen paikannimien rakenne, sanasto ja rinnakkaisnimet vähemmistö–enemmistö-suhteiden kuvastajina. 540 s. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura 2014. (Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia/Mémoires de la Société finno-ougrienne 271.) ISBN 978-952-5667-65-3.

Den finska huvudtiteln med de sydsamiska, nordsamiska, enaresamiska och skoltsamiska parallelltitlarna (i denna ordning) blir på svenska Sinnets dalar. Ortnamnens konstruktion, ordförråd och parallellnamn som återspeglare av minoritets-majoritetsförhållandena bland fyra samiska språk. Avhandlingen är på 540 sidor, varav 88 sidor är bilagor. Den är skriven på finska, med en större sammanfattning på svenska och mindre sammanfattningar på engelska, nordsamiska, enaresamiska och skoltsamiska. Boken innehåller inte någon sammanfattning på sydsamiska. Varje huvudkapitel inleds med en dikt på något av de samiska språken. Finska översättningar till dessa dikter finns i appendixet. Förutom dikter för att lätta upp läsandet innehåller boken även foton på informanter och på landskap i områdena som undersöks.

Forskningsområdena i boken är för sydsamiska Ruvhten stjite (tidigare Tännäs sameby) i Härjedalen, för nordsamiska byn Dálvadas och dess fjällområde i Utsjoki, för enaresamiska områdena Čovčjävri och Kosseennâm i norra Enare och för skoltsamiska Sverloffs släktområde i Suõ'nn'jelsijdd. De tre sistnämnda låg vid den undersökta tidsperioden, från slutet av 1800-talet till i mitten av 1900-talet, först i storfurstendömet Finland och senare i det självständiga Finland. Det skoltsamiska området ligger numera i Ryssland. Forskningsmaterialet består av 168 sydsamiska, 222 nordsamiska, 561 enaresamiska och 655 skoltsamiska ortnamn som är valda så att de motsvarar det naturliga ortnamnsreviret för var och en av de ovan nämnda, kulturellt avgränsade grupperna.

Undersökningen består av två delar. I den första kulturdelen utreds hur de granskade

gruppernas livsmiljö är, vilka kontakter de har, vilken typ av bosättning och markanvändning de har, deras historia, förhållande till andra grupper och vilka näringar som bedrivs. I den andra delen – huvuddelen – som behandlar språk, besvaras följande tre forskningsfrågor: 1) Hur är de undersökta språkens struktur, finns det skillnader mellan de olika språken och finns det spår av lån? 2) Vilka spår av lån finns det i ordförrådet i de granskade ortnamnen och skiljer sig de olika språken från varandra vad beträffar sådana lån? 3) Vilka typer av namnpar och namntriader finns i det undersökta ortnamnsmaterialet och hur reflekterar de förhållandena mellan de olika språksamhällena? Med hjälp av kulturdelen fås en kontext där resultaten från den språkliga delens analys tolkas.

Efter inledningskapitlet följer teorikapitlet där Valtonen redogör för sin teoretiska referensram: tvärvetenskaplig kulturell onomastik, som använder sig av etnolingvistikens och kulturlandskapsforskningens synpunkter på ortnamnsforskningen. Det tredje huvudkapitlet är kulturdelen (se ovan). Varje samegrupp presenteras för sig i ett underkapitel, liksom i de andra huvudkapitlen. I slutet av kapitlet jämför Valtonen resultaten mellan samegrupperna. I det fjärde huvudkapitlet granskar Valtonen ortnamns konstruktion. Hon tittar först på antalet leder i ett ortnamn, sedan bl.a. på om bestämmningarna är personnamn eller appellativiska substantiv och om dessa är i nominativ eller i genitiv osv. och delar in dessa i olika undergrupper. Hon går igenom vilket språkmaterial som ingår i ortnamnen och hur dessa är bildade. Vidare jämför hon språken sinsemellan och undersöker om det finns någon yttre påverkan på ortnamns konstruktion. I en uppställning placerar hon sedan in dessa namn i de ovan nämnda undergrupperna. För mig är det dock oklart om det är samtliga 1606 ortnamn som kategoriseras på detta sätt. I samband med detta ger hon många etymologier, vissa utförliga men flertalet bara helt korta. Efter detta följer procenttabeller där man kan se vilken typ av ortnamnskonstruktion som är vanligast i en viss samegrupp och detta jämförs givetvis mellan grupperna. I det femte kapitlet går Valtonen systematiskt igenom alla terrängappellativ som förekommer som huvudleder och samtidigt jämför hon de olika samiska språkens ordförråd sinsemellan: hur mycket har de gemensamt och hur stora är skillnaderna? Hon presenterar en mängd tabeller över förekomsten av ett visst appellativ som huvudled och jämför grupperna emellan, både i absoluta tal och procentuellt. Angående bestämningslederna skriver Valtonen att då ordförrådet är mycket brokigt har hon enbart granskat bestämningslederna kvalitativt och inte på samma detaljnivå som huvudlederna. Hon har koncentrerat sig på de bestämningsord som är tydliga, unga lån och deras etymologier för att se hur dessa speglar förhållandet mellan minoritets- och majoritetskulturerna. I slutet av kapitlet jämför Valtonen resultaten mellan samegrupperna. I det sjätte kapitlet går Valtonen igenom namnparen och namntriaderna, t.ex. att en viss plats har ett namn på enaresamiska, ett namn på nordsamiska och ett på finska. Hon granskar på vilket sätt ortnamnen har lånats och anledningen till att vissa sätt att låna är vanligare än andra. Det undersöks även var i områdena namnparen och namntriaderna finns och vilka typer av lokaler som bär dem, t.ex. storleksmässigt och om de avser bebyggelse eller naturlokaler. Resultaten går sedan Valtonen igenom för att studera gruppernas förhållanden till varandra. I slutet av kapitlet jämför hon sedan resultaten mellan samegrupperna. Det sjunde kapitlet är en slutdiskussion där Valtonen går igenom resultaten från samtliga kapitel och sedan drar sina slutsatser. Det åttonde och sista kapitlet är en svensk, längre sammanfattning. Efter detta kapitel kommer de övriga sammanfattningarna, källor och ett appendix där samtliga 1606 samiska ortnamn är alfabetiskt listade, med varianter: officiella samiska former, icke-officiella samiska variantformer, svenska eller finska former och källor. Efter detta i appendixet

kommer de samiska dikternas finska översättningar (där de flesta är översatta av Valtonen själv).

Mitt utlåtande får börja på boknivå. Det är utmärkt att avhandlingen innehåller flera kartor över de områden vars ortnamn undersöks. Föredömligt är också att Valtonen använt sig av både Ortnamnsregistret och manuskript, folkminnesuppteckningar, inspelningar och foton från Institutet för språk och folkminnen gällande Ruvhten stjte och sydsamiska.

På kapitelnivå kan jag börja med att säga att Valtonen i kapitel tre, kulturdelen, har gått väldigt djupt in i varje grupp. Vi får t.ex. reda på handelsvägar, vilka fiskar som brukade fiskas och hur dessa saltades och när de åts, vilka bär som växte och var de växte och vad man gjorde av dessa bär. Man får med andra ord en klar bild av varje samegrupp och dess område. Förväntningarna hos läsaren blir enorma: Kommer hon att redogöra för etymologin för namnet på hjortronmyren genom att konstatera att där brukade man vid en viss tidpunkt samla in hjortron som man sedan bar hem i en viss typ av spann och väl hemmavid gjorde sylt av? Men tyvärr håller hon sig oftast inte på en sådan detaljnivå, utan högre upp. På något sätt känns det som hon kunde ha utvunnit mycket mer ur detta kapitel. De resultat som hon redogör för är förvisso mycket intressanta, men varför redogöra för varje bärsort inom varje grupps område om det inte är kopplat till någon analys av ett bestämt ortnamn? Även med tanke på att hon bara analyserar bestämningslederna i nyare låneord känns kulturdelskapitlet överarbetat och alldeles för stort och grundligt. Synd, för det är mycket bra och borde ha kunnat ge mer i kapitel fem, kapitlet med ortnamns ordförråd. Trots kritiken är det en utmärkt avhandling som ger läsaren otroligt mycket. Kapitel fyra om ortnamns konstruktion är mycket bra, liksom kapitel sex om namnparen och namntriaderna. En irriterande återkommande detalj är dock att hon i kapitel fyra, fem och sex redogör för somliga ortnamns etymologi i brödtexten men för andras nere i fotnoterna. Jag förstår att längre redogörelser passar bäst i brödtexten och kortare redogörelser nog kan passa bäst nere i fotnoterna. Men det ser rörigt ut och det blir ett väldigt hoppande när alla fotnoter ska läsas. Oftast är fotnoterna mycket intressanta och skulle förtjänat en plats i brödtexten. För att vända åter till kapitel fem kan jag säga att jag tycker det är tråkigt att Valtonen inte granskar fler bestämningsord. Jag har absolut förståelse för att hon inte kan ge etymologier för samtliga 1606 bestämningsleder, men urvalet kunde ha varit generösare. Å andra sidan är avhandlingen redan nu tjock och hade kanske inte kunnat växa så mycket mer. Kapitlen sju och åtta är utmärkta. Appendixet, där samtliga 1606 ortnamn är listade, kunde gärna ha varit försett med sidhänvisningar.

Tillbaka på boknivå vill jag påstå att denna avhandling är så pass bra att den kan fungera som handbok och kommer att fungera så för ortnamnsforskare med samisk inriktning, då den innehåller i stort sett det mesta man behöver veta. I alla fall kommer jag att använda den på detta sätt. Slutligen vill jag säga att man ser att Taarna Valtonens avhandling har fått ta sin tid, runt nio år, och att resultatet är en gedigen och »riktig» avhandling som minner om en svunnen tid, före införandet av avhandlingsfabrikerna och dussinavhandlingarna. Man får verkligen hoppas att dagens massproduktionsdoktorander läser den och lär sig något. Det skulle även vara trevligt om Valtonen kunde publicera vissa språkliga delar av undersökningen som gäller Ruvhten stjte på svenska och där ta med fullständiga etymologier av namnen, dvs. även behandla bestämningslederna.

relt, at jo mere usikkert tolket ordstof, der findes i en bestemt navnetypes forledsinventar, desto ældre må den anses for at være. Dette synssæt pointeres ikke særlig stærkt i afhandlingen, og det skal da også villigt indrømmes, at på det konkrete enkeltnavnsniveau er det meget u håndterbart.

En anden vigtig dimension i bedømmelsen af fortidens stednavne er deres indordning i det Vikstrand (og andre) omtaler som et navnehierarki. Hermed sigtes der først og fremmest til hierarkiet naturnavne/marknavne – bebyggelsesnavne og sognenavne. Hierarkiet er, som det ses, bestemt af en klassifikation af de navnebærende denotata, og navnestof kan derfor, som det fremhæves flere gange, bevæge sig mellem de forskellige trin i hierarkiet, og for den bebyggelseshistoriske navneforsker er det især sådanne passager, som vækker interesse. Der må antagelig være foregået et eller andet bebyggelseshistorisk interessant, når en bebyggelse bærer et oprindeligt naturnavn, eller når en mark har eller indeholder et navn, som gennem sit efterled klart peger på bebyggelse. Det her skitserede hierarki, som man f.eks. kan se omtalt på s. 25 med et citat fra Jan Paul Strid, underindeles ved lanceringen af endnu et niveau, som betegnes domænenavn (s. 19). Niveauet skyder sig ind mellem bebyggelsesnavnene og det senere sognenavniveau, eller muligvis rettere sagt: domænenavnene lægger sig i jernalderen der, hvor senere sognenavnene placerede sig. Det kan være lidt vanskeligt at få overblik over, hvordan Vikstrand egentlig ser disse forhold, og det havde nok været en fordel, hvis de forskellige delomtaler i det indledende kapitel var blevet samlet til én fremstilling et eller andet sted.

Domænenavnet kommer, som jeg aflæser fremstillingen, til verden af to forskellige grunde. For det første har man en række ældre navne, hvis sprogligt-onomastiske tolkning kan pege mod begrebet 'område'. Det gælder først og fremmest navne på *-hem* og de afledte navne på *-inge*. For det andet har man en række fortidige bebyggelsessituationer, hvor især begravningsplads eller kultplads synes at være fælles for et antal mindre bebyggelseseenheder, og hvor det kan give god mening at regne med, at hver af de enkelte enheder har haft deres eget navn (måske som foreslået et såkaldt nærhorisontnavn) samtidig med at den overordnede enhed har haft sit eget navn. Gennemgangen af typeeksemplet Ingelsta (s. 15–17) lægger op til denne todelte navnesituation.

Med alle tegn på forsigtighed diskuterer Vikstrand, om der også skal regnes med en situation, hvor domænet med sit navn fra begyndelsen er flerkernet (s. 21), dvs. omfatter ligeværdige bebyggelser, og dermed ikke er hierarkisk, men egalitært opbygget. Vikstrand hælder til den hierarkiske opbygning i Mälaronrådet med tydelig social differentiering i tidlig jernalder, og sondringen må i det hele taget siges at være ualmindelig teoretisk og ueftersigelig i praksis. Den er egentlig mest egnet til at minde en om, at nogle hierarkier er flade, andre stejle. Endelig er Vikstrand også inde på den mulighed, at domænenavnet kan være uden eksplicit underliggende navneniveau. Det gælder for *-hem*-navnene som først foreslået af Stefan Brink (s. 24) og for *-inge*-navnene, uanset om man betragter dem som fossilerede personbetegnelser eller som primære stednavnedannelser (figur 52, vel at mærke før Ösby opstod). Endvidere må det potentielt også gælde et betydeligt antal af de bebyggelser, som bærer et oprindeligt naturnavn, jfr. det konstruerede eksempel *Björkhult* nr. 3 (s. 25). De antagne niveauer i hierarkiet modsvarer tydelige forskelle i antallet af brugere og den deraf følgende større eller mindre chance for at blive traderet over lang tid. Navnenes hierarkiske indplacering og de faktiske navnes betydningsindhold har derimod ikke nogen forbindelse med en eller anden form for kvalitet, selv om det i egentligste forstand er menneskeligt at betragte overgang til det underste niveau som det at »bebyggelsenammen har glidit ner« (s. 26), og den omvendte bevægelse som at »göra karriär« (s. 25 efter Strid).

I en række efterfølgende kapitler behandles udvalgt navnestof fra området, nemlig navne på *-by*, *-hem*, *-ingel-unge*, *-stad* og *-säter* og i forlængelse heraf plurale navne. Kapitlerne om de enkelte led følger en forholdsvis fast struktur, der som minimum indeholder en gennemgang af leddets betydning og de involverede navnes alder. I de enkelte kapitler samles og afvejes gammel og ny viden om de pågældende led med nyttige iagttagelser og konklusioner.

Lad mig som eksempel se nærmere på kapitlet Ortnamn på *-stad*. Det er ikke helt tilfældigt valgt, eftersom det allerede har givet anledning til det første debatindlæg (Elmevik i NoB 102, 2014, s. 41 ff.). Set fra et dansk synspunkt er stednavne med dette lidet iøjnefaldende efterled uproblematisk, jfr. senest Bent Jørgensen (DS 26, 2013) og Peder Dam (Bebyggelser og stednavnetyper, 2015), der begge står på skuldrene af Kousgård Sørensen (Danske bebyggelsesnavne på *-sted*, 1958, s. 165 ff.) med den inddampede betydningsangivelse ‘grund, hvorpå en bebyggelse ligger, har ligget eller kan ligge’ (Kousgård Sørensen a.a. s. 209) eller kortere ‘plads el. grund for bebyggelse’ (Jørgensen a.a. s. 18) eller endnu kortere ‘grund för bebyggelse’ (Vikstrand s. 58). Denne sidste inddampning, der dog ikke er Kousgård Sørensens egen, anfægter Vikstrand med indvendingen, at det er svært at se, hvorfor ordet ikke hellere kan have den velbelagte betydning ‘plats, ställe (för något)’. Jeg er ret sikker på, at Kousgård Sørensen ikke ville anfægte indvendingen som sådan, men måske nok finde den mindre relevant, al den stund det lange kapitel netop har søgt at udrede den mere konkrete bebyggelsesrelaterede betydning, og al den stund der jo netop er tale om bebyggelsesnavne. Det er i al fald den konklusion både Peder Dam (a.a. s. 47) og jeg selv har draget, og som også Kristian Hald (Vore stednavne, 1965, s. 83 ff.) mere diskuterende når frem til. Også diskussionen om ægte over for uægte (dvs. appellativformede) *stad*-navne som f. eks. *Tingsta*, om bebyggelsesnavnene som reducerer af ganske vist aldrig belagte former på **bostadher* og om *-stadir* på Island refereres og bedømmes, selv om Vikstrand indledningsvis fraskriver sig muligheden for at gå nærmere ind på en udtømmende diskussion af *stad*-navnproblematikken. Netop spørgsmålet om et hold af ægte *stad*-navne over for et hold af uægte er et af omdrejningspunkterne i Lennart Elmeviks debatindlæg, der argumenterer for at opretholde denne distinktion og se den i tæt sammenhæng med forskellen mellem singularisform (de såkaldt uægte navne) og pluralisform, der er karakteristisk for de såkaldt ægte navne. Nært knyttet til distinktionen er endvidere spørgsmålet om *stad*'s betydning. Skal man – noget forenklet udtrykt – regne med, at *stad* betyder ‘sted’ eller ‘sted (for noget)’? Dette tilsyneladende noget akademiske spørgsmål har tæt forbindelse med spørgsmålet, om *stad* (altid) betyder ‘bebyggelsesgrund’, eller om det (også) betyder ‘potentielt el. forladt bebyggelsesgrund’, eller om det (også) betyder ‘markstykke’.

Vikstrand har i forbindelse med betydningsgennemgangen nogle udsagn, som kalder på en nærmere belysning. Han afviser påstand om, at betydningen ‘sted (for noget)’ skulle være for svag til at kunne fungere som artsled i et stednavn med den begrundelse, at navnene på *stad* altid optræder med bestemmerled (s. 55). Denne omstændighed fører til påstanden om, at navneelementet er uselvstændigt, og at det har karakter af suffiks (ligeledes s. 55). Det er en karakteristisk, som man med samme ret eller mangel på ret kunne applicere på andre navnetyper som f.eks. navnene på *lev* og *løse*. Det er efter min opfattelse ikke nogen frugtbar måde at behandle efterled på, når de kan analyseres som substantiver og dermed indgå på helt normal germansk vis i alle mulige former for komposita. For *stad* gør der sig endda det forhold gældende, at der i al fald på dansk grund må regnes med en række usammensatte eksempler, jfr. Kousgård Sørensen a.a. s. 12 f., hvis eksempler ganske vist er opregnet som mulige eksempler på

subst. gl. *stath*, f. 'landingsplads' men i virkeligheden lige så godt kan være eksempler på subst. gl. *stath*, m. 'sted'. Det ville være interessant, hvis nogen en dag ville tage en hel række af de nordiske stednavneefterled for sig og undersøge, i hvilket omfang de kan bruges som selvstændige stednavne.

Med hensyn til *stad*-navnenes datering påpeger Vikstrand, at den tidligere betydelige forskel mellem norsk og svensk datering af navnetypen nu er under opblødning og i virkeligheden på vej ind under det overordnede synspunkt, som Vikstrand gør gældende for alt det navnestof, som bogen behandler, at det ser ud til at være udmøntet under en længere produktivtetsperiode end tidligere antaget, og at den desuden rækker længere tilbage i tiden.

Det sidste er en generel konklusion som bringes i det vigtige afsluttende almene kapitel Järnålderns bebyggelsenamn (s. 96–102), altså et kapitel med samme titel som hele bogen. Her diskuteres også spørgsmålet om navneskifte og navneflytning, og Per Vikstrand fremhæver, at bebyggelsers flytning selv over ret lange strækninger ikke er nær så vigtig en grund til navneskifte – navnene flytter jævnt hen med – som det forhold, at der opstår en konkurrencesituation, f.eks. ved at en bebyggelse får ny funktion og bliver f.eks. »en *husaby*, en *kyrkby* eller en *rinkaby*« (s. 101).

Lidt over halvdelen af Vikstrands bog optages af en katalogdel med behandling af enkelte navnebærere og deres tilhørende arkæologi og kulturgeografi. Her behandles 54 forskellige cases ordnet efter en gennemgående ensartet disposition. Det er et meget brugervenligt greb og er et af mange tegn på forfatterens gode fremstillingsevner. Man føler sig tryk og fuldt oplyst hver gang, understøttet af det forhold, at de enkelte underpunkter som f.eks. Miljö, Gravvar, Namnet eller Bedömning får lov til at fylde, hvad der er nødvendigt for at oplysningerne fremstår klart. Det er en fornøjelse, at det stramme anlæg både holdes stramt og elastisk.

Det faglige indhold i disse kapitler unddrager sig for det meste anmelderens nærmere kontrol, men de er bygget redeligt og argumenterende op, og man føler sig fuldt informeret, når man har lagt hver af de mange cases bag sig. Hertil bidrager også de mange illustrationer, som i øvrigt hele værket igennem forekommer velvalgte. Udvalget er meget alsidigt, og Vikstrands indlevelse i området fremgår også af hans mange egne fotografier af høj kvalitet. Med en så høj illustrationsgrad, som værket lægger for dagen, kan det være vanskeligt altid at få illustrationer til at sidde, lige hvor de er mest aktuelle i forhold til brødteksten. Det er dog gennemgående lykkedes rigtig godt. Dog havde det ved illustrationerne til *Säby* været rart med en angivelse af, hvilket *Säby* det drejer sig om.

Järnålderns bebyggelsenamn er én stor lystlæsning inden for interessefeltet stednavne-arkæologi-kulturgeografi, og det forholder sig med dette værk som med alt andet, der har kvalitet, at man bare ønsker sig noget mere, og heldigvis er der da andre steder tilløb til tilsvarende tværgående publiceringer. Der er mange problemer forbundet med at få stednavnenes immaterielle udsagn til at tale sammen med arkæologiens helt konkrete fund, men Vikstrands konkrete behandling er et strålende forbillede, som bør inspirere til efterfølgelse.

Bent Jørgensen

Författarna i denna årgång

- Terhi Ainiala, docent, Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet. terhi.ainiala@helsinki.fi
- Emilia Aldrin, fil. dr, Akademin för lärande, humaniora och samhälle, Högskolan i Halmstad. emilia.aldrin@hh.se
- Thorsten Andersson, professor em., Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
thorsten.andersson@telia.com
- Lisbeth Eilersgaard Christensen, ph.d., Odense Bys Museer, lisch@odense.dk
- Lennart Elmevik, professor em., Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
lennart.elmevik@telia.com
- Birgit Falck-Kjällquist, docent, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg, Institutet för språk och folkminnen.
birgit.falck-kjallquist@sprakochfolkminnen.se
- Staffan Fridell, professor, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. staffan.fridell@nordiska.uu.se
- Pamela Gustavsson, förste arkivarie, Språkarkivet, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors. pamela.gustavsson@sls.fi
- Hallgrímur J. Ámundason, M.A., Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík. hja@hi.is
- Frands Herschend, professor em., Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet. frands.herschend@arkeologi.uu.se
- Anfinnur Johansen, lektor, Føroyamálsdeildin, Fróðskaparsetur Føroya, Tórshavn. anfinnurj@setur.fo
- Carina Johansson, fil. dr, Stockholms namnberedning.
carina.johansson@linnman.net
- Bent Jørgensen, professor, Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet. berge@hum.ku.dk
- Björn Lundqvist, forskningsarkivarie, Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen. bjorn.lundqvist@sprakochfolkminnen.se
- Maria Löfdahl, fil. dr, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg, Institutet för språk och folkminnen.
maria.lofdahl@sprakochfolkminnen.se
- Leila Mattfolk, fil. dr, Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen. leila.mattfolk@sprakochfolkminnen.se
- Stefan Mähl, docent, h.stefan.mahl@gmail.com
- Gudlaug Nedrelið, professor, Institutt for nordisk og mediafag, Universitetet i Agder. gudlaug.nedreli@uia.no

Kristina Neumüller, fil. dr, Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen. kristina.neumuller@sprakochfolkminnen.se

Eva Nyman, professor, Avdelningen för humaniora, Mittuniversitetet, Härnösand. eva.nyman@miun.se

Tom Schmidt, professor, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo. tom.schmidt@iln.uio.no

Rikke Steenholt Olesen, ph.d., Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet. rikke.steenholt.olesen@hum.ku.dk

Svante Strandberg, professor em., Seminariet för nordisk namnforskning, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

svante.strandberg@nordiska.uu.se

Inge Særheim, professor, Institutt for kultur- og språkvitenskap, Universitetet i Stavanger. inge.særheim@uis.no

Mats Wahlberg, docent, Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen. mats.wahlberg@sprakochfolkminnen.se

Per Vikstrand, docent, Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen. per.vikstrand@sprakochfolkminnen.se

Jussi Ylikoski, professor, Institutt for språkvitenskap, UiT Norges arktiske universitet. jussi.ylikoski@uit.no

Auktoriserade translatoren Martin Naylor, Uppsala (martin.naylor@telia.com), har svarat för språkgranskning och översättning till engelska.

Förkortningar

AN	=Afdeling for Navneforskning, Nordisk Forskningsinstitut, København	Lind	deltiden (1892–1934) =E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden (1905–15)
ANF	=Arkiv för nordisk filologi	Lind Bin.	=E. H. Lind, Norsk-isländska personbinamn från medeltiden (1920–21)
APhS	=Acta philologica Scandinavica	Lind Suppl.	=E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden. Supplementband (1931)
AS	=Anthroponymica Suecana	LMA	=Lantmåterimyndigheternas arkiv (i SRA)
bek	=beskrivning till ekonomisk karta	LSA	=Lantmåteristyrelsens arkiv (i SRA)
BK	=Bergens kalvskinn. Utg. av F. Hødnebo (1989)	LSB	=Linköpings stadsbibliotek: Stiftsbiblioteket
BNF	=Beiträge zur Namenforschung	LSBp	=pergamentsbrev i LSB
BSH	=C. G. Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver	LUB	=Lunds universitetsbibliotek
BØ	=Bustadnavn i Østfold	LUP	=L. Peterson, Lexikon över urnordiska personnamn (http://www.sprakochfolkminnen.se , 2004)
DAG	=Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg	ml	=mantalsslängd
db	=dombok	MM	=Maal og minne
DD	=Diplomatarium Danicum	NAU	=Namnarkivet i Uppsala
DDa1	=Diplomatarium Dalecarlicum	NE	=O. Rygh, Norske Elvenavne
DFU	=Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala	NEn	=Nationalencyklopedin
DGP	=Danmarks gamle Personnavne	NG	=O. Rygh, Norske Gaardnavne
DI	=Diplomatarium Islandicum	NG Incl.	=O. Rygh, Norske Gaardnavne. Indledning
DMS	=Det medeltida Sverige	NK	=Nordisk kultur
DN	=Diplomatarium Norvegicum	NN	=Namn og nemne
DRA	=Rigsarkivet, København	NO	=Norsk ordbok
DRAp	=pergamentsbrev i DRA	NoB	=Namn och bygd
DRApp	=pappersbrev i DRA	NRA	=Riksarkivet, Oslo
DRB	=Danmarks Riges Breve	NRL	=L. Peterson, Nordiskt runnamnslexikon (2007)
DS	=Danmarks Stednavne	NSL	=Norsk stadnamnleksikon. Red. av J. Sandnes & O. Stemshaug (4. utg., 1997)
DSt	=B. Jørgensen, Danske stednavne (3. udg., 2008)	OAU	=Ortnamnsarkivet i Uppsala, samlingar, NAU
DSÅ	=J. Kousgård Sørensen, Danske sø- og ånavne (1968–96)	OAUjb	=excerpter i OAU ur kameralt material i SRA
ek	=ekonomisk karta	ODS	=Ordbog over det danske Sprog
FMU	=Finlands medeltidsurkunder	OGB	=Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län
FRA	=Riksarkivet, Helsingfors	or.	=original
G	=Generalstabens karta över Sverige, södra delen	OSDs	=samlingarna till Ordbok över Sveriges dialekter, Uppsala, DFU
gd	=gård	OUN	=Ortnamnsällskapet i Uppsala. Namnspalten i UNT
GFR	=Konung Gustaf den förstes registratur	OUÅ	=Ortnamnsällskapets i Uppsala årsskrift
glk	=geologisk karta	RAÅ	=Riksantikvarieämbetet, Stockholm
Gn	=Generalstabens karta över Sverige, norra delen	RB	=Biskop Eysteins Jordebog (Den røde Bog). Utg. ved H. J. Huitfeldt (1879)
hd	=härad	Rep	=Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis
hgd	=herrgård		
jb	=jordebok		
JHD	=Jämtlands och Härjedalens diplomatarium		
jr	=jordregister		
KA	=Kammararkivet (i SRA), Stockholm		
kb	=kyrkbok		
KB	=Kungliga biblioteket, Stockholm		
KL	=Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid		
KrA	=Krigsarkivet, Stockholm		
LB	=M. Lundgren, E. Brate & E. H. Lind, Svenska personnamn från me-		

RGA	=Reallexikon der germanischen Altertumskunde von Johannes Hoops. 2. Aufl.	SOL	=Svenskt ortnamnslexikon. Red.: M. Wahlberg (2003)
SAOB	=Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien	SOSk	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Skaraborgs län
SaoS	=Saga och sed	SOU	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Uppsala län
SAS	=Studia anthroponymica Scandinavica	SOV	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Värmlands län
SD	=Svenskt diplomatarium	SOVm	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västmanlands län
SDa	=Diplomatarium Svecanum. Appendix. Acta pontificum Svecica	SOVn	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västernorrlands län
SDns	=Svenskt diplomatarium [ny serie] från och med år 1401	SOÅ	=Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift
Sdw	=K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltids-språket (1884–1918)	SOÄ	=Sverges ortnamn. Ortnamnen i Älvsborgs län
Sdw Suppl.	=K. F. Söderwall, Ordbok över svenska medeltids-språket. Supplement (1925–73)	SOÖg	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Östergötlands län
skg	=skeppslag	SRA	=Riksarkivet, Stockholm
SkO	=Skånes ortnamn	SRAp	=pergamensbrev i SRA
SMP	=Sveriges medeltida personnamn	SRApp	=pappersbrev i SRA
SMPs	=SMP:s samlingar, NAU	SRP	=Svenska riksbibliotekets pergamentsbrev
SMR	=Svenska medeltidsregister 1434–1441	SvLm	=Svenska landsmål och svenskt folkliv
sn	=socken	T	=Topografisk karta över Sverige (Terrängkartan)
SNF	=Studier i nordisk filologi	tg	=tingslag
SOB	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Blekinge län	tl	=tiondelängd
SOD	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Dalarnas län	u.d.	=utan datum
SOH	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hallands län	u.o.	=utan ort
SOHä	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hälsingland	UUB	=Uppsala universitetsbibliotek
SOJä	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jämtlands län	UUBp	=pergamensbrev i UUB
SOJö	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jönköpings län	UUBpp	=pappersbrev i UUB
SOKa	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kalmar län	u.å.	=utan år
SOKo	=Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kopparbergs län	vid.	=vidimation
		VJb	=Kong Valdemars Jordebog. Udg. ved S. Aakjær (1926–45)
		ÖNON	=Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Norrbottens län
		ÖNOV	=Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Västerbottens län

NAMN OCH BYGD

TIDSKRIFT FÖR NORDISK ORTNAMNSFORSKNING

Namn och bygd, grundad 1913 av Jöran Sahlgren och utgiven av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, utkommer årligen. Ort-namnsregister ingår i jämna årgångar.

Bidrag till tidskriften sänds digitalt till Per Vikstrand med adressen (per.vikstrand@sprakochfolkminnen.se). Dessutom sänds en pappersutskrift till redaktionen med nedanstående adress. PM för manuskript finns på tidskriftens hemsida (www.kgaa.nu). Böcker som önskas recenserade sänds till redaktionen med nedanstående adress.

Tidskriften distribueras av Swedish Science Press, Box 118, SE-75104 Uppsala, Sweden. E-post: info@ssp.nu Telefon: 018-365566. Frågor rörande abonnemang och distribution riktas till SSP. Treårsabonnemang till fast pris kan tecknas.

ISSN 0077-2704

NAMN OCH BYGD

Box 135

SE-75104 UPPSALA

Sweden